

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

VII

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 7 (153), July, 1960, Vol. XIII

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORth, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1960 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія ..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентина	200 пезів	105 пезів	55 пезів	20 пезів
Бельгія ...	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В. Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада ...	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	18 н. м.	9 н. м.	4.50 н. м.	1.50 н. м.
Парагвай .	240 гуар.	120 гуар.	60 гуар.	20 гуар.
США	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція ..	2.500 ф. фр.	1.250 ф. фр.	630 ф. фр.	210 ф. фр.
Швеція ...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛАХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 7/79 (153)

ЛИПЕНЬ, 1960

Річник VII (XIII)

Зміст VII-ої книжки

Ярослав Стецько: ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	723
Михайло Павлюк: СТРАТЕГІЯ ХРУЩОВА	729
Інж. Д. Шалдій: ЯКЩО ЗАВТРА ВІЙНА (мілітарне й соціальне значення теперішньої переорганізації збройних сил СРСР)	742
Л. Мосендз: АНТІН ЧЕХОВ — ПОЕТ БЕЗ СВИТОГЛЯДУ	749
М. Верес: ЦЕ БУДЕ ТАК	752
Тамара Коломієць: В КРАПЛИНАХ СОНЦЯ	752
Михайло Кушнір: ГАБРІЄЛЬ МАРСЕЛЬ І ХРИСТИЯНСЬКИЙ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ	753
Григорій Васькович: ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ (продовження, 3)	761
Лариса Мурович: ХРЕСТ, ДІМ	772
М. Л-ко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (продовження, 7)	773
Артур Фурман: »НЕ СТРІЛЯЙТЕ, БРАТИ!« (спогади про незабутнє літо 1953 року у Воркуті)	783
Орчі: БАГРЯНИЙ КВІТ (повість, перекл. ОД., продовж., 7)	795
Лариса Мурович: РІДНИЙ КРАЙ, ВІЧНА СИЛА	812
— — СВДЧЕННЯ ВОРОГА (з документів про боротьбу УПА)	813
— — НАША ВТРАТА	825
— — КОМПАРТІЙНІ ШКВАРКИ	826
III-ій: »ВИДАЙНІСТЬ ПРАЦІ« І »ВАЛОВА ПРОДУКЦІЯ«	830
Мгр Іван Боднарук: УКРАЇНІКА В ПОРТУГАЛЬСЬКО-БРАЗІЛЬСЬКИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЯХ	834

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

...“Library & Book Supply”
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АВСТРІЯ

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.,

НІМЕЧЧИНА:

“Shlach Peremohy”,
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych,
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

США:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N. Y.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn,
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Клівленд і околиця:

T. Wasylyk,
809, Starkweather Str.,
Cleveland, 13., Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

“L'Ukrainien”
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 піл.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

Ярослав СТЕЦЬКО

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

(Порядком обговорення)

I

КОМПЛЕКС ЗАКОРДОННОЇ ПОЛІТИКИ

Основою нашої визвольної політики є ставка на власні сили народу. Зовнішньо-політична кон'юнктура являється тільки допоміжною, сприятливою обставиною для ширшого розгорнення національно-визвольної революції. Нашою концепцією визволення є українська національно-визвольна революція, спільно з визвольними революціями народів, уярмлених російським імперіялізмом і комунізмом, себто, народів поневолених у рамках російської імперії.

Українська революція — національна і соціальна, антиімперіальна й антирежимна, антиросійська й антикомуністична водночас — ліквідуватиме російську імперію усіх видів, а з нею і комуністичний лад, як форму окупаційного режиму, змагаючи до відновлення незалежних національних держав, уярмлених досі в СРСР і взагалі в цілій російській та комуністичній сфері володіння народів. Відновлена Суверенна Соборна Українська Держава буде революційною появою теж і в зовнішньо-політичному, міжнародному аспекті, бо вона створить цілком іншу концепцію не лише на Сході Європи, але й в Азії: через розвал російської імперії, яка охоплює сьогодні велетенські простори двох континентів, зайдуть революційні зміни в укладі міжнародних сил усього світу. Отже, відновлення української держави належить до найважливіших проблем світової політики. Але цього не можна досягти ніяким шляхом сепаратного, ізольованого визволення, ані шляхом дипломатичних торгів, тільки докорінною зміною теперішнього ладу на Сході Європи й в уярмленій Азії, себто, через розвал большевицької імперії.

Боротьба проти Росії, відвічного загарбника, поневолювача, нищівника культурних і суспільних цінностей Окциденту, ворога людських і національних свобод, є історичним призначенням України і в цій боротьбі Київ завжди являвся символом свободи людини й народів, справедливості й віри в Бога, в протилежність до Москви, яка є символом рабства, тиранії і безбожництва. Світовому ж СРСР, себто, світовій російській імперії, Україна протиставить систему незалежних національних держав усіх народів на їхніх етнографічних землях.

Атомну добу, в якій живе тепер людство, супроводить процес розвалу імперій, перемога національного принципу організації світу, національно-визвольної і національно-державної ідеї, як найпрогресивнішої ідеї теперішності. Тож розвал останньої, найбільшої і найжорстокішої московсько-

большевицької імперії є закономірною конечністю. Цей розвал спричиняють поневолені нею народи, які розсаджають її зсередини своїми національно-визвольними революціями. Нагодою до цих революцій і зривів може бути кожна зовнішня війна чи інтервенція. Одначе, кожна війна чи інтервенція, в якій чужі сили не розцінюють заздальгідь України, як рівнорядного партнера і не респектують практично вже в перші дні воєнного конфлікту її суверенности в сенсі афірмації розбудови її власної армії, повністю незалежного у своїх вирішуваннях уряду, повноти влади українського народу на його землі, являється війною імперіялістичною, а держави, що почали цю війну й не респектують волі до суверенітету української нації — є наїзниками України.

Наше ставлення до чужих сил є узалеженне, отже, від їхньої настанови до питання ССУД і концепції розподілу російської імперії. Тривалими, випробуваними союзниками України є уярмлені в большевицькій імперії народи, а з вільних націй тільки ті, що прихильно ставляться до нашої державної незалежности. Тому Антибольшевицький Бльоок Народів (АБН), як концепційне оформлення революційно-визвольних сил уярмлених націй, є практичним здійснюванням визвольної революції народів. АБН є єдиною реальною, життєво виправданою концепцією визволення поневолених московським большевизмом народів. У зв'язку з відсутністю серед росіян антиімперіялістичних політичних угруповань, ворогом української національно-державної незалежности є весь російський політичний світ, без огляду на його партійно-політичне забарвлення, як теж ті імперіялістичні кола наших сусідів, що зазіхають на українські етнографічні землі. Ліквідуючи в аспекті головного фронту проти Росії всі другорядні фронти, не доводиться цього робити коштом українських етнографічних земель. Всі національні меншості, що знайдуться в межах самостійної України, матимуть, без огляду на їхню расу, мову, віровизнання, рівні права з українськими громадянами.

Національні революції, себто, національно-визвольні війни уярмлених російським імперіялізмом і комунізмом націй, є альтернативою до атомної війни, що її Захід може уникнути, активно підтримуючи революційно-визвольні дії згаданих націй. Страх вільного світу перед атомною зброєю Москви є неоправданий. Виконуючи свої обов'язки супроти Бога й батьківщини, захищаючи своє право на свободу й змагаючись за перемогу правди та добра на землі, кожна людина повинна бути готова на всякий ризик у цій свідомості, що відповідальність за долю людства — його існування чи загибель — при сумлінному виконванні наших обов'язків, лежить у руках Божих, а не людських. А втім, приписування кремлівським злочинцям всемогутньої сили знищити людство є наслідком відсутности віри в **вищу** силу і капітуляцією перед злом зі страху за своє фізичне існування. Коли ж ми служимо добрій справі, нам не треба турбуватися за наше життя, а тільки за перемогу цієї справи.

Сучасний змаг світового масштабу вже не ведеться за поширення чи звуження кордонів імперій, але — з одного боку — за перемогу над усім світом єдиної тиранської російської імперії, а з другого — за зник-

нення усіх імперій світу, за перемогу національно-визвольної ідеї, системи національних незалежних держав усіх народів. Хоч Україна стоїть на цьому **морально-ідейному** світовому фронті, але в політичному аспекті її боротьба обмежується до змагу за розвал російської імперії і знищення комунізму, як знаряддя московського колоніалізму й протиприродної доктрини, що насилує людське життя. У світово-політичному аспекті Україна не стоїть на фронті поневолених чи залежних націй **усього** світу, але на фронті уярмлених **російським** імперіалізмом і комунізмом націй та тих народів, що є в своїй політиці антибольшевицькими й прагнуть до розвалу російської імперії.

Не зважаючи на небувалий розвиток воєнної техніки, вирішну роль у майбутньому зударі двох світів: світу волі з світом поневолення, все таки матиме людина, озброєний народ. Бо разом з розвитком техніки, значення озброєних сил народу, його революційно-повстанських кадрів зростає, а не маліє. Це доказали події обидвох минулих світових воєн, в яких повстанчі армії і їхня вага в антиімперіалістичній боротьбі зростали прямо пропорційно до розвитку воєнної техніки. Тому паралельно до розбудови термоядерного озброєння, як теж зокрема конвенціональної, клясичної зброї (яка мусить у вільному світі стояти у відповідному відношенні до збройних сил російського блоку, а не бути нехтованою коштом розбудови термоядерного озброєння), вільний світ повинен зменшити воєнно-людський потенціал большевицької імперії, прихиливши на свій бік вояків з поневолених країн. Зміцнюючи повстанські армії та формуючи з тих, що переходитимуть на бік Заходу, національні армії під керівництвом речників національного визволення і самостійности досі уярмлених народів, волелюбний світ здобуде вирішну перевагу над Москвою і її сателітами.

Для самих же уярмлених народів найпевнішим шляхом визволення є національно-визвольні революції, **координовані й синхронізовані** повстання в їхніх країнах і по всій території московсько-большевицької імперії з концентраційними таборами включно. Ідейно-цілеве спрямування та стратегію цих революційно-визвольних революцій і повстань визначають революційні формації України (ОУН-УПА-УГВР) та інших уярмлених націй, що боряться за волю. Коли українська революція прагне мати остаточний успіх, незалежно від постави до України вільного світу, мусить постійно поширювати такі ідеї, які полоняють усі народи, уярмлені Росією, і мобілізують їх до революційного зриву. При цьому прапорним гаслом залишається завжди гасло: «Свобода народам! — Свобода людям!», як універсально зобов'язуюче для усіх поневолених.

Українська революція мусить висувати такі ідеї, що мобілізуватимуть уярмлені народи в національно-політичному й соціальному аспектах. Ці ідеї не можуть обмежуватися кордонами України, але повинні проміювати на весь під'яремний світ, не можуть бути національно-егоїстичними, але національно-універсальними: розвал імперії, повна суверенність не лише України, але й інших націй, повне й остаточне відділення від усякої Росії, повні права людей і народів, розвал колгоспів, приватна власність хлібороба на землю й право власности робітника на фабрики й заводи,

національні армії, перемога добра, правди й справедливості проти зла, брехні й кривди, за Бога проти безбожництва!

Антиімперіялістична революція духу, афірмація для України героїчного християнства, боротьба за нього й свободу інших релігій, що їх визнають під'яремні нації, універсальний націоналізм, респектування національної ідеї і суверенітету інших націй — це спільні ідеї визвольної революції народів. Тому в інтересі України, як авангардної сили серед поневолених народів, є так довго не скласти зброї, поки не будуть відновлені національні незалежні держави всіх уямлених Москвою націй. Льюкалізованість та ізольованість мадярської революції в ідейно-політичній площині перерішили її невдачу. Запорука успіху лежала в ланцюговій реакції революційних зривів, які не вибухли, бо умови не нарізали були й мадярська революція характеризувалася вузьким круговидом через брак у неї націоналістичного революційного проводу. Націонал-комуністичні репрезентанти цієї революції звели правильний, з великими перспективами, зрив на манівці, а пасивність Заходу уможливила російській інтервенції придушити його.

Відкидаючи всяке регіональне в'язання з усякою Росією, як шкідливе для волі й незалежності, Україна визнаватиме міжнаціональну співпрацю рівноправних суверенних держав, без пріоритету однієї держави чи групи держав. З цього погляду, Об'єднані Нації виконують свою позитивну роль в майбутньому, коли буде ліквідовано право вета й усі держави матимуть рівні права та якщо після розвалу російської імперії в склад ООН ввійдуть речники уямлених досі націй. Регіональна співпраця європейських країн мусить теж респектувати засади рівноправності всіх партнерів, а кордони Європи не можуть бути обмежовані кожночасним місцем постою російської солдатески. Європа є всюди там, де народи обороняють європейські цінності й до них признаються.

Теперішні Об'єднані Нації повинні бути реорганізовані в сенсі виключення з них представників російської імперії — СССР та всіх її сателітних урядів, та прийняття національних представників уямлених Москвою націй. ООН повинні стати не форумом коекзистенції з тиранами, але бойовою формацією організованих світових протибольшевицьких сил, світовим антибольшевицьким бльоком народів. Членом ООН є Україна, а не УССР, а тому з виключенням делегатів московського агентурного уряду в Києві мають репрезентувати інтереси й волю української нації в ООН уповноважені представники воюючої України, підпільної української держави, що знаходиться у війні з Росією. Українська Головна Визвольна Рада в Україні є протиставним київському агентурному «урядові» Москви підпільним урядом України.

Видумана Леніним, як обманливий маневр, і пропагована сьогодні Москвою формула коекзистенції має за мету домогтися від західних потуг визнання і згоди на збереження статус кво — поневолення націй, як вихідної позиції для чергових комуно-московських загарбань. Заразом цей московський маневр має завдання викликати у поневолених народів вра-

ження, що Захід відписав їх остаточно з карти вільних націй світу. Тому, відкидаючи і засуджуючи всяку політику коєкзистенції, Захід повинен вести політику визволення, для власного добра й власної користі. Коли Захід через свою декларовану і практичну солідарність з прагненнями поневолених народів до відновлення їхньої національно-державної незалежності й самостійності буде мати ці народи по своєму боці, тоді силовий потенціал Москви і її сателітів дуже послабне, а боездатність їхніх армій обмежиться. На денному порядку світової політики повинно, отже, стояти питання не роззброєння Заходу, а визволення, щільна співпраця з національно-визвольними силами уярмлених Москвою народів. У сучасній політичній ситуації Захід не повинен роззброюватися, бо обставини вимагають якраз протилежного: рішучого спротиву московсько-більшевицькій світовій агресії та одночасної політики визволення.

Справи визволення не можна розв'язувати льокально й ізольовано у відношенні до окремих країн, бо вона є в сучасній світово-політичній дійсності неподільною, інтегральною проблемою. Концепція резолюції Конгресу США про «Тиждень поневолених народів», яка зараз домагається розвалу московсько-більшевицької імперії, повинна стати базою офензиви вільного світу, а не непередрішенська, що її переводять американський стейт департмент і за його впливом уряди інших західніх держав. Треба проголосити велику хартію національно-державної незалежності уярмлених націй, зокрема за залізною заслоною, і волі людини та її прав, як маніфест боротьби всього волелюбного людства. В душі цієї хартії повинен теж Захід вести свою політику у відношенні до Москви. Гаслом усього вільного світу має стати: розподіл російської імперії, як останньої колоніальної потуги, та знищення комунізму, облудної ідеї, що нею Москва приховує свій імперіалізм.

Твердження Москви, мовляв, народи світу визнали дві різні ідеології і дві різні соціально-політичні системи — «капіталістичну» й комуністичну, та що йде лише про «ідеологічні протилежності», можливі до вирівнювання коєкзистенцією і співзмаганням ідей, має за мету прикрити фактичну дійсність — московське чужинецьке панування над поневоленими народами, які нібито добровільно прийняли т. зв. соціалістичну систему життя, хоч насправді це російські збройні сили огнем і мечем встановили в них комуністичний лад, поневоливши ці народи національно. Ні один поневолений після I. і II. світової війни в московсько-більшевицькій імперії народ — крім панівного московського народу — не визнав добровільно комуністичної системи та не визнає Москви своєю метрополією. Тому зірвання дипломатичних, господарських, культурних та інших взаємин з большевицькими урядами, виключення їх з усіх міжнародних інституцій та перебудова цих інституцій на інституції боротьби проти большевизму в сенсі визвольної концепції України й заприязнених з нею — по лінії АВН — народів, з участю в тих установах компетентних речників уярмлених націй — творитиме важливий крок у психологічній війні проти Росії й передумову успішної збройної боротьби.

Найбільшим успіхом Москви в її світових загарбницьких планах є те, що вільний світ визнає існуючий стан поневолення та московських агентур у столицях поневолених країн. Великою теж поступкою з боку Заходу в користь Москви є ізоляція у вільному світі національно-політичних речників поневолених націй і дискримінація їх згідно з більшовицькою інтенцією, як »фашистів«, а також невключення голосу цих речників у міжнародну політику. Національно-політична еміграція, носій у вільному світі ідей національного визволення і безкомпромісової боротьби проти більшовизму, надалі залишається невикористаним потенціалом, який при правильній політиці визволення з боку Заходу міг би розрушити безмежну вибухову силу за залізною заслоною проти загрози московсько-більшовицької агресії.

»Револуція, що вибухла в Україні після того, як українські вояки царської армії перші почали в столиці імперії наступ, який завалив царат, — ця революція мала зовсім інше обличчя, ніж революція в Московщині. Там — з-поза голосних »модерних« гасел і постатей, — вже виhiляла своє криваве обличчя Московщина »опричників« Грозного, »Петрових собак« і навіть перших православно-татарських ханів у Кремлі — Іванів і Василів. Тут — на Україні, в широких масах її людности, нагло прокинувся, збуджений зі сну, дух Мазепи й Хмельницького, коли мільйони »хохлів« відчули, — »хто вони, чий сини, яких батьків, ким, за що закуті«, коли вони почали розуміти, що вони в кайданах, що ті кайдани треба рвати й кропити волю злою кров'ю одвічного ворога всякої свободи. Прокинулася давня гордість народу, упокороного й підбитого ордою з Півночі, якою в душі він погорджував і за расу варварську завжди уважав: чи то в свідомості мас, чи через твори Руданського, Стороженка, Щогольова, Шевченка, в свідомості народу, в якій — мов давній сон — вставали давно ніби вимазані традиції і легенди великого минулого; минулого народу, що всю свою історію звик битися з »дітьми бісовими«, що їх монгольський чи московський степ виплескував до нас для знищення чужої йому цивілізації Андрія і Володимира. Прокинувся патос великої любови до свого і ненависти до насильницького чужого«.

(Д. Донцов: »За яку революцію?«)

ХТО ПОСТАНОВИВ ПЕРЕМОГТИ АБО ЗГИНУТИ, РІДКО БУВАЄ ПЕРЕМОЖЕНИЙ.

Корнейль

Михайло ПАВЛЮК

СТРАТЕГІЯ ХРУЩОВА

Поки Хрущов після смерти Сталіна змагався за владу з своїми конкурентами в Кремлі, важко було говорити про його стратегію в стосунках з вільним світом. Тепер уже пройшло більше двох років з того часу, коли Хрущов у жовтні 1957 року усунув свого останнього конкурента, маршала Жукова й став повним диктатором СРСР, і цей період дає матеріал про напрямок хрущовської політики у відносинах з західним світом. Однак, глибша аналіза стратегії Хрущова є можлива тільки після докладнішого ознайомлення з його минулим, бо в радянських умовах напрямок як внутрішньої, так і зовнішньої політики СРСР повністю залежить від персональних якостей диктатора. Тому треба б пізнати, хто Хрущов є в дійсності, до якої породи людей він належить, який напрямок його думки та врешті, якою є основна лінія його стосунків з вільним світом? Для пізнання цього покористуємося двома працями чужинців — англійця і мадьяра.

Основні факти з біографії Хрущова беремо з праці Роя МакГрегора Гасті під заголовком «Життя і часи Нікіти Хрущова» (листопад 1959 р., Лондон, стор. 160)¹), який посилається на документи Королівського Інституту міжнародних справ, Нюрнберзького процесу, Гамбурзького Інституту соціологічних студій та ін. Другим джерелом про Хрущова є книга колишнього угорського комуніста, видатного письменника Юрія Полощі-Горвата під заг. «Шлях Хрущова до влади» (видана в Лондоні, травень 1960 р., стор. 220)²). Коментарі до біографічних даних Хрущова даємо переважно свої та робимо відповідні висновки.

Хрущов народився в 1895 році в селі Каліновка, Курської губернії, розташованій приблизно 75 кілометрів від кордонів України часів Гетьманату 1918 року. Його батько мав два гектари землі й кожної зими їздив на заробітки в Донбас. Місцевий панотець безуспішно намагався навчити Нікіту читати й писати, бо хлопець не мав ніякої охоти бути грамотним. Спроби батька пристосувати його до сільського господарства теж не мали успіхів: Нікіта не хотів працювати. Провалилась і спроба влаштувати молодого Хрущова на праці пастуха громадської худоби, бо він недбайливо ставився до своїх обов'язків. Коли ж Нікіта став юнаком, батько взяв його з собою на Донбас і влаштував його чорноробом при механіковій, що ремонтував деяке устаткування в шахтах. Тепер Нікіта охоче працював.

Господар Хрущова був пов'язаний з підпільною большевицькою клітиною у Донбасі й Нікіта включився до її праці та розвизив підпільну

¹) Roy MacGregor Hastie: «The Life and Times of Nikita Krushchev».

²) George Poloczni-Horvath: «Kruschevs Road to Power».

літературу, хоч сам не міг її читати. Після революції 1917 року Нікіта організував у Донбасі червону гвардію і з нею, а опісля з червоною армією брав участь у боях проти білих армій Денікіна та Врангеля. У 1921 році його демобілізовано з армії і він дістав посаду партійного наглядача — секретаря комітету для відбудови знищеного Донбасу. Хоч Нікіта був у той час ще далі майже неграмотним, він проявив енергію та запал і добився деяких успіхів. Тоді партія, яка вирішила підготовляти свої кадри, примусово вислала його до «робфаку» для перевишколу. Тут Нікіта ретельно взявся за працю, навчився на протязі року добре читати й писати та звернув пильну увагу на ознайомлення з комуністичною ідеологічною літературою, хоч мало що розумів з марксизму, сприймаючи все за святу правду. У «робфаку» Хрущов засвоїв собі методи большевицьких мітингових промовців та спеціальний їхній жаргон.

Після закінчення перевишколу Нікіту обрано спершу секретарем одного з районів Юзівки (Сталіно), опісля головою партійного комітету всієї Юзівки. В той час ще існувала своєрідна внутрішня демократія і не було звичаю, щоб вища партійна організація рекомендувала кандидатів на партійні посади. Тому для ближчого пізнання особи нового лідера партійного осередку Юзівки приїхав, як таємний спостерігач, Анастас Мікоян, що швидко уподобав собі Хрущова. Отже, у віці біля тридцяти років Нікіта Хрущов зайняв посаду, яка обіцяла йому швидке просування по стежці партійного апаратчика, хоч у той час партійний апарат не був ще таким всесильним, як пізніше поставив його Сталін. Прагнення до влади поруч з ентузіазмом молодого комуніста яскраво виявились в Хрущова ще після закінчення громадянської війни, тож перші й такі великі успіхи в кар'єрі комуністичного апаратчика ще сильніше заохочували його до партійної роботи, штовхаючи до наполегливішої праці, щоб мати більшу владу. Але як працювати, щоб посуватися вперед та збільшувати свій особистий вплив і владу? В той час Хрущову здавалося, що досить бути популярним серед свого партійного оточення, працювати якнайполегливіше і головню, бути безкомпромісовим до класового ворога. В цьому напрямі Нікіта й провадив свою роботу, як перший секретар комуністичної партії в Юзівці.

Але малоосвічений Хрущов не спромігся зрозуміти, що часи внутрішньо-партійної демократії проходять, що замало працювати та навіть мати успіхи в роботі й що наказом дня стає повна підкореність по партійній лінії і насамперед — дисциплінованість секретарів партійних осередків. Тим часом Хрущов за часів НЕП-у, коли партія в сільському господарстві робила ставку на «куркуля», щоб здобути потрібні їй сільсько-господарські продукти, почав у Юзівській окрузі самовільну класову боротьбу проти цих «куркулів». Він пішов у цьому так далеко, що були випадки, коли знищувано вогнем скирти «куркульського» хліба, бо Нікіта не міг погодитись з фаворизуванням партією «класового ворога». Посипались скарги, справа пішла до Харкова, подано навіть рапорт до Центрального Комітету партії в Москву. Одначе, рапорт не потрапив до

Сталіна, тільки до Кагановича, який вже знав Хрущова й протегував його. Хрущова не позбавлено партійного квитка, тільки післано на низову працю, що принижувала його амбіцію. Хрущов мусів бути то «друкарем», пишучи двома пальцями на писальній машинці, чи радше переписуючи те, що йомуказано, то навіть прибирав у приміщеннях партійних осередків. А були це не центральні осередки в Україні, а периферійні, тому малограмотний, але амбітний Никіта важко переживав таке приниження. В цей час померла його дружина, яку теж дуже заторкнула неласка, що в неї попав її чоловік. Тож Хрущов, заховавши у серці накипілу злобу на тих, що спричинились до його упадку, на протязі кількох років аналізував і розмишляв над причинами свого прилюдного провалу, шукаючи шляхів для задоволення свого прагнення до влади й пімсти над неприятелими.

Настали часи колективізації. Хрущов написав листа до Кагановича, прохаючи допомоги йому знову вийти на поверхню в партійному апараті. Своє прохання Никіта обґрунтовував тим, мовляв, він ще раніше ділом показав, який він ворог «журкулів». Саме тоді Сталін організував у Москві комуністичну Академію для підготовки кадрів вищої партійної бюрократії, тому Каганович постарався, щоб Хрущова прийнято до цієї Академії. На відкритті Академії, на яке зібралось до 500 студентів, був і Хрущов, що своїм виглядом типового Курського москаля — низький, кирпатий, товстий і незграбний, до того ж лисий і старший за всіх — вибивався серед молоді, немов біла ворона серед круків. Але Мікоян і Каганович пізнали Хрущова й шепнули Сталінові про його боротьбу з «журкулями» в Україні. Сталін був у гарному настрої і запропонував Никіті танцювати українського гопака. Хрущов затанцював на потіху Сталінові й всьому зборові студентів Академії. Так танцем гопака Хрущов почав своє перше особисте знайомство з всемогутнім Сталіном і цим почав другий етап свого просування по щаблях партійного апарату СССР.

Але Хрущов не забув свого приниження перед Сталіном і через 30 років. Як відомо, на 20-му з'їзді партії Никіта признався перед усім світом, як Сталін принизив його, наказавши танцювати гопака. В Академії Хрущов ніби був дуже пильним студентом і випередив інших, але не треба забувати, що найкращими учнями вважались не здібні студенти, але ті, які непохитно притримуються останнього напрямку партійної лінії. Що Хрущов завжди вмів бути зразковим партійним виконавцем, свідчить обрання його секретарем партійного осередку Академії.

Трудно припускати, щоб Хрущов виніс з Академії дуже багато загально-освітніх знань чи навіть глибше знання марксизму й лєнінізму, але залишається фактом, що він і після скінчення науки не володів літературною московською мовою ні в розмові, ні в письмі. Навіть тепер він не знає цієї мови, тому всі важливіші промови пишуть для нього інші.

Перебування в Московській Академії та на посаді першого секретаря компартії Баумановського району столиці, а далі на посаді першого секретаря партії всієї Москви дало змогу Никіті дуже успішно пройти практичний курс сталінізму. Це була друга своєрідна академія.

Як побачимо далі, знання з цієї «академії» Хрущов засвоїв собі докладно й примінив його на практиці. Вже в початках тридцятих років Хрущов взяв дуже активну участь у чистці, коли вичищено 138 членів з ЦК партії. Це були особи з більшим загально-освітнім знанням, більшим партійним стажем та більшими заслугами перед партією, ніж їх мав Хрущов. Але саме ці їхні прикмети видавалися Нікіті небезпечними для його власної кар'єри. Як перший секретар партійного осередку Москви, Хрущов став одним з відповідальних помічників Сталіна при першій поважній чистці й так почалася кар'єра сталініста Нікіти, — «кривавого вдівця», як його пошепки називали в Москві.

Але це був тільки початок. За матеріалами біографа МекГрегора Гасті, роля Хрущова під час чисток 1937-1938 років була значно більшою, як можна було б припускати (стор. 65-73). Зростаюча популярність і впливи маршала Тухачевського занепокоїли Сталіна й тут допоміг диктаторові Нікіта. Як твердить англійський автор біографії Хрущова, Сталін мав таємну угоду з Гітлером ще далеко до пакту Молотов-Рібентроп, тому на бажання кремлівського володаря Гітлер казав виготовити кілька фальшивих листів Тухачевського до деяких німецьких генералів. Зміст цих листів викривав «зрадницькі заміри» Тухачевського. Бічними шляхами ці фальшиві листи були переслані до Москви на руки Хрущова, бо Нікіта був одним з тих небагатьох (Сталін, Молотов, Каганович і Хрущов), що докладно знали про плани чистки.

Після арешту Тухачевського Хрущов дістав завдання підібрати, відповідний для процесів над численними арештованими за правий і лівий «ухили» людьми, склад суддів, приготувати обвинувачення та підбати, щоб підсудні не попустили імпрез. Сталін запланував широку чистку, щоб винищити якнайбільше старих партійців і звільнити місце для нових, молодших, відданих йому людей. Для Хрущова чистка відкрила можливості розрахуватись з усіма, кого він уважав своїм ворогом чи небезпечним конкурентом у майбутньому.

Коли основна хвиля чистки в Москві й Московщині пройшла, Сталін післав Хрущова, на його власне бажання, перевести подібну чистку в Україні. Хрущов узяв зі собою, як асистентів, Молотова й Єжова. Чистка в Україні пройшла скоро. Заарештовано там мільйон осіб та розстріляно 200 тисяч. Коли опісля дехто питав Хрущова, чому він так багато післав на розстріл, бо, моваля, сам Сталін був би проти винищення стільки людей, яких можна було вислати на працю в концентраційних таборах, Хрущов посилався на Єжова, ліквідованого в той час Сталіном, скидаючи на нього всю вину. Під час чистки в Україні Хрущов жорстоко розраховався з усіма членами партії, які десять років тому спричинились до першого провалу його кар'єри в Юзівці.

МекГрегор цілком правильно наświetлює справжню роль секретарів партійних осередків та особливо уповноважених Сталіна для чисток і в даному разі ролю Хрущова. За Сталіна перший секретар комуністичної партії району, області, республіки та автономних областей був повним господарем і в основному кермував акціями НКВД, особливо при більших

чистках. Правда, обов'язком НКВД було теж стежити за першими секретарями й доносити на них куди слід, але не вмішуватись у роботу цих секретарів³⁾.

Щоб хоч частинно зняти з себе відповідальність за чистки в 1937-38 рр., Сталін обвинуватив одного Єжова, мовляв, тільки Єжов допустився до занадто масового репресування і нищення невинних людей. Окреслення цієї чистки поширилось під назвою «єжовщина», але для України це не була «єжовщина», а тільки **хрущовщина**.

Після закінчення чистки в Україні Хрущов став першим секретарем компартії в нашій скривавленій Батьківщині. Так майже десятилітнє перебування в Москві, найтісніша співпраця у всіх чистках та репресування і винищення сотень тисяч невинних людей дали змогу Хрущову зайняти перше місце в партійному апараті найбільшої після РСФСР «республіки» — України.

На новій посаді Хрущов одразу почав проявляти свою ініціативу. Наслідуючи методу Сталіна, він поставив на всі важливіші місця, опорожнені після чистки, своїх людей. Кожний з цих нових партійних достойників в Україні розумів, що його кар'єра повністю залежить від Хрущова, тому нові кадри хрущовського партійного апарату були йому віддані, створюючи можливість дальшої популяризації особи Нікіти. Хрущов почав їздити по шахтах і заводах та колгоспах, нагадуючи робітникам і колгоспникам, що він у минулому теж був селянином і робітником. Хоч Хрущов не вмів говорити українською мовою, він носив українську вишиту сорочку. На маси населення України це не робило враження, але низові партійці сприймали його простий підхід до них з великим вдовolenням. Популяризація Хрущова дуже нагадувала теперішню його поведінку під час візит у західних країнах. Але Мікоян і Каганович почали перестерігати Нікіту, щоб він надто не висував себе та щоб не приймав ніяких пропозицій на міністерські посади. Першу пораду треба було розуміти так, що активність і популяризація Хрущова викликали у Сталіна підозру, а всяка пропозиція міністерської посади була пасткою. Коли Хрущов був здібний до керівництва партією в Україні та був винятково цінним для кривавих чисток, то його малий засяг загальної освіти спричинився б на міністерському пості до швидкого провалу, чого саме й бажали собі Нікітині вороги. Для Хрущова прийшла дуже небезпечна ситуація. Врятувала його, однак, друга світова війна.

Хрущов був потрібний Сталінові для проведення репресій у захоплених західних землях України, для організування там партійних осередків та запровадження колгоспів. Коли ж, під час війни з німцями, почався відступ червоної армії, Хрущов дістав завдання винищити політичних в'язнів по тюрмах НКВД не тільки на західних, але й по всіх землях України. Після того, як большевицька армія втекла поза межі України, Хрущов керував бандами большевицьких партизанів та всією підривною роботою в запллі німців. Під час боїв за Сталінград Хрущов дістав під-

³⁾ Таке ж розуміння функцій НКВД подає В. Артем'єв у своїй книзі «Режим и охрана исправительно-трудовых лагерей МВД», Мюнхен, Институт по изучению СССР, 1956 р.

вищення до ранги генерала політичної служби червоної армії. Коли ж німці відступили з України, Нікіта, як перший секретар комуністичної партії в цій країні, зразу взявся «наводити порядок». В той час репресовано до 3 мільйони осіб, більшість з яких депортовано, а багато розстріляно. Силами репресованих та полонених Хрущов почав відбудовувати господарство України, досягаючи значних успіхів на протязі 3-4 років. При цьому Нікіта не забував про популяризацію своєї особи серед рядового партійного членства, тому його приятелі — Каганович і Мікоян знову почали перестерігати його, щоб був обережний. Ураховуючи цю небезпеку, Хрущов шукав шляхів, щоб перейти на відповідну партійну працю в Москві, де він міг би розсіяти підозріння Сталіна, а що більше, підготувати ґрунт для себе, як заступника диктатора, що помітно постарівся, та був здатний розпочати нову чистку чи встряти у війну з Заходом, яка закінчилася б розгромом московської імперії. Хрущов поїхав до впливового Жданова в Ленінград і добився того, що старий та хворий і без претензій на диктаторський стілець Жданов обіцяв підтримати кандидатуру Нікіти в члени політбюро. Хрущов повернувся до Києва з надією на успіх.

В той час уже існувало суперництво між Хрущовим і Маленковим. Маленков був постійним дорадником Сталіна, визначаючись вищим ніж Нікіта інтелектуальним та освітнім рівнем. Одначе, Маленков був радше речником партійної бюрократії в господарстві СРСР, між тим, коли Хрущов заступав інтереси бюрократії партійного апарату. Обидва вони митили на престіл Сталіна й обидва при кожній нагоді намагалися пошкодити один одному.

Здається, що Хрущов перший раз попав у паніку, коли довідався про смерть Жданова та призначення на його місце ставленика Маленкова — Адріанова, бо Адріанов відразу почав ставити на відповідальних місцях у Ленінграді прихильників Маленкова. Хрущов вирішив діяти негайно, рішуче й з певним ризиком. Він поїхав до Москви, щоб «поговорити з людьми». І цей раз поміг йому Каганович, порадивши Сталінові призначити Нікіту першим секретарем комуністичної партії Москви, мовляв, цим способом можна буде легше мати його на оці, ніж у його «українській імперії». Так у 1949 р. Хрущов став секретарем партійної організації Москви та одним з секретарів Центрального Комітету партії СРСР.

Хоч Хрущов був людиною метушливою і любив проявлятися в праці, він тримав себе на очах недовірливого Сталіна дуже тихо, намагаючись не привертати до себе надто великої уваги. Зате діяв «тихою сапою», просуваючи на відповідальні посади в партійній організації Москви своїх людей. Крім того він усував прихильників Маленкова й підтримував своїх помічників в Україні, що їх Маленков намагався усунути. На протязі майже чотирьох років Хрущов тримав себе у затінку, але в безпосередній близькості до диктаторського крісла, яке скоро мало звільнитися. Плянам Хрущова сприяло ще й те, що, правдоподібно, ніхто з оточення Сталіна поважно не підозрівав Нікіти в намірах зайняти диктаторське місце.

Обидва згадані нами біографи Хрущова не відкидають можливості, що Сталінові допомогли вмерти. Юрій Горват подає навіть припущення, що найбільш зацікавленим у швидкій смерті Сталіна був Берія. В усякому разі смерть старого диктатора не пройшла безкровно для деяких осіб з його оточення та армії. Були застрілені: особистий секретар Сталіна генерал Поскребишев та низка осіб з його апарату; арештовані й мабуть розстріляні: командуючий Московської військової округи ген. Артемьев, комендант Москви Сінілов та комендант охорони Кремля Спіридонов. Всі підступи до Кремля закрило своїми танками військо НКВД. Все це робив Берія, хоч незадовго до своєї смерти Сталін усунув його з посади начальника НКВД, призначивши на його місце Ігнат'єва. Горват припускає, що Берія і політбюро побоювалися акцій з боку армії.

Хрущов не проявив більшої активності й після смерти Сталіна, очікуючи на помилки своїх суперників. Не висувався він і тоді, коли Маленков обрано першим секретарем компартії ССРСР, а його самого призначено на посаду другого секретаря. Тому, що Маленков був перевантажений обов'язками прем'єра міністрів, Хрущов фактично почав керувати партійним апаратом всього ССРСР. Користуючись методом Сталіна, Нікіта почав просувати на відповідальні місця в партійному апараті своїх людей і незабаром опинився в такому становищі, яке мав 30 років тому після смерти Леніна Сталін. Ставши першим секретарем партії, Сталін з допомогою просунених на різні місця своїх людей ліквідував противників і став диктатором. Як після смерти Леніна Сталін зі своїми впливами й авторитетом був приблизно на п'ятому місці після Троцького, Зіновєва, Дзержинського, Бухаріна й Каменєва, так і Хрущов після смерти Сталіна зайняв п'яте місце серед кандидатів на керівництво імперією. Так само, як після смерти Леніна ніхто поважно не рахувався з кандидатурою Сталіна на керівне місце, так і тепер ніхто з партійних бонзів поважно не трактував Хрущова й не підозрівав з його боку небезпеки для інших провідних осіб партії. Нарешті, як після смерти Леніна провідним гаслом комуністичної партії було «колективне керівництво», так само залунало воно широко після смерти Сталіна. Однак, різниця в ситуації була та, що тридцять років тому Сталін ще не мав достатнього досвіду в керівництві й організації партійного апарату, Хрущов же мав і свій власний досвід і залишений Сталіном могутній апарат, що його він використав на свою користь дуже зручно.

Але в той час пройшли великі зміни в соціальному складі членів партії. Горват ділить цих членів на дві основні групи: «технократів» і «вербократів»⁴). «Технократи» — це партійні інтелектуали, директори підприємств, інженери, військові старшини, економісти, фінансисти і т. п. Їхня група велика, але розпорошена, й повністю завантажена своєю фаховою працею. За життя Сталіна ця група не брала великої участі в партійних інтригах. «Вербократи» — це апаратчики партійних осередків різної ранги. Вони переважно не мають ніякого цінного фаху, бо їхньою роботою є підганяти й контролювати «технократів». «Вербократи» які переважно **говорять**, виступаючи з різними промовами та партійними доповідями, є спаяною групою і звикли командувати іншими. Вони є теж

⁴) Від лат. *verbum* — слово.

фахівцями в ділянці різних партійних інтриг. Це є група, в якій і проходила вся кар'єра Хрущова. В боротьбі за владу після смерті Сталіна багато залежало від впливу й спритності лідерів цих двох груп.

Всі претенденти на сталінський престіл мали злочинне, криваве минуле. Але, як ми бачили, навіть Берія не міг перевищити Хрущова в винищенні старої гвардії комуністів, бо він очолив НКВД уже після їхньої ліквідації. Та Берія був небезпечним для Хрущова своїми військами НКВД, тож за згодою інших членів політбюро його ліквідовано. Розуміючи ситуацію, впливові й давні члени політбюро, Мікоян і Каганович не претендували на диктаторство, Молотов не проявляв прагнення абсолютної влади. На думку обидвох біографів Хрущова, Маленков, хоч і перебував в оточенні Сталіна, не був фанатично переконаним його послідовником та прихильником провідної ролі партійних апаратчиків-вербократів, він радше схилявся у бік «лібералізації» режиму, підтримуючи технократів. Його наміром було послабити роль апаратчиків, підняти значення Верховного совєста й приборкати «вербократів». Чи це був лише його тактичний хід для придбання симпатії мас, важко сказати. У всякому разі Маленков був певний успіху й пізно помітив небезпеку з боку Хрущова. А хитрий, малоосвічений інтригант, але найталановитіший учень Сталіна та фанатик сталінізму, Нікіта, як ми вже згадували, не висувався і чекав помилки Маленкова.

Очікувати довелося не довго. Вже восени 1953 року Маленков допустився найбільшої помилки, передаючи Хрущову обов'язки першого секретаря компартії СРСР. Це цілком розв'язало руки Нікіті для повного оволодіння партійним апаратом, хоч і тепер він зберіг найбільшу обережність. Він тільки почав енергійніше пропихати своїх людей у ЦК та висувати низку пропозицій до проблем розв'язки господарського питання (кукурудза, картопля, «укрупнення» колгоспів, заорання цілин). Він повів теж критику проєкту Маленкова збільшити продукцію предметів широкого вжитку, а відстоював сталінську лінію посиленого розвитку важкої індустрії. Для того, щоб зміцнити свої позиції в боротьбі проти Маленкова, Хрущов відвідав Мао Тзе-тунґа, відомого сталініста. Всі ці заходи Нікіти не були даремними, бо Маленкова усунено з посади прем'єра, а його місце зайняв Булганін, що приятелював з Хрущовим ще під час війни. Отже, головний конкурент Нікіти був уже випханий на другорядне місце. Проте Хрущов і тепер тримався досить обережно, бо в політбюрі було ще чимало його суперників. Крім того, видатні партійці почали дивитися на нього з підозрінням. Певна впливова група партійців, можливо, що очолена Мікояном, почала розуміти, до чого змагає Хрущов.

Наближався час, коли треба було скликати з'їзд партії, щоб зробити підсумки за період після смерті Сталіна та затвердити далішні напрямні праці. На протязі цих минулих трьох років антисталінські настрої серед широких мас населення постійно зростали й членам політбюро стало ясным, що треба якоюсь мірою піти назустріч цим настроям.

Біограф Хрущова Горват так подає хід інтриг та боротьби перед 20-им з'їздом партії, на якому розвінчано Сталіна:

«Колишнє сталінське оточення не мало бажання зберігати й захищати міт Сталіна в своєму тісному колі. Тверді сталіністи — Молотов, Каганович і Ворошилов були приготовані зробити деякі розвінчання Сталіна, але не заторкувати справи чисток. Апаратчики під проводом Хрущова були всі проти надто далеких кроків в антисталінізмі. Вони побоювались, що партійний апарат — «вербократи», та їхнє диктаторське становище будуть захитані. Знову ж Мікоян і Маленков бажали повністю зруйнувати міт про Сталіна.

«Тасмну постанову взяти гострий антисталінський курс прийнято в другій половині січня 1956 р., менше ніж за три тижні перед відкриттям 20-го з'їзду. Основним мотивом для цього рішення був факт, що Хрущов закинув свою обережність та в драстичній формі дав зрозуміти своїм колегам з колективного керівництва, що він має намір з цим колективним керівництвом покінчити й одягти на з'їзді мантию Сталіна. Перегравши свою карту, Хрущов об'єднав проти себе всі течії й армію в політбюрі та втратив тимчасово прихильників у центральному апараті.

«Тасмні інструкції, розіслані промовцями конференцій по різних республіках ССРСР, не могли лишитись секретом для суперників Хрущова. Ці суперники мали перестереження принаймні за тиждень до намічених Хрущовим подій, тому й поробили свої кроки, щоб вплинути на 1436 делегатів з'їзду. Партійна комісія під контролею політбюра працювала два роки над перевіркою справ жертв сталінських чисток, але справи жертв чисток Хрущова розслідує за кілька днів перед з'їздом і розслідило їх саме політбюро. Є дуже імовірним, що суперники Хрущова вирішили розслідувати його злочини, щоб при потребі поінформувати делегатів з'їзду про жертви хрущовських чисток.

«На самому з'їзді всі делегати — за винятком тих, що прибули з-поза ССРСР — дістали текст заповіту Леніна, в якому була пересторога для партії перед Сталіном, що як перший секретар посідає колосальну владу, є дуже грубий, примхливий і нетерпеливий, тож не можна його залишати на цьому пості. Заповіт Леніна давав теж пораду, як забезпечити справжнє колективне керівництво. Разом з заповітом делегатам роздано документи з описом, як Сталін порушив приписи Леніна.

«Коли на з'їзді був хтонебудь такий, кого ці документи заторкували й могли бути для нього небезпечними, то це був саме Хрущов. Бо він був тим, що намагався поєднати свою особу з мітом Сталіна, захопити в свої руки владу лідера партії, політбюра й країни. Його неповздержливий темперамент, примхи та груба поведінка були добре відомі всім.»

Далі Горват підкреслює, що скільки заповіт Леніна роздано з секретаріату, в якому були люди Хрущова, то це вказувало на обмеження його влади ще перед з'їздом. З'їзд відкрив Хрущов 14-го лютого 1956 року.

«Хрущов був єдиним делегатом, — твердить Горват, — що говорив про Сталіна з респектом й апробатою його вчинків. Але об'єднані зусилля хрущовців і сталіністів не могли переконати делегатів, що треба зберегти міт Сталіна. 16-го лютого Мікоян зробив свою знамениту атаку на Сталіна, закидаючи йому догматизм та практику фальшувати історію. Промова Мікояна була справжньою бомбою. Він називав жертви Сталіна

»товаришами«, згадуючи мертвого диктатора просто по його імені. Між жертвами Мікоян назвав дві невинні — Овсієнка й Коссіора. Тому, що Коссіора вичистив Хрущов, згадка про нього була, мабуть, нищівним ударом по Нікіті.

»Делегати збагнули все. Мікоян з'ясував їм, чому вони дістали таємні документи: єдність партії була загрожена спробою Хрущова стати диктатором.

»Резолюція з'їзду пройшла 24-го лютого, за дванадцять годин до таємної промови Хрущова. В ній ще була згадка про »ворогів народу«. Резолюція дораджувала Центральному Комітетові »не послаблювати боротьби проти ознак культу якоїсь особи«. Цю резолюцію, яка нічого не говорила про злочини Сталіна, редагувала комісія 55 осіб у повному контакті з політбюром.

»Виходить, що ані редакційна комісія, ані політбюро і сам Хрущов не знали про те, що через день з'їзд повинен прийняти іншу резолюцію цілком іншого змісту. Перед закриттям з'їзду проголошено, що о шостій годині 24-го лютого ще відбудеться таємне засідання. Але це засідання почалося не о шостій годині вечора, а далеко поза північ, себто, вже 25-го лютого«. Чому таке відкладення? Біограф Хрущова Горват дає такі пояснення:

»З внутрішнього життя і потягнень Хрущова до і після з'їзду є відомим, що він був противником нападу на Сталіна. Отже, щось мусіло статися за кулісами протягом з'їзду та впродовж тих 6-8 годин непередбаченої перерви в програмі з'їзду, яка відсунула промову Хрущова. Аналіза таємної промови Нікіти дає багато пояснень. Очевидним є, що цей документ, приблизно на 20 тисяч слів, не був продуктом імпровізації останньої хвилини. Його промова це найдокладніша аналіза сталінізму під різними аспектами. Простудійовано праці Маркса, Енгельса й Леніна; друковані твори Маркса й Енгельса ретельно переглянено, щоб знайти вислови проти диктаторства... Для підшукування ілюстрацій злочинів Сталіна переглянено матеріали майже сорокрічної історії СССР, історії партії, військової історії громадянської війни та війни з німцями, а також архіви Верховного суду й НКВД. Все це показує, що документ, який став відомий, як таємна промова Хрущова про Сталіна, був продуктом **кількамісячної праці**. Редакторами й головними авторами її могли бути лідери партії, які керували цілим штатом спеціалістів. Хрущов та його апаратчики не могли не знати про цю підготовчу працю, але вони працювали в тому напрямку, щоб не допустити до проголошення цього документу. Що ж трапилося під час з'їзду, що примусило Хрущова змінити своє переконання? Було ясным, що хтось мусів прочитати перед делегатами з'їзду цей протисталінський документ. Але хто? Кому мали належати вигоди й відповідальність за проголошення тексту документу такого значення для міжнародного комунізму? Бажання Хрущова було ясным. Він не хотів, щоб документ був проголошений. Одначе, коли він не міг перешкодити цьому проголошенню, то для нього було значно краще проголосити його самому, ніж мав це зробити хтось інший.«

Подані вище цитати з книги Горвата, який міг мати інформації з кіл видатних комуністів Угорщини, бо до угорської революції 1956 року був відомим письменником-комуністом, є не тільки цікаві, але й, думаємо, досить правильно змальовують закуліси 20-го з'їзду. Виходить, що намір Хрущова одягти на з'їзді мантию Сталіна провалився в наслідок організованої протидії його суперників. Та Нікіта швидко переключився на інші рейки, став «антисталіністом» і таким уважає його досі вільний світ.

Тридцять років тому, коли Сталін мав турботи з заповітом Леніна, але не мав сили відсунути опозицію політбюро, він зайняв покайну позицію й обіцяв не бути в майбутньому брутальним та працювати за принципами колективного керівництва, як це пропонував у своєму заповіті Ленін. Тепер, через тридцять років, найталановитіший учень Сталіна, Хрущов, під тиском опозиції теж мав турботи з заповітом Леніна, але не мусів каятися, бо він швидко перешикувався на антисталініста. В ролі антисталініста Хрущов зазнав чимало турбот, бо на його плечі лягли: неспокої і заколоти в самому СССР (повстання в концентраційних таборах), революція в Угорщині, неспокої в Польщі й інших сателітах та розгубленість в комуністичних партіях вільного світу. Довелося Нікіті теж іти назустріч потребам населення і продовжувати політику відпочинку, яку розпочав ще Маленков. Турбот для сталінця Хрущова було багато, але мантия антисталінізму дала теж багато козирів у боротьбі Нікіти проти конкурентів і опозиціонерів.

Переводячи зміни в організації господарства, яка роками існувала за Сталіна, як ось децентралізацію плянування, управління промисловістю, скасування МТС та ін., Хрущов усяку критику його пропозицій і плянів спритно тлумачив як сталінізм. Наслідки такої хитрої тактики були великої ваги. Трохи більше ніж через рік після невдалої спроби проголосити себе диктатором, Хрущов уже був повним диктатором. Конкурентів і опозиціонерів проголошено антипартійною групою та вичищено з політбюро, ворожу Хрущову групу технократів розгромлено. У зв'язку з децентралізацією господарства сотні тисяч технократів Москви були примушені роз'їхатись по совнархозах нової системи. Усунено теж маршала Жукова, який на 20-му з'їзді рішуче виступав проти втручання партії у суто військові справи. На 21-му з'їзді партії Хрущов мав уже необмежену владу й є всі підстави припускати, що він на цьому з'їзді плянував повикидати з партії своїх опозиціонерів. Але з'їзд не пішов так далеко, а Мікоян заявив: «Тепер тут нема репресій проти наших громадян з політичних причин».

Так Хрущов зруйнував «колективне керівництво» й став диктатором значно швидше, ніж Сталін. Для того, щоб усунути суперників та опозицію, Сталін потребував сім років, Хрущов зробив це за чотири. Сталін називав опозиціонерів «правими й лівими уклоністами», Хрущов окреслив своїх ворогів, як «антипартійну групу», що означає його намір розраховуватися з ними в свій час, як він це робив під час чистки 1937-38 років.

Цитований нами Горват передбачив жертви чистки, вказуючи на Ворошилова й Мікояна. Передбачення відносно Ворошилова вже здійснились, є знаки, що й позиція Мікояна послабла.

Після розгрому своїх конкурентів та опозиції Хрущов перебрав посаду прем'єра уряду СРСР, мотивуючи цей дальший крок до диктатури необхідністю при переговорах з державами вільного світу. Кипуча діяльність Нікіти в ділянці зовнішньої політики СРСР є загально відомою. Офіційно вона називається боротьбою за мир, фактично є боротьбою за підкорення всього світу. Немає сумніву, що колосальні успіхи Хрущова за диктатуру в СРСР спонукали його боротися теж за поширення цієї диктатури на весь світ. Колись Наполеон казав, що «успіхи його переслідують», такої ж, мабуть, думки є Нікіта.

Особливість зовнішньо-політичної діяльності Хрущова полягає на тому, що він насамперед популяризує свою особу серед мас західного суспільства. Він виголошує промови, в яких торкається міжнародних справ, трохи не двічі на тиждень, дає постійні інтерв'ю, засипає уряди західних держав листами й пропозиціями роззброєння та коєкзистенції і т. п. Західна преса широко друкує про це все й тим самим посилює хрущовську пропаганду. З другого боку Нікіта погрожує поглибленням конфліктів, атомною війною та знищенням кожного ворога СРСР, або бере з собою в подорожі по світі свою жінку й родину, мовляв, можете бачити моє миролюбне наставлення. Але найбільшим його козирем в дипломатичній атаці на вільний світ є його «антисталінізм», як основна теза його внутрішньої політики в СРСР. Головною пропозицією Хрущова для держав вільного світу є пропаганда: якщо не хочете атомної війни, приєднуйтесь до комунізму під мою диктатуру. Основною метою пропагандивної акції Хрущова є створення замішання серед суспільства Заходу та намагання послабити волю до спротиву, насамперед послабити моральний спротив його диктатурі. Для цієї пропаганди Хрущов витрачає особисто не менше 80 відсотків свого часу.

Як відомо, Хрущов не є дипломат-професіонал. Його загально-освітній круговид є дуже обмежений і його біографи припускають, що він мало цікавився дипломатичними справами СРСР, принаймні до смерті Сталіна. Тим часом Хрущов відсунув усіх фахівців міжнародних справ до ролі підручних інформаторів та редакторів своїх промов і статей. Зрозуміло, отже, що багато партійців в СРСР побоюються наслідків персональної дипломатії Хрущова. Ці побоювання вже деякою мірою виправдалися. Зірвання Хрущовим конференції «на вершинах» у Парижі майже повністю знищило наслідки його персональної дипломатичної роботи за останні три роки. Відчув це сам Хрущов, бо вже й на Заході називають його сталіністом. Чому ж, однак, Хрущов узяв на себе такий відповідальний обов'язок персональної дипломатії, коли він сам знав про свою некомпетентність у дипломатичній грі та про що йому не один раз вказували особи з його оточення й опозиції?

Насамперед Хрущов знав, що Захід війни не розпочне, а він сам ніколи не погодиться на коєкзистенцію і роззброєння, якщо це не буде корисне для СРСР. А перспектива своєї популяризації в усьому світі, перспектива культу особи та створення цим сприятливого ґрунту для головної, вже не дипломатичної, але його військово-стратегічної акції проти вільного

світу, видавались Никіті привабливими та здійсними, бо «успіхи переслідують його» все життя. Підсумовуючи цей виклад біографії Хрущова, можна зробити наступні короткі висновки:

1) За браком освіти й ерудиції в питаннях марксизму Хрущов навіть не намагається виставляти себе теоретиком марксизму та ідеологом все-світнього комунізму. Він може тільки посилатись на авторитет Леніна й це є його поважною хибкою, бо вона обмежувала й буде обмежувати його персональний вплив.

2) За своїм характером Хрущов є людиною акції, але при потребі може роками стримуватись від неї до слушного часу. Він верткий і хитрий, може швидко міняти тактику та пристосовуватись до обставин. В цьому є його перевага над противниками і тому, разом з здібністю акції, Хрущов є дуже небезпечним для вільного світу.

3) Протягом своєї праці в комуністичній партії Хрущов витрачав усі свої сили для популяризації себе й збільшення своєї влади. Для досягнення цієї влади він винищив сотні тисяч людей і для цієї ж мети — здобути ще більшу владу — він може спричинитись до винищення сотень мільйонів людей, але не москалів, бо він сам є москалем у першу чергу, а щойно опісля комуністом-інтернаціоналістом.

4) Немає сумніву, що Хрущов є найталановитішим учнем Сталіна з тих, які дожили до смерти старого диктатора. Є він сталіністом і тепер, але приховується під маскою антисталінізму, бо це дає йому змогу популяризувати себе на Заході.

У продовженні цієї розвідки спробуємо обговорити правдоподібну стратегію Хрущова в його рішучих потягненнях на шляху до опанування вільного світу.

«Благословенством України є спадщина колишньої величі старого Києва. Або вона відновиться у давнім блиску, або стерта буде Україна з мапи Європи. Вирішать про це, як завжди в історії, не такі чи інші констеляції матеріяльного світу, а наявність і сила тієї іскри, невидимої під попелом зовнішнього, яка, спалахнувши огнем великим у серцях мільйонів, спалить до щенту, хоч не знати як сповидно міцне, царство насильства і зла».

(Д. Донцов: «За яку революцію?»)

Інж. Д. ШАЛДІЙ

ЯКЩО ЗАВТРА ВІЙНА...

МІЛІТАРНЕ Й СОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ТЕПЕРІШНЬОЇ ПЕРЕОРГАНІЗАЦІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ СССР

Московська військова газета «Красная звезда» за 29. 6. 1960 р. повідомила, що Центральний Комітет КПСС і Совет міністрів СССР улаштували 28-го червня ц. р. прийняття в Кремлі для слухачів, які закінчили цього року військовій академії збройних сил большевицької імперії. До присутніх промовляв міністр війни, маршал Р. Я. Маліновський, який сказав, між ін., таке:

«Чергове прийняття в Кремлі випускників військових академій ще раз свідчить про велике піклування нашими військовими кадрами, яке постійно виявляють партія та уряд. Це піклування слідню і в тому, що за ініціативою ЦК КПСС низку високих військових шкіл своєчасно перетворено й реорганізовано на ракетні школи. Потребу цього перетворення викликали бурхливий розвиток і наснаження збройних сил СССР ракетами тактичного, оперативного й стратегічного призначення, і ми з цим дуже добре упоралися».

На підставі цієї заяви Маліновського та на підставі ухвали цьогогорічної січневої сесії Верховного совета СССР про чергове скорочення кількості советських збройних сил на 1,2 мільйона вояків, можна зробити висновок, що реорганізацію збройних сил СССР викликали три головні причини:

а) Москва намагається пристосувати свої збройні сили до завдань большевицької зовнішньої політики, спрямованої на створення в світі постійної небезпеки вибуху атомної війни;

б) большевицька економіка, яка відчуває дошкульний брак робочих сил, повинна дістати ці сили, щоб накопичити такий мілітарний потенціал, який переважав би західний. А це можна зробити за рахунок зменшення кількості чисельного стану армії, але при рівночасному поліпшенні та посиленні її бойової спроможності;

в) в умовах поневолення Москвою неросійських народів та їхньої революційно-визвольної боротьби советські збройні сили повинні відігравати для партії й уряду більшу роль у внутрішній політиці, ніж це було досі.

Самозрозуміло, що глибокої реорганізації структури большевицьких сил вимагає насамперед теперішній розвиток ракетно-атомної і електронної техніки. Потреба швидкого й більшого накопичення мілітарного потенціалу імперіялістичної Москви зумовлена перенапругою советської економіки та перегонами в озброєнні, з якими не справляється хрущовська семирічка. Хоч американські військові спеціалісти твердять, що Москва «перегнала» США у виробництві міжконтинентальних ракет, але все таки Америка має ще сьогодні перевагу над Москвою. Науковці США обра-

хували, що 300 міжконтинентальних ракет, потрібних Москві для зруйнування всіх виробничих та мілітарних об'єктів Америки, може вона мати щойно під кінець 1962 року. Тим часом американське головне командування вже сьогодні має 1500 літаків-бомбардувальників далекої дії, якими може завдати удар по ССРСР. Тим більше, що вони озброєні атомними й водневими бомбами. Крім цього американські човни типу «Полярис», які весь час перебувають на морських просторах недалеко від кордонів большевицької імперії, є озброєні атомними ракетами, а бази США в Європі теж вивінені ракетною зброєю. На території Америки збудовано ракетні майдани, з яких можна вистрілювати ракети на віддаль понад 12 тисяч кілометрів. Ця збройна перевага Америки та її західних союзників і вимагає від Москви прискіпати реалізацію плянів зброєнь. Реорганізацією ж армії, себто звільненням більшої кількості вояків та організованим їх забороненням на цілини й новобудови в сибірських просторах, Москва плянує наблизити советську армію до загалу підсоветського народу, мобілізувати його морально для майбутньої загарбницької війни, як теж перетворити ступнево армію на територіяльну збройні сили («вооруженний народ»). Крім цього Москва мала б пропагандивну змогу атакувати цією територіяльною армією вільний Захід, мовляв, «соціалістична система» не має кадрових військ, а тому й нема у державному бюджеті витрат на її утримання. Що ж до «територіяльної армії», Москва пропагуватиме твердження, начебто озброєний народ сам приготований кожної хвилини боронити «соціалістичну державу».

Заборонення звільнених з армії вояків, зокрема немосковської національності, має теж на меті позбавити на випадок війни революційно-визвольні рухи вояцьких кадрів на національних теренах та забезпечити Москву від національно-визвольних революцій, а разом з тим загрози розчленування імперії. Бо неподільність велетенських просторів московської імперії належить теж до головних факторів перемоги Москви в майбутній війні. Якщо б від Московщини відокремити Україну, Білорусь, Прибалтійські держави, Кавказ, все Закавказзя та Сибір, вона буде позбавлена під час війни можливості стратегічного розгортання своїх збройних сил, резервів та глибокого запілля.

В дальшому Маліновській заявив теж, що: «згідно з законом про скорочення збройних сил ССРСР, зменшується теж загальна кількість слухачів військових шкіл, але побільшується кількість старшин-спеціалістів для нових видів зброї, які тепер вишколюються в різних військових школах. Це збільшення відбувається за рахунок зменшення кількості старшин інших, непотрібних тепер військових спеціальностей».

Як відомо, на січневій сесії Верховного совета Маліновській заявив, що під час скорочення армії на 1,2 мільйона вояків, буде звільнено 250 тисяч офіцерів різних ранг. При цьому він підкреслив, що ця кількість офіцерів становить 25% загальної кількості старшин усіх збройних сил ССРСР. За нашою аналізою, між обидвома заявами Маліновського — про скорочення з армії 25% офіцерського складу та скорочення загальної кількості слухачів військових шкіл — заіснувало протиріччя. До кінця 1961 року має бути звільнено 1,2 мільйон вояків і старшин, себто одна третина загальної кількості всіх збройних сил. (На сесії Верхов-

ного совета Хрущов офіційно заявив, що теперішні большевицькі збройні сили нараховують 3,6 мільйона вояків). Якщо ж 250 тисяч старшин творить 25 % загального офіцерського складу, який перебуває в армії, то виходить, що большевицькі збройні сили мають один мільйон старшин усіх ранг. (Відомим є, що Москва має до 2 тисячі маршалів, генералів, адміралів і віцеадміралів). Така велика кількість офіцерського складу є ненормальною, бо ж виходить, що на кожних 13 вояків припадає 5 старшин. Коли ж узяти до уваги, що нормально на одного офіцера повинно припадати два підофіцери, виходило б, що в советських збройних силах було на 15-го червня цього року 1 мільйон старшин, 2 мільйони підстаршин і лише 600 тисяч рядовиків (разом 3,6 млн.)! З другого боку, якщо повірити твердженню Маліновського про те, що 250 тисяч старшин творять одну четвертину всього офіцерського складу, то кількість усіх большевицьких військ, заподана Хрущовим, була фальшива й мусить бути більшою.

При сучасному технічному розвитку озброєння існуючих у світі армій, рахується нормальним явищем, коли кожна армія має пересічно до 10 відсотків офіцерського складу з її загальної чисельности. Беручи, однак, до уваги можливість, що большевицькі збройні сили насправду перенаснажені офіцерськими кадрами, бо Москва перебрала політику перетворення армії в професійну, можна припускати, що відношення старшинських кадрів до загальної кількості усіх вояків в СРСР дорівнює не більше 15 %. Можливо, що на початку 1955 року московська армія нараховувала один мільйон старшин, але на протязі 5 минулих років по сьогодні в ній відбулися три скорочення приблизно на 1,3 млн. осіб, серед яких звільнено до цивільного життя й офіцерів. Тепер відбувається четверте з черги скорочення і за нашими підрахунками з армії буде звільнено не 250 тисяч, а тільки 195 тисяч офіцерів та 390 тисяч підофіцерів. На 15. 1. 1960 р. большевицька армія нараховувала, отже, не один мільйон, а тільки 640 тисяч старшин, що відповідає нормальному відношенню до загального чисельного складу збройних сил СРСР. Не є ніякою таємницею, що Москва заступає в останні часи «застарілі» старшинські кадри молодими, але для вишколу цих молодих потрібно 3 до 4 роки науки у військових школах, а для ракетних військ навіть п'ять років. Тому більше відповідає правді заява Маліновського на прийнятті випускників у Кремлі, що старшинські кадри збільшуються за рахунок вишколу нових спеціалістів для ракетних військ Москви.

Маліновській заявив теж у своїй промові, що за останній час большевицькі війська дістали й далі діставатимуть у великій і зростаючій кількості нове озброєння. Практично ця заява большевицького міністра війни стверджує, що советські збройні сили вже закінчують свій етап реорганізації і пристосування їх до майбутньої атомної війни, вирішальну роль у якій відіграватиме ракетна зброя. Ця зброя призначена заступити ту кількість вояків, які будуть звільнені з большевицької армії до кінця наступного року. В той час, коли Москві потрібно утримувати за свій рахунок мілітарно й економічно т. зв. «соціалістичний табір» й азійські неутралістичні держави та продіставатися з «допомогою» на африканський континент і до країн Південної Америки, масова армія є для неї

зайвим тягарем, до того ж шкодить її облудним плянам «мирного курсу». Очевидно, що вирішальним фактором у кожній війні є людина-воєк та її ідейна настанова, бо сама техніка без людини не вирішує перемоги, але на думку сучасних науковців-військовиків, одна міжконтинентальна ракета з атомною вибуховою речовиною та її обслуга завдають ворогові такий удар, який виконала б одна дивізія військ, озброєна сучасною «класичною» зброєю. Отже, мілітарно й економічно вигідніше продукувати одну суперконтинентальну ракету, ніж утримувати дивізію воєків. Однак, це ще не означає, що Москва ревідувала свої погляди на майбутні війни, або як їх тепер називають, «сучасні війни». Московсько-большевицькі теоретики ділять ці війни на чотири роди: 1) локальні з застосуванням «класичної» зброї, як кулемети, міномети, автомати, гармати, гранатомети й вогнемети та т. п., 2) локальні з застосуванням атомної і ракетної зброї, 3) світова війна «класичною» зброєю і 4) світова війна з ужиттям обидвох родів зброї — «класичної» і термоядерної, атомної та ракетної.

Але теперішнє московське скорочення старшин кадрової армії до цивільного життя має теж і небажані для большевиків наслідки, бо воно ховає в собі тенденції морально захитати весь офіцерський склад збройних сил, а цим самим і моральний стан загалу армії, бо, як відомо, офіцerstvo становить кістяк кожних збройних сил. Якщо уважно слідкувати за тим старшинським контингентом, що його тепер Москва звільняє з своєї армії, можна зауважити, що скорочуються насамперед «аморальні» й недисципліновані елементи, головнo безпартійні. Партійних офіцерів звільняють з армії лише в тих випадках, коли сама партійна організація домагається їхнього звільнення і то тільки з приводу виключення старшини з партійних лав або важкого партійного покарання. Коли ж повірити заяві Маліновського, що з армії буде звільнено 250 тисяч старшин, то це практично означає наступ партії на «кістяк» большевицьких збройних сил, себто, своєрідну чистку армії від малонадійного елементу, та ідеологічно-партійне зміцнення цієї армії партійно-комсомольськими перевіреними кадрами. Ідейна ж сторінка теперішніх большевицьких збройних сил дуже далека від рожевого образу, що його малює на своїх сторінках для пропаганди московсько-большевицька преса.

У виданнях призначених для воєків, знаходимо статті політруків советської армії, в яких постійно загострюється увагу на посилення виховання старшин і рядовиків в дусі глибокої ідейної відданості партії й урядові, зміцнення дружби між під'яремними народами, московського патріотизму, світового інтернаціоналізму, наслідування традицій колишньої царської («русской») армії та в кінцевості посилювати пильність воєків і офіцерів у розкриванні закордонних шпигунів. Після афери з американським літаком «У-2», що його зістрілили большевики над Свердловськом, почалася на сторінках військової преси в СРСР кампанія проти «шпигунів» закордонної агентури, які нібито «різними шляхами» продиралися масово до військової служби, як громадяни СРСР. В пресі подається низка фактів на те, що, мовляв, советські старшини гублять важливі військові й особисті документи, пиячать з невідомими їм, підозрілими особами й розповідають за чаркою про військові справи, байдужі

же ставляться до службових доручень, не цікавляться військовим вишколом, не беруть участі в суспільно-громадській та культурно-пропагандивній праці і т. п. На засіданнях партійних комісій і на партійних зборах дуже часто розглядаються особисті справи офіцерів про аморальну поведінку в родинному житті, під час відпустки та на службі з вояками, наводяться факти зловживання службовим станом, розтринькування військових грошей, грубого порушення честі советського старшини та військової дисципліни.

Не ліпше виглядають справи з ідейним станом та дисципліною серед пересічних вояків большевицької армії. Рядовики не бажають служити при війську, відмовляються виконувати накази зверхників, ухиляються від вивчення військової техніки, допускаються різних проступків під час свого звільнення до міста чи на відпустку, а вояки комсомольці навіть подають заяви, щоб їх виключити з комсомолу. Отже, як ми згадали, теперішню переорганізацію збройних сил СРСР треба розглядати не лише, як пристосування їх до нового способу ведення війни та нового озброєння атомною зброєю, але теж як масову чистку вояцького складу та перетворення армії в професійну кадрову, що складалася б тільки з надійних партійців і комсомольців. Щодо масового звільнення старшин, то цей факт створює Москві ще один рід труднощів. З упривілейованої касты старшини масово перейдуть у лави нижчої суспільної верстви, себто, перетворяться на звичайних робітників і цим самим збільшать існуюче незадоволення серед широких мас населення. Про незavidну долю цих тисяч досі упривілейованих говорив Маліновський на зборах офіцерського партійного активу Московської військової округи, заявляючи, що тільки деяка частина спеціалістів військово-морської флотії та літунства знайде для себе працю за кваліфікацією в цивільному літунстві й морській торговельній флотії.

»Якщо ми не мали труднощів з улаштуванням на працю в промисловості й сільському господарстві рядового та підстаршинського складу, одна третина якого щорічно звільняється до запасу, то звільнення 250 тисяч офіцерів з армії ставить перед нами великі труднощі«, — говорив Маліновський.

В дальшому з його промови довідуємося, що за минулі шість років, під час попередніх скорочень в армії, влаштовано на працю на теренах Московської і Ленінградської військових округ понад сто тисяч старшин. З того сорок тисяч на різних адміністративних посадах, переважно в парамілітарній організації ДОСААФ, а 60 тисяч звичайними робітниками. Не дивно, отже, що при теперішньому скороченні старшинського складу в його середовищі панує розгубленість, страх за майбутність, моральне захитання та депресія. До того ж з армії звільняють тепер переважно старшин, які вювали під час другої світової війни, але через різні обставини й причини не закінчили військових академій, не набули потрібних військових кваліфікацій. Ці офіцери мають уже по 45-50 років життя, однак не набули права на пенсію. Щоб виправдати таке звільнення, Маліновський заявив в одній з своїх промов: »Інтереси держави понад усе, а тому нам, советським людям, советським старшинам, не годиться вішати носи в зв'язку з потребою змінити професію або залишити

армію, не дослужившись пенсії... Але ось, на Луганському металургійному заводі, — підбадьорював далі Маліновський, — з улаштованих на працю старшин 85 відсотків працюють слюсарами, токарами, будівельниками, електриками й т. п., які перевиконують норми на сто двадцять до сто п'ятдесят відсотків».

Для заспокоєння старшинської і вояцької маси, яку звільняється з армії, ЦК КПСС та Верховний совет міністрів СРСР ухвалили спеціальну постанову «Про пільги звільненим до запасу». Найбільшою пільгою згаданої постанови є право безплатного вишколу на курсах для набуття цивільної робітничої кваліфікації. За час навчання на цих курсах колишній старшина діставатиме протягом року 75 % заробітної платні тієї професії, яку він студіює, та сто відсотків платні офіцерської ранги в армії. Що це практично йому дає? Якщо, наприклад, старший лейтенант одержував на військовій службі за «рангу» місячно 600 рублів та за «службову посаду» (командував сотнею) 800 рублів, разом 1400 руб., то під час перекваліфікації в цивільну він одержуватиме місячно, і то лише на протязі одного року, 400 рублів заробітної платні робітника (75 %) та 600 руб. «за рангу», разом 1000 рублів. Після закінчення курсів він працюватиме як звичайний робітник та дістане найбільше 800-900 рублів, а якщо перевиконає норму на 20 %, то 960-1080 рублів.

Але в армії старшина мав ще безплатну уніформу, безплатні харчі, майже безплатне мешкання, різні інші державні пільги, був з родиною звільнений від державних податків, діставав теж додаткову платню за знання чужих мов і т. д. В цивільному житті він ніяких додаткових доплат не матиме, а муситиме поліпшувати своє матеріальне становище тільки понаднапругою власних фізичних сил. Не доводиться, отже, й згадувати, які настрої панують серед тих, що їх звільняють з армії, і які настрої понесуть вони в своє цивільне оточення.

Про те, що більшість звільнених до запасу старшин не може покладатися на турботи партії і влади, сказав теж Хрущов. На січневій сесії Верховного совета він попередив офіцерів, щоб вони не тішили себе рожевими ілюзіями, мовляв, їх улаштують в цивільному житті на бюрократичних посадах. «Офіцери мусять рахуватися з тим, — говорив Хрущов, — що в підприємствах на керівних посадах перебувають советські спеціалісти, які зарекомендували себе з найліпшого боку. Тому, щоб їх усунути з посади, не може бути й мови».

Масове звільнення з армії військової інтелігенції (старшин) збігається з надвишкою в СРСР підсоветської інтелігенції взагалі. Цю надвишку на майбутнє покликана зупинити та обмежити хрущовська шкільна реформа. Вона перешкоджає молоді після закінчення середніх шкіл студіювати в високих школах, а спрямовує її на збільшення пересічно кваліфікованого робітництва. Це саме застосовує тепер ЦК КПСС і супроти офіцерства, звільняючи його з армії і спрямовуючи в робітниче середовище. На підприємствах та в сільському господарстві, на будовах і в інших галузях підсоветської економіки, де працюватимуть звільнені старшини, вони мусять брати активну участь в т. зв. суспільно-громадській праці, насамперед у ДОСААФ (добровільному товаристві сприяння армії, авіації і фльоті), підготовляючи тим самим загал підсоветського населення до майбутньої війни та до творення, як ми згадували, територіяльної армії.

Масове запряторення звільнених вояків і старшин здійснює тепер ЦК КПСС через Центральний Комітет комсомолу громадською мобілізацією. Всі комсомольські організації військових з'єднань дістали т. зв. «комсомольські путівки», призначені для звільнюваних вояків без ніякого запитання, де ці вояки бажали б працювати або замешкати. Вояків і старшин запряторюється на важливі будови мілітарної ваги, на підприємства далекосхідних районів і півночі СССР, до середньоазійських пустель та на казахстанську цілину. При цьому використовується широко брехливу пропаганду: Центральний Комітет комсомолу нібито дістає писану колективну заяву від цілого складу вояків і підстаршин чоти, сотні, батальйону а навіть полку, з проханням «ласкаво» спрямувати їх на ту працю, яку їм визначить партія.

Наприкінці місяця червня цього року спрямовано на Далекий Схід всю 5-у Корсунську червонопрапорну дивізію важких танків, яка перебувала в білоруському місті Осиповичі. Згадану дивізію повністю розформовано, а її вояцький і офіцерський склад з кадрової армії звільнено до резерви. Як писали московські газети, дивізія прийшла з піснями й музикою на залізничну станцію, організовано навантажилася до вагонів і виїхала до місця запряторення. Бойові прапори дивізії передано до музею, а майно — на збереження. Розформовуються в большевицьких збройних силах також з'єднання звичайної важкої артилерії та літунські полки важких бомбардувальників. Чому ліквідується саме ці, а не інші війська? Третя світова війна вимагатиме блискавичного маневрування військами на полі бою, а важкі танки до такого маневрування не надаються. Ліпше надаються середні та легкі, зокрема амфібійні танки. Звичайну важку артилерію заступатимуть атомні гармати та ракети, а важкі літаки-бомбардувальники — балістичні ракети.

Суцільне запряторення звільнених до запасу вояків і старшин має теж далекоїдуче мілітарне значення. Перебуваючи в цивільному житті, запряторені чотами, сотнями чи навіть полками, або й дивізіями, вояки, далі зберігають військову організацію (ніби вже територіальну), а на випадок війни рахуються військами «другої хвилі», що кожного моменту поповнять кадрові війська. Військове майно та зброя розформованих дивізій не йде на брукт, як про це не раз запевняв Хрущов, але зберігається на центральних мілітарних складах або складах тих військових округ, на терені яких перебувають люди розформованої частини. Таким чином, на випадок війни «розформована» дивізія знову одержить свою зброю.

Запряторення звільнених вояків у далекі області СССР має ще одну, дуже важливу причину. Як відомо, молодь немосковських націй відбуває військову службу в СССР поза межами власних національних територій. Ця служба, так би мовити, ізолює вояків немосковської національності від визвольно-революційних рухів поневолених Москвою народів, які діють переважно на рідній землі. Тож, якщо, наприклад, українців, що перебувають на військовій службі на теренах Московської військової округи, запряторюють після звільнення їх з армії на Далекий Схід, Москва позбавляє тим способом українську визвольно-революційну боротьбу потрібних цій боротьбі вишколених військових кадрів і забезпечується перед зривом національної революції. Цей момент відіграє в теперішньому скороченні московсько-большевицьких збройних сил дуже велику роллю.

Л. Мосендз

АНТІН ЧЕХОВ — ПОЕТ БЕЗ СВИТОГЛЯДУ

«... 1960 року все прогресивне людство відзначатиме століття з дня народження Чехова. Як відомо, на X сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО була прийнята резолюція про святкування його ювілею... Дедалі зростає і шириться слава великого російського письменника, яким по праву пишається весь цивілізований світ, все прогресивне людство...» — так пише московсько-большевицька преса («Україна» ч. 2 за 1960 рік), підкреслюючи, що в СРСР створився спеціальний «всесоюзний комітет» для підготовки цього ширення «слави Антона Чехова». Очевидно, що значна частина святкувань проходитиме в Україні; подбають більшовики, щоб і на чужині, поза межами їхньої імперії, поширилася слава того з цілої плеяди московських письменників, що своїми творами мостили у душах людей шлях до більшовизму. З цього приводу доцільним є, на нашу думку, пригадати тепер статтю Леоніда Мосендза під заголовком «Антін Чехов — поет без світогляду», друковану в львівському «Літературно-Науковому Віснику», кн. 7-8 за 1930 рік. — Ред. «Визвольного Шляху».

*

Нема, мабуть, народу так прив'язаного до своїх великих письменників, як москалі. Тургенєв, Толстой, Чехов — для московського інтелігента це боги, вільні від усякої критики. Але катастрофа, що впала на Росію в 1917 році, навчила їх скептицизму щодо їхніх богів. Їх почали — хоч із болем душевним — розвінчувати, бо в них бачили причину моральної пропасти, в яку звалив більшовизм їхню країну. Одним із тих розвінчаних був Чехов, яким і досі захоплюються українці...

Характеристичні голоси зібрані в паризькому органі московської еміграції «Росія і слов'янство» (ч. 33 з 1930 р.). Ось що читаємо в вступній статті:

«На Чехові ми усвідомлюємо себе самих. Перед росіянами до революції стояло велике завдання — з раба стати суб'єктом права, з підданого — громадянином, стояло завдання «демократичного оновлення», сказали б ми, коли б слово демократія не було таке засмароване партійними руками. Представити — в літературній формі — як цей раб стає громадянином, і хотів Чехов, як писав в одному листі до А. Суворіна».

Але ця величезна задача не вдалася московській інтелігенції. Що стало тому на заваді? «Передусім вузькість, ідейна безгрунтовність, певніше навіть духова порожнеча її суспільного ідеалу. Російська інтелігенція абсолютизувала речі засадничо протилежні. Як у Бога, вірила вона в «конституцію», у «загальне виборче право».

Глеб Успенський, що обожав красу Венери Мілоської, **не сміє**, будши в Парижі, іти до Лювру. З надломаною душею іде він до російської бібліотеки і **впивається** читанням відомостей про неврожаї і градобой у Росії! Писаревське «чоботи вищі за Пушкіна» перетворюється в «неврожай вищий від Венери Мілоської». Російська інтелігенція задихалася в рамках свого середовища... Тужила за новим, але не знаходила в собі внутрішніх сил... для збудування нового побуту. Чехов дав... прекрасне мистецьке відтворення того, як живе й терпить ця російська інтелігенція. Він не міг поділяти її надщербленого світогляду, але не мав і змоги піднятися **над ним**. Він не поділяє помилок своїх героїв, але співчуває їм. Він розуміє, що не можна вірувати в те, в що вони вірять, але він не оцінював їхніх вірувань, спираючись на свою віру в які-будь інші цінності... Оскільки російська інтелігенція виробляє і будує позитивний світогляд, вона мусить перемогти Чехова, свого **письменника без світогляду**. Чехов позбувся багатьох інтелігентських пересудів, але не здобув твердого і ясного світогляду, який переміг би російські інтелігентські настрої».

Цей брак твердої віри закидає Чехову стаття П. Струве: «Чехов був **великий маловір**, перейнятий до шпiku костей скептицизмом... **Ніжність і м'якість** спасли цього маловірного духа від усяких кантів і загострень, від доведеної до озлоблености, нетерпимости вічного богоборця Достоевського... **Чехов був людиною без світогляду**. Це дуже цікавий і рідкий в історії літератури випадок великого мистецького хисту без усякої світоглядної основи... Чехов належить до покоління письменників, що принесли до літератури знеможену душу, душу — спустошену. І вся літературна творчість Чехова покарбована безнастанним змаганням — з власною душевною пусткою, боротьбою тим важчою і труднішою, що не спиралася вона на жадне світовідчужання. Свого світовідчужання не одержав Чехов у спадщині, але й не бажав і не міг виробити його сам».

Ще ближче підходить до цієї теми К. Зайцев:

«Я брав життя і не застановлявся над ним, пише Чехов в одному листі... Ми описуємо життя таким, яким воно є, а далі ні — тпру, ні — ну. Далі — хоч батогами нас пражте! Ми не маємо ні найближчих, ні дальших цілей і в нашій душі — хоч у м'яча грай! Політики в нас нема, в революцію ми не вірили, Бога нема, привидів не боїмося... Хто нічого не хоче, нічого не сподівається і нічого не боїться, — той не може бути мистцем... **Політичного, релігійного і філософського світогляду я ще не маю**, міняю його щомісяця — пише він з нагоди запланованого роману, — а тому доведеться обмежитись лише описом, як мої герої любляться, женяться, родяться і вмирають та, як говорять»... «Обставина, що духовий світ Чехова не сформувався в струнку ієрархії вартостей, розірвала й розтріпала його душу. Померкла безжурна радість творчости... Буйний пач молодости остигає, залишаючи тільки душевну втому, що родить безкрилі бажання викинутого поза рамки життя спостерігача».

Безчинного і безідейного, бо позбавленого твердої, означеної віри...

Цікаво, що подібний образ відслонюють нам і паризькі «Нувель Літтерер» (ч. 353) у статті Познера. Для Познера Чехов передусім **ненавис-**

НИК ЖИТТЯ. Ненависник вульгарности, за якою криється ненависть до життя, як до боротьби і змагання. »Люди чину — ось для Чехова верх вульгарности. Він любить безчинність... Його персонажі говорять або читають. Безчинність призводить до банкрутства і Чехов здає собі з цього справу, але що з того. Він воліє банкрутство якоїсь істоти, ніж її тріумф на цьому світі. Він проповідує свого роду загальний страйк схрещених рук, непротивлення життю. Толстой бачив в акції гріх, Чехов знаходить у ній смак вульгарности... Коли в книгах Чехова знаходимо певне відношення до життя, то даремно шукатимемо в нього сліду якоїсь загальної ідеї. Певню, не личить жадати від поета якоїсь системи, тез, але що є кінечним у великого мистця, це своєрідна індивідуальна концепція світу, яка ніколи не виходить наверх у творі, аби не забити творчість, але яка детермінує весь твір. Жадних експозе, жадних прикладів, але тло! Не для інструювання читача, лише для внутрішньої суцільності... Це підойма Архімеда, якою послуговувалися Гете, Достоевський та інші... Але в Чехова цього немає. Він не в стані створити всесвіт, ані написати роман, що не був би штучним накопиченням деталей. Він — людина без світогляду«.

Такими голосами згадують теперішні московські критики колишнього володаря душ їхньої інтелігенції — з симпатією і жалем, але з суворим словом правди, з суворим словом критики анархічного, безідейного, маловірного, розтріпаного морально покоління, еманациєю якого був Чехов.

До цих тверезих голосів московської самокритики варто прислухатися нашій інтелігенції, в якій безкритичний культ всього московського справляє свої, майже нічим не закаламучені, оргії. Коли зі сторінок Літературно-Наукового Вістника розлягалися голоси подібної критики московської літератури, на нього накидалася вся наша преса, від «національної» до католицької й комуністичної. Рекомендуємо цим нашим противникам ближче прислухатися до голосів сучасної московської критики, яка мужньо осуджує свою ж літературу — літературу »надломлених душ«, »без своєї віри«, »без світогляду«, повну »маловірства«, »ніжності і м'якості«, літературу »без загальних ідей«, »ворожу до життя«.

...Наші »будителі« молоді досі кадять цим пророкам »спустошених душ«, згідним хором заглушуючи тверезий голос критики.

НАЙБІЛЬШИМ СКАРБОМ, ЩО ЙОГО ЛЮДИНА МОЖЕ ПРИНЕСТИ З СОБОЮ НА СВІТ, Є НЕСТРИМНА ОХОТА ДО ЯКОГОСЬ ДІЛА; ЦЯ ОХОТА ЗАПОВНЮЄ ЖИТТЯ І ДАЄ ЩАСТЯ.

Емерсон

М. ВЕРЕС

ЦЕ БУДЕ ТАК

Це буде так: розсипляться зірниці
Квітучих весн над Києвом старим,
Я увійду побожно до столиці,
Немов би той до Мекки пілігрим.

Та й зупинюсь... Питати шлях до дому?...
Його нема... Та й вулиця не та,
То ж поспішу відвідати знайомих,
З якими я не бачився літа...

І помолюсь на паперті Софії,
Складу поклін Богданові до ніг
І навростець подамся в Голосіїв,
Де юних сіть лишилася доріг.

А вже вкінці присяду на укосі,
Втоплю згадки в шумі пінистих дуг,
О, знаю я, мене він тямить досі
Найкращий мій і приятель і друг.

Ти підійдеш... І в зорянім алькові
Зіллється Дніпр, каштани, що кругом,
І пригорну обіймами любови
Тоді тебе, і кручі, і його,

І гимн хвали звихрить усі усюди,
Весну степам звіщаючи нову,
Це буде так, я знаю, що це буде
І в світлу мить надією живу.

Тамара КОЛОМІЄЦЬ

В КРАПЛИНАХ СОНЦЯ

Шумує ліс. І неба голубінь
Тече, як сік, по стовбурах шершавих.
Краплини сонця падають у тінь,
Краплини сонця мерехтять у травах.
Шумує кров, як води у струмках,
Коли розтане буйна сніговиця.
Краплини сонця в тебе на вустах,
Краплини сонця мерехтять в зіницях.
Шумує повінь у сплетінні віт,
Аж до верхів'я бризками злітає.
В краплинах сонця весь широкий світ
Виспіває, сміється, розквітає.

Михайло КУШНІР

ГАБРІЄЛЬ МАРСЕЛЬ І ХРИСТИЯНСЬКИЙ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ

Все ще дуже багато й дуже радо пишеться про екзистенціалізм, але рідко коли пов'язується його з окресленням: християнський. Для інтелектуального загалу слово «екзистенціалізм» означає мислення і творчість Сартра. А сартрівська постать екзистенціалізму вже від самих основ антихристиянська, бо відкидає всі основи і аспірації християнства, а навіть і заперечує існування Бога. В популярному коментарі до своєї доктрини Сартр сам ствердив, що вона (його доктрина) прямує до того, щоб вести всі висновки із програмового атеїстичного становища (*une position athée cohérente*).

Але сартризм це не є цілий екзистенціалізм. Екзистенціалізм не мусить теж вести до заперечення християнського погляду на світ. Недоглянення цих двох правд виникає із неясності історичної перспективи і приглушення одних явищ іншими. В історичному аспекті — екзистенціалізм є християнського родоводу, а можна б навіть сказати — є підставою, одною з найбільш типових, для християнського відчуття і розуміння життя. В нашу епоху атеїстична, антихристиянська відміна екзистенціалізму не репрезентує цілої течії, хоча в збірній свідомості вона зайняла перше місце.

Метою мого розгляду екзистенціалізму є бажання привернути рівновагу в існуючому укладі речей, вказати другий бігун, другий осередок поляризації. На мою думку, це потрібне з багатьох мотивів та створить повніший образ часу, в якому живемо. Дозволить нам визначити екзистенціалізові правдиве становище в обох актуальних постатях.

ПОГЛЯД НАЗАД

Найперше буде корисно відтворити глибинну перспективу самого явища.

Ж. Бенда, неприборканий «клерк», крайній раціоналіст і програмовий противник екзистенціалізму, пробував кілька років тому устійнити його парантелю. Він звернувся аж до грецьких софістів, але в дійсності не знайшов тут ніякого посвоячення. З великим трудом можна б було вишукати деякі спільні риси, але досить випадкові й неістотні. Подібно треба оцінювати намагання зробити св. Августина першим екзистенціалістом.

Більшу слушність мають ті, що вважають дійсними предками екзистенціальної філософії Паскаля і Кіркегарда, погляди яких у дечому дуже подібні, дарма, що їх розділяють два століття і самотнє, повне патосу життя. Але відносно Паскаля є також і спірні погляди. Противники екзистенціалізму, напр., Бенда, — вважають цього фізика, математика і релігійного мислителя антиекзистенціалістом, а прихильники екзистенці-

лізму — екзистенціалістом. Натомість немає поділу поглядів щодо Кіркегарда і йому належить батьківство екзистенціальної філософії.

На зформування особовості цього данця, Кіркегарда, вплинуло зіткнення з гегеліанством. Кіркегард, що знав його лише посередньо, перший раз відвідав Берлін у 1841 р., десять літ по смерті Гегеля. Але незвичайно тяжка, складна філософія «абсолютної ідеї» відштовхнула Кіркегарда так рішучо, що він став запеклим антигегеліанцем.

У своїх писаннях, напівфілософських, напівпоетичних, сповнених особистого пережиття, данський «Давид» громив німецького «Голіята» за сліпоту супроти життя, повного актуальністю, супроти конкретного існування, переживаного й досвідчуваного самим собою. Він пристрасно протиставлявся утотожнюванню буття і думки в духовій «ідеї», в «есенції», що самоздійснюється з невідхильною логічною конечністю. Від Кіркегарда виводиться й основне заложення екзистенціалізму: екзистенція випереджує есенцію. Ця улюблена формула Сартра значить, що факт життя випереджує факт думання про життя. Найперше живемо, а потім думаємо.

Виходячи з цього погляду, Кіркегард клав наголос на особисте існування, на його інтенсивність і правду. Замість відірваної спекуляції поглядами про світ, він вимагав від людини індивідуальної відповідальності за світ. Думав, що лише життя, доторкальне існування, вловимо — є властивим, гідним предметом досліджування. Він перший вказав шлях до конкретної «ситуації», неначе до середини буття, себто до свідомості, що змагається сама з собою і з світом. Почав розглядати проблеми не зі становища людської долі, не під кутом їх загальности, а як поодинокі індивідуальні випадки. Його не цікавила людина «взагалі», про яку говорять логіки, ні людина-предмет, якою займаються техніки. Його цікавила конкретна людина, яка переживає своє власне й єдине внутрішнє життя. Цей погляд Кіркегард передав усім екзистенціалістам.

В його численних, дуже дивних, деколи й дивачних, часто заворожуючих творах, як і у веденому ним, впродовж майже цілого життя, особистому «Щоденнику» — находимо багато вникливих аналізів. Найважливіша з них — це аналіз нашого основного стосунку до буття, до існування, до світу. Він виявив цей стосунок у формулі: «розпач аж до смерті».

Усім відгалуженням екзистенціалізму спільним є трагічне відчуття життя як безладдя, як чогось суперечного й незрозумілого. Це відчуття виступає в кожного екзистенціаліста в різних відтінках, схоплених на ступнях насилання. Життя являється йому найвищою цінністю, а одночасно — з таких чи інших міркувань, — воно не заспокоює його прагнень.

Кіркегард бачив єдиний порятунок від розпачу в релігійній вірі. Людина, яка молиться, була для нього неначе сочкою (фокусом), що схоплює розбиті проміння світла.

НА РОЗДОРІЖЖІ

«Приватний філософ» — як сам себе називав Кіркегард, — не осягнув за свого життя ані частини того розголосу, що його здобув висміяний ним «professor publicus ordinarius». Але їх світи мислення зустріла досить подібна доля.

Досконало, немов кришталю, замкнена система, яку сам Гегель намагався вважати остаточною правдою і Кіркеґардівська нотація внутрішніх дізнань, дисгармонійна, болісно пульсуюча, як саме життя, — розщепилися на два неприєднані ворожі наставлення. Гегеліянство поділилося на ліву і праву, а гегелівська ліву породила атеїзм Фаєрбаха і крайній матеріалізм Маркса. Мисль Кіркеґарда пішла також двома суперечними напрямками — християнським і антихристиянським.

Ніщо, а ще значно більше сучасні німецькі філософи — Едмунд Гуссерль, творець «феноменології», та його учень Мартин Гайдеґер — є представниками екзистенціальної ліву. Кальвінський теолог, швейцарець Карло Барт, Макс Шеллер, Карло Ясперс (німці), Микола Бердяєв, Лев Шестов (москалі), Моріс Бльондель і Габрієль Марсель (французи) — творять різноманітну групу, що складається з дуже відмінних особовостей, скажемо, екзистенціальної ліву. Можна б зарахувати до тої ж групи також Ж. Марітена, як автора твору «Court traité de l'existence et de l'existant» з 1947 р., в якому він намагався довести, що св. Тома з Аквіну був екзистенціалістом і що його екзистенціалізм є «єдиним автентичним екзистенціалізмом».

Жан Поль Сартр слухав упродовж року Гуссерля і є безпосереднім продовжувачем Гайдеґера. Його філософія не має багато оригінальних рис, а його головний твір «L'être et le néant» — тяжко доступний і рідко читаний, нагадує німецькі «бух»-и. Має він понад 700 стор. і в заплутаності й складності стилю часто не уступає відомому висловові Гайдеґера: «Das Nichts nichtet».

Сартризм завдячує свій великий розголос темпераментові й письменницькому талантові Сартра, його творам літературним, а не філософічним. На головокружний кар'єрі цього руху чимало заважила повоєнна кон'юнктура, жажлива згага залишена в Європі наслідком брутальної німецької окупації, газових юмор і «касетів». Не абияку ролю грає в цьому комерційна меткість Сартра, крикливість цілого табору, який не погорджує рекламою, доцїнює ролю пропаґанди та притягаючу силу скандалу.

В протилежному таборі екзистенціалістів найвизначнішою постаттю є Габрієль Марсель. Це саме Сартр, залишаючи для себе термін «екзистенціалізм», запропонував для окреслення екзистенціалізму Марселя відрізняючий прикметник — «християнський». Марсель, хоча й католик і має свідомість органічного зв'язку своєї філософії з християнством, погодився на цей додатковий прикметник щойно після деякого зволікання. На його думку, його філософічне мислення широке, приступне й для людей, що належать до інших релігій і культур.

Марсель став загальновідомим щойно в останні роки. Зворотню точку для нього було призначення йому «Grand Prix de Littérature» Французькою Академією в 1948 році. В тому самому році появилася англійський переклад його трьох нарисів, під заголовком «The Philosophy of Existence». У Німеччині також помітне зацікавлення його твором.

Ця ситуація тим дивніша й несправедлива, що Марсель найстарший віком серед живучих екзистенціалістів. Творчість Марселя випередила на роки не тільки Сартра, а теж і його німецьких майстрів, як одне з най-

раніших і найоригінальніших сформульовань сучасної екзистенціальної філософії. Але сам Марсель під багатьма оглядами є крайною протилежністю Сартра: є людиною »внутрішньою«, не любить торговиці та розголосу.

Його творчість дуже об'ємиста й особлива щодо характеру, і сьогодні є найповнішим утіленням християнської лінії екзистенціалізму. Охоплення його творчості дозволить устійнити одну, здається, істотну точку на інтелектуальній карті нашого часу.

ШЛЯХ РОЗВИТКУ

Марсель — 71-літня людина, народився 1889 р. в Парижі. Є рідким типом француза з широким круговидом. Не піддається фікції, що французька культура є цілою європейською і західною культурою. Ще в юнацькому, а теж і в дорослому віці багато подорожував (його батько був послом у Швеції), знає чужі мови. Тепер, крім багатьох інших зайнять, керує у Пльона серією перекладів із чужинецьких літератур, що називаються дуже по-марселівському: »Feux croisés« — перехресні вогні.

В четвертому році життя Марсель утратив матір, а у восьмому почав пробувати свої сили в драмі. Майже рівночасно пробудився в нього нахил до рефлексії, до філософічного роздумування. Маючи вісімнадцять літ, він написав працю про ідеї Колріджа і їх зв'язок із філософією Шеллінга; ця праця про англійського поета і німецького мислителя романтичної доби вказує на ширину його зацікавлень. Як двадцятилітній юнак, він здобуває вже ступінь доктора.

В 1914 році Марсель видав дві драми під спільною назвою »Le seuil invisible«. В той самий час почав він гromадити матеріали до філософічного твору, який ніколи не був написаний, але записки, що обіймають 1914-23 роки та становлять грубий том, появились друком у 1927 р. п. з. »Journal métaphysique«. В цьому томі наприкінці находимо основну розвідку: »Existence et objectivité«, що була друкована у »Revue de Métaphysique et de Morale« ще в 1925 році. В той самий час появилвся і головний твір Гайдегера »Sein und Zeit«. »Філософія« Ясперса була видана п'ять років пізніше (1932 р.), а другий його твір »Vernunft und Existenz« ще пізніше (1935 р.).

Ці дати устійнують першість Марселя у відношенні до обох сучасних формацій екзистенціалізму — християнської і антихристиянської. Сартр свою підставову філософічну працю »L'être et le néant« опублікував у 1943 році, а два перші видні літературні твори напередодні війни: »La pause« в 1938 р., »Le mur« в 1939 р., але і їх спостережено й оцінено зойно після війни.

Найважливішою подією біографії Марселя є його охрещення в 1929 році, себто в сороковому році його життя. До цієї події причинився дещо Моріак, що з якоїсь, досить незначної нагоди запитав його в листі: »Mais enfin pourquoi n'êtes-vous pas des nôtres?«. Більший, хоча відворотний вплив на нього мав його батько, людина дуже культурна, естетично вразлива, всебічно освічена. Він був клясичним утіленням французького вільнодумця в стилі Анатолія Франса і тримав одинака здалека

від релігії. Таким чином, наперекір собі самому, він упхнув сина на шлях туги і релігійних роздумвань.

Діяли тут ще й інші причини: мати Марселя померла, але вона існувала й поза смертю в особі своєї сестри, яка виховувала Марселя і стала другою жінкою його батька. Ця мачуха, з походження жидівка, була протестанткою з глибоко песимістичним поглядом на світ, надхненним поезією де Вінї й Людвіки Акерман. Сам Марсель каже про неї, що вона «мала гостру й неначе зовсім непохитну свідомість нонсенсу життя».

На цьому магнетичному полі формувалася особовість Марселя, що поволи, але невідхильно прямувала до релігії. Ціла творчість Марселя набирає в цьому світлі особистого й драматичного характеру, з вимовою про себе самого, про власну духову пригоду.

Під сучасну пору Марсель має в доріжку понад двадцять друкованих п'єс і кілька філософічних книжок [*«Être et avoir»* (1935), *«Du refus à l'invocation»* (-940), *«Homo Viator, prolégomènes à une métaphysique de l'espérance»* (1944)]. Має він теж багато п'єс і філософічних нарисів ще не опублікованих. Багато менших і більших праць Марсель розкинув щедрою і недбалою рукою — що загально є рідким явищем у Франції, — по різних часописах, так віддалених від себе, як *«Nouvelle Revue Française»* (орган Жіда) і домініканська *«Vie Intellectuelle»*. Між цими працями особливої уваги заслуговують статті, що дають нарис оригінальної філософії театру.

ДВА ОБЛИЧЧЯ

Велика творчість Марселя вражає своїм подвійним обличчям, подвійним характером. Впродовж цілого свого життя він діє як мистець і як мислитель, працює як драматург і як філософ. І «обидва Марселі» йдуть рівнобіжно. Коли впродовж кількох років, що попереджували навернення, Марсель залишає драматичну творчість, то припиняється також таке характеристичне для нього нотування думок, уривається щоденник внутрішніх переживань. Але незвичайно вимовне й те, що одну з його драм (*«Le monde cassé»*, 1933) доповнюють філософічні міркування — *«Positions et approches concrètes du mystère ontologique»*, розвідка, що її вважають найважливішою у його творчості. Один із інтерпретаторів Марселя, де Корте, каже, що деякі її аналізи дорівнюють сторінкам Платона і св. Августина.

Сам Марсель з якоїсь нагоди ствердив, що його драматична і філософічна творчість є двома узбіччями цього самого горба. Знову деінде Марсель окреслив філософію, як творчість за своєю істотою — поетичну, неначе йдучи за поглядами Бергсона про тотожність методів мистця і філософа. Тому не легко визначити в Марселя межу між лірикою і філософічною рефлексією, між зворушенням і мисленням.

Ця подвійність нагадує і Кіркегарда, і Ніцше, і Сартра. Вона виявляє природний нахил до екзистенціалізму. Бенда має, мабуть, слушність, коли твердить, що таким чином практично приходиться до голосу воля замінити ідею про життя — самим життям.

В Марселя цю справу загострює ще одна обставина. Нещодавно виявилось, що він замолоду хотів стати музиком, вивчав музику і ніколи її

не покинув. Несподівано для себе самого кілька років тому почав компонувати. В його драматичній творчості музика відігравала і відіграє істотну роль (напр., «Le Quatuor en fa-dièse», 1925), не як супровід, не як музична «ілюстрація» чи «декорація», а як чинник внутрішньої будови, як драматичний мотив. У власній оцінці Марселя — творча здібність у музичній ділянці є вершком його можливостей і вершком можливостей вислову відчуття глибоко людського буття і перспектив понадлюдського буття. «Наше глибоке «я» — чи це не є саме музика?» — питає одна зі сценічних постатей в «Quatuor».

Можна б сказати, що драматичне й філософічне діло Марселя взаємно доповняють одне одного, що прямують до вищої, досконалішої музичної єдності. Дивлячись на його ціле досягнення, деколи не можна позбутись враження, що ним володіє якийсь консеквентно розгортаючийся духовий ритм, що його досягнення є виявом музики внутрішнього життя. Марсель — свідомий учасник дійсності, яка стається, але одночасно людина, що заслухана в себе, людина, що словами й тонами тлумачить мелодію власного існування.

«LA MORSURE DU RÉEL»

Це подвійне, але насправді й глибоко одноціле діло треба вважати щільною цілістю. Але тут натрапляємо на парадокс, щоправда, тільки позірний. Марсель відкидає філософію, як збір пов'язаних зі собою ідей, як замкнену логічну будову. Це вияснює, чому філософічні праці Марселя мають характер записників, нарисів, шкідців (другу книжку «Être et avoir» виповняє великою мірою щоденник з 1928-1933 рр.).

Нехить до «систем», помітна і в Кіркегарда, найшла в Марселя вираз в окресленні «encapsuler l'univers» — замикати всесвіт у капсулу, у форму самовільно накинену ззовні, штучну й мертву. Система становить мету, наче постійно пересувану далі й далі. Треба прагнути до неї, але досягнути її — означає смерть, безрух, утрату зв'язку з живим, формуючим буттям. Для Марселя справдження правди є безумовна щирість внутрішнього пережиття, а не сукупність, схематична проглядність.

Філософія Марселя є протилежністю «сциєнтичної» (наукової) постави, яка розбиває буття на частини й не журиться про його цілість, не охоплює його повноти. Тому Марсель є противником емпіризму Спенсера, «доктрини найбільш невдачної, найбільш відчоловічуючої».

Філософія Марселя є також протилежністю спекулятивного ідеалізму, який намагається цілість буття охопити відірваними поняттями. Є це філософія конкретності, а не абстракції. Філософічним досягненням вважає лише те, на чому можна розпізнати «укушення дійсності» (la morsure du réel), лише те, що насичує голод конкрету (l'appétit du concret).

Філософія Марселя — це філософія життя, філософія, яку твориться й одночасно практикується, філософія внутрішнього досвіду, перетворюваного пізнання. Це процес, а не схема, це шукання правди, а не її посідання. «Той, хто філософує *hic et nunc*» (тут і тепер) — каже Марсель, — є неначе добичкою дійсності; ніколи не привикне до факту життя: життя невідлучне від почуття здивування».

Буття не є образом поставленим перед нами, а стихією, що нас звідусіль оточує і все виповняє. Не можна його спостерігати ззовні, можна

тільки пізнавати його зсередини, шляхом досвіду, зглиблення, шляхом процесу безупинного досвідчування, безупинного зглиблювання. »Думка не може вийти з екзистенції«, не може перейти межі того, що існує. Немає жодної можливості, щоб ми могли знайти ззовні буття, щоб ми з лету птаха могли зробити плян того, що є, перенести зарис світла на розграфований папір, або окреслити його відірваними поняттями.

Діла Марселя не можна прирівняти до архітектурного образу, до гірського ланцюга чи архіпелагу. Його філософія радше нагадує працю відважного, витривалого нурка, що раз-у-раз занурюється в глибину, щоб її збагнути. Марселя можна порівняти з кимсь, хто помацки спускається в провалля, в підземні печери, відкриваючи шлях для тих, що згодом накреслять подрібні мапи й витичать уже безпечні шляхи.

Ця загальна характеристика творця і його діла виявляє труднощі наближення до цієї живої драми думки. Трудність збільшує ще факт, що це думка незвичайно субтильна (тонка, ніжна), вигострена як зір людини, що привикла перебувати в п'ємті, до дії в гушавині. Труднощі ці виявляють, що те, що тут буде з'ясоване — є лише дуже поверховим і упрощеним нарисом.

ДРАМА ІСНУВАННЯ

Ми щільно опоясані буттям, себто оточені ним з усіх сторін. Діяння свідомості починається від рухів у середині буття. Є це рухи подібні більше до рухів плоду в лоні матері, ніж до рухів, що закреслюють безжурні кола на поверхні, або войовничо доскакують ззовні. Немає об'єктивного пізнання ані збірного пізнання. »Те, що існує і що входить у рахунок — каже Марсель, — це одиниця, дійсна одиниця, якою є я«.

Основний уклад речей у світі, стосунок людини-одиниці до всього іншого, до цілого буття, має риси драматичности. Існувати значить — переживати драму існування, бути одночасно її автором і глядачем. »Кожне людське життя розгортається неначе драма«.

Це відчуття й переконання тлумачать великою мірою, чому Марсель, подібно як і Сартр та інші, вживає драматичну форму.

Драма, театр є наче б найбільшим екзистенціональним мистецтвом; вона (драма) є безпосереднім схопленням дійсности, проникненням живої клітини життя. Театр цікавить Марселя не як видовище, а куди більшою мірою як »світ упорядкованого виразу«. Драматичний твір, театральна вистава для нього не є штучним і мертвим препаратом життя, життєвою абстракцією, чужою і віддаленою від дійсности, а самим життям, виринаючим перед нами, пережитим без будь-якого посередництва, себто пізнаним зсередини. »У драмі, при допомозі драми — каже Марсель, — метафізична думка огортає саму себе (*se saisit elle-même*) й окреслюється »in concreto«, в дійсному матеріалі та в наочному перебігу«.

Драму Марсель уважає релігійним родом або наближенням до релігії. Цей рід він окреслює терміном »містерія« і протиставить йому »*pièce à problème*« (проблемну п'єсу). Він добачує в драмі-містерії »*création-type*«, типову творчість, що відповідає в людському порядку актові створювання світу — »*l'acte démiurgique*«.

Драматична творчість Марселя не є ілюстрацією його філософської думки. Це радше філософська думка є неначе обширним, незвичайно багатим і субтильним коментарем до його драм. Марсель не демонструє в них відірваних ідей, тез, проблем, а допускає до голосу трагізм життя й думки. Живі люди — щоправда, обдаровані незвичайною внутрішньою свідомістю, що засвідчують гостру потребу окреслювання своїх дізнань, — переживають у найсірішій дійсності правдиві драми свого внутрішнього життя.

Всі драматичні твори Марселя можна б окреслити як драми духової самотності, а цілу його філософію як переборення духової самотності.

»Існує тільки одне терпіння: бути самотнім« — говорить хтось у *«Le coeur des autres»*.

МОТИВ САМОТНОСТІ

Мотив самотності — це спільний мотив усіх екзистенціалістів. Кіркегард говорив про «трагічну самотність», про самотність, межі якої непрохідні, від якої немає втечі в жодному напрямі. Ще більш несамотита є самотність сартрівської людини, бо вона не вміє молитися і не має до кого молитися. В додатку «інше я» є для «мого я» безпосередньою, смертельною загрозою.

Мотив самотності вияснює, з іншого боку, і тяготіння Марселя до театру. Театр притягав його від найранішого дитинства, бо діалогуючі особи заступали йому братів і сестер, яких у нього не було, а брак яких болуче відчував. Деінде він говорить про упоєння, яке дає драматургові можливість говорити устами інших людей, втілюватися в їх душі та в їхнє життя. Ще деінде він бачить у театрі звільнення від обтяжень людського буття: »Через кілька хвилин можу тут не тільки відіткнути життям, але й осягнути вищу мірку справедливості, що пригадує Божу любов, яка цю любов звіщає...«

Люди в драмах Марселя змагають до того самого. Вони прагнуть контактів з іншими, прагнуть порозумітися з іншими людьми. Це змагання кінчиться різно: невдачею, позірним досягненням і справжньою перемогою. Пекуче прагнення залишається болісно заспокоєним або заспокоюється високою ціною.

Герої Марселя з першої епохи, перед наверненням, особливо з часу інтенсивної творчості в 1919-23 роках, не мають сили проломити кола самотності. »Нічого не можемо зробити одні для одних. Кожний є сам« (*Chapelle ardente* — 1920 р.). Але перша його п'єса, видана після навернення (*«Le monde cassé»* — 1933 р.), відкриває відмінні погляди: »Ми не є самі, ніхто не є сам... Існує спільнота грішників... Існує спільнота святих...«

(Закінчення буде)

Григорій ВАСЬКОВИЧ

ІДЕЯ ШАРОВОЇ ПОБУДОВИ ПСИХІКИ

(Продовження, 3)

в) Характерологічно-типологічний підхід

Є н ш

В ділянці досліджування людського характеру і типології, першим психологом, що найвиразніше говорить про шаровість психіки в розумінні модерних шарових концепцій, є Е. Єнш²¹). Займаючись дослідями біологічних і психічних функцій людського індивіда, він приходить до висновку, що «психічна особовість має шарову побудову» (сторінка 11), при чому такі психічні шари відзначаються двома особливими властивостями: поперше, вони є різної «височини» (поодинокі шари називає Єнш елементарними, середніми і вищими), а подруге, всі шари одного індивіда тісно з'єднані структурним упорядкуванням. Ціла психічність відзначається структурно упорядкованими й інтегрованими функціями і в залежності від сили та напрямку інтеграції цих функцій Єнш устійнює різні типи людей. «Інтеграція, як всестороннє проникання і неподільна взаємодія функцій», може бути різного роду. Найбільш інтегрованими психічними функціями відзначаються т. зв. ейдетичні типи людей, уявні зображення яких взаємопроникаються з нижчими функціями відчуттів і сприймань. Ейдетичні явища приналежні до середнього шару психіки і різняться від вищих явищ саме тим, що мають більшу від них інтеграцію. При такому підході Єнш намагається одночасно вказати на обставину, що матеріяльними корелятами психічної інтеграції і дезінтеграції мала б бути нервова система (для інтеграції вегетативна, а для дезінтеграції центральна нервова система).

Інтеграція, на думку Єнша, є основним чинником психічного життя і потребує особливого підходу при її досліді. При всякому досліді психічних шарів і усталюванні формальних типів особовості найважливішим, з методологічного боку, є те, щоб знайти правильний підхід. Єнш звертає увагу на важливість, як будемо досліджувати психічні спроможності в їхній шаровій побудові. Він каже, що старший напрямок експериментальної психології, займаючись елементарним шаром, вибрав собі однобічний підхід. Аналізуючи прості процеси змислових відчуттів, цей напрям не міг нічого сказати про вищі засяги психіки, а дрібна диференціяція людини починається щойно понад найнижчим шаром. Гуманістична психологія також розглядала психічні явища однобічно. Вона займалася найвищими духовими актами особовості і тому не досягнула жодних критеріїв, щоб дати пояснення про середні й найнижчі шари. Єнш хоче оминати цих помилок. Він намагається відкрити і навітлити, з допомогою експерименту, середній засяг (шар) побудови психофізичного

21) Erich Jaensch, Grundformen menschlichen Seins, Berlin 1929.

організму. Такий дослід буде спроможний кинути світло одночасно також на нижчі й вищі шари. Очевидно, що властивість середнього шару не можна переносити безоглядно на нижчі і вищі шари, а всіх їх треба досліджувати особливим способом, але при дослідіх треба виходити від середнього засягу. Середньому шарові приналежать ейдетичні явища, на яких можна найдокладніше бачити шарову побудову психіки, тому що вони стоять між сприйманнями і уявними зображеннями (раз ближче до одних то до других), отже достосовуються до якогось одного шару і своєю властивістю певною мірою вказують на його формальний характер.

Чітко визначена і представлена Еншом теорія психічної шаровости, включно з графічною схемою, мусіла мати вплив на пізніші шарові концепції. Таку можливість треба припускати тим більше, що пізніші психологи досить виразно підкреслюють «початкові думки про шаровість психіки в Енша, який у своїх творах постійно повторює ідею про елементарні, середні і вищі шари» (Лерш).

У зв'язку з цим годиться сказати кілька слів до тієї справи. Насамперед потрібно ближче в'яснити питання: чи існує якесь споріднення між психічно-шаровою концепцією Енша і онтологічною теорією Гартмана? Сам Енш належить до чітких представників шаровости. Під поняттям шар він розуміє не тільки допоміжне образове представлення нагромаджених на периферії свідомости переживань, а вважає, насамперед, психічні функції шаровими. Тому його визначення могло лягти в основу пізніших шарових концепцій і тоді не обов'язково було б говорити про Гартмана, як основоположника нової теорії шаровости, перенесеної на психологію. Однак, ця справа має дещо інший вигляд. Нам здається, що Енш перейняв спосіб представлення психічної шаровости від Гартмана. Цим не хочемо твердити, нібито він перейняв від Гартмана шарове розуміння властивостей психіки. Ні, до розуміння «особової єдности», яка у своїй побудові має «різні форми», дійшов Енш самостійно на основі дослідів. Він бачив, що форми особової єдности не можна звести до цілісного «я», бо в особі існує щось більше як «я»²²). Але коли розглянемо його спосіб представлення тих особових форм, то побачимо, що він користувався певною шаровою схемою, опрацьованою ще давніше в онтологічній шаровости Гартмана. Доказом цього є те, що психологічна шарова схема Енша, подана в його творі 1929 року, своєю формою не різниться в основному від схеми онтологічної шаровости, представленої Гартманом у «категоріяльних законах» 1926 року²³). У згаданій праці Гартман пише так:

«Якщо в світі існують наверхстовані шари буття, то тим більш мусять існувати наверхстовані категоріяльні шари, при чому маємо справу з двома гетерогенними родами різниць між категоріями: 1) існує різниця вищих і нижчих категорій, 2) існує змістова різниця між категоріями однакової височини. **Схематично можна також говорити про «вертикальні» і «горизонтальні» відступи шарів.** Одні з них (вертикальні) є одини-мензіональними, тоді як горизонтальні мають більше димензій».

²²) E. Jaensch, Grundformen menschlichen Seins, 1929. S. 14.

²³) H. Hartmann, Kategoriale Gesetze in Philosophischer Anzeiger, I. Jahrgang, II. Halbband. 1926. S. 212.

Саме ця думка повторюється також у Енша, коли він говорить про елементарні, середні і вищі шари і рисує простірну схему тих шарів (різниця є тільки в тому, що Енш, приймаючи горизонтальні шари, не говорить так, як Гартман, про їхні вертикальні відступи. Про горизонтальну і вертикальну шаровість психіки говорить виразно щойно Лерш). В обох випадках виступає та сама форма шаровості, дарма, що в першому випадку говориться про ціле буття, а в другому тільки про один його засяг, себто про психічність.

Не було б нічого дивного, що Енш для представлення психічних функцій приймає і користується такою самою схемою, як Гартман, якщо б ця схема була безумовно придатна до представлення психіки. Але справа в тому, що вона, на нашу думку, не така досконала, щоб з її допомогою можна було належно представити психічну структуру. Нам здається, що Енш, мабуть, не прив'язував ваги до самої схеми, для нього було важливим те, що психіка має шаровість, але що цю шаровість можна б представити схематично досконаліше — цього він не узяв до уваги. Так як і Енш, робили також пізніші теоретики шаровості, що говорили про наверховані шари психіки в дуже подібному розумінні, як це їх окреслив Гартман в онтологічній шаровості. Головно Лерш означив психічну шаровість дуже аналогічно до цитованої вище образкової схеми Гартмана. Це свідчить, що ніхто з теоретиків шаровості психіки не завдавав собі багато труда над питанням, яким способом представити шаровість. Вони пішли втоптаним шляхом досконала опрацьованої онтологічної шаровості, хоч фактично існує велика різниця між чотиришаровим цілісним буттям і одним відтинком цього буття — психікою. В обох випадках можна теоретично виявити шаровість, але для її практичного представлення з допомогою якоїсь схеми треба знайти таку форму, яка була б найвідповіднішою для обговорюваного об'єкту. Коли говорити про кращу графічну схему психічності, то щодо цього ми висловимо свій погляд у другій частині цієї праці, навіязуючи до таких думок про шарову властивість психіки, які краще висвітлюють проблему й при тому не користуються зразком жодних теорій, запозичених з іншої ділянки. Покищо займемося розглядом ще кількох теорій інших авторів, які в своїх характерологічно-типологічних працях також приймають шаровість психіки.

Клягес

Одним з визначних характерологів, що представляє гостро зарисований поділ психічно-духового життя людини, є Клягес²⁴⁾. Він належить до тих мислителів, що в своїх працях не спираються на фізіологічні науки, а, обговорюючи виключно тільки психічні явища, вказують на їхній шаровий поділ. Такий підхід потверджує думку, що концепція шаровості психіки витворена не лише на основі дослідів специфічної структури нервової системи, але також із боку гуманістичних наук, прикладом чого може бути саме Клягес. Клягес намагається освітлити тільки психічно-духові властивості людини, даючи упорядковану схему суттєвих ознак особи, а одночасно з тим представляє побудову характеру також в аспекті шаровості. Щоправда, представлений ним принцип шаровості різниться

²⁴⁾ Ludwig Klages, Die Grundlagen der Charakterkunde.

від інших шарових концепцій тим, що в ньому різко відмежовано властивості психічного і духового життя. Та ця різкість випливає з прийнятої Клягесом метафізичної тези про протирічність, яка мала б, на його думку, існувати між духом і душею. Ця теза а пріорі заперечує основні закони онтологічної і психічної шаровості інших авторів і робить велику різницю між концепцією Клягеса та іншими теоретиками.

Становище інших, новіших, теоретиків шаровості до концепції Клягеса є виразно протилежне. Ці психологи не погоджуються з тим, щоб особові шари людини уважати так різко відділеними і взаємопротиставними, як це робить Клягес. Головно Г. Ф. Гофман і Лерш сильно підкреслили суттєву різницю між своїми теоріями і теорією Клягеса. Гофман пише, що «в Клягеса нема жодного органічного взаємозв'язку між духом і життям, а навпаки, дух спричиняється до порушення життя» (Г. Ф. Гофман, «Шіхттеорі»). Тому він відходить від погляду Клягеса, дарма, що повністю визнає саму шаровість психіки. Якщо шарова теорія має бути життєвою, то, на думку Гофмана, вона повинна бути побудована на природних фактах життя. Вона не може обійтися без узгляднювання матеріальної сфери, а також їй не може бути притаманне відділювання духа від життя і природи. Подібно, як Гофман, твердить також Лерш, що в Клягеса бачимо проломання «онтичної залежності» (так як її представив Гартман) між «ендотимною підвалиною і персональною надбудовою», які є головними шарами душевної дійсності (Ф. Лерш «Дер ауфбау дес характерс», 1942). Цей закид не стосується до Клягесового опису психічних властивостей особи. Його представлення людських спроможностей стрінулося не тільки з великим признанням, а також стало основою для дальшої розробки обговорюваного ним матеріалу. Все ж таки, зразком для нових шарових концепцій Клягес не міг бути, бо його розуміння шарів не відповідає основним законам, на яких базуються всі шарові теорії. Він (подібно, як перед тим Декарт) не дав правильного пояснення відношень прийнятої ним тілесно-душевної сфери до сфери духової у розумінні онтичної залежності.

Утіц

На шарову властивість психіки вказували також, крім Клягеса, інші характерологи. Одним з них є Утіц, що, обговорюючи у своїм творі²⁵⁾, психічні властивості, пише так: «Образово ми не сміємо уважати психічність за якийсь пункт або площину, а навпаки, мусимо виходити від її шарової структури». Потребу такого підходу він мотивує тією обставиною, що не всі наші дії, переживання й інші психічні процеси проходять одночасно, на одній площині. Він розрізняє глибинні шари душі, які є основними для людського індивіда, при чому вони одночасно являються осередком-носієм для інших, периферійних шарів. Коли ж характерологія ставить собі завдання належно дослідити психічні властивості людини й усталити людський характер, то мусить дістатися до цих найглибших шарів, що є носіями, охоплюючи їхню структуру і їхнє відношення до інших периферійних шарів. Характер не можна уважати витвором самого глибинного шару, бо на його якість складається вся душевна

²⁵⁾ Emil Utitz, Charakterologie, Charlottenburg 1925.

структура, себто, мірадайним для людського характеру є уклад цілісної шарової структури, а не тільки глибинний шар. Більш сталі властивості людини належать глибинним шарам, натомість периферійні шари з своїми властивостями є пливкіші, все таки, характерологічно беручи, і вони не без значення. Глибинні шари є постійними для периферійних, зате периферійні мають ту властивість, що можуть придушувати глибинні. Взагалі, між одним і другим засягом шарів існує динамічна гра сил, у якій зовнішні шари можуть часто займати більш глибинне становище, випираючи глибинні на поверхню. Ця динамічна гра психічних сил залежить від життєвих ситуацій, у яких розвиваються психічні властивості людини. Вона витворює специфічну структуру характеру і щойно при врахуванні цієї динамічності можна виробити собі належний погляд на людський характер. З цією метою Утіц приймає тезу про шаровість психіки. Шаровість, за його мотивацією, служить для того, щоб при методологічному розгляді не вважати характеру як щось «нерухоме», як якусь сталу незмінну величину, лише як витвір динамічного процесу. Цю динамічність видно вже в тому, що характер людини має цілком іншу властивість під час пубертації, іншу у зрілому віці, а ще іншу в старості. Властивий підхід при досліді характеру може бути лише тоді, коли враховані такі його властивості: сталі риси, що залишаються в людини постійно від народження, і змінні риси.

Отже, за описом Утіца треба прийняти, що психічним властивостям людини є притаманний шаровий уклад, при чому від структури цієї шаровості залежить структура характеру. Але коли Утіц говорить про характерологічну шарову структуру, то має на увазі не структуру психічних функцій, які стали основою шаровості в Єнша, ані не структуру психічних переживань, що зумовили психоаналітичну шаровість, тільки специфічні властивості й здатності окремих людей. Бувши притаманними людській психіці, специфічні властивості й здатності мають спроможність повністю або частково узалежнювати від себе психічні переживання. На одну з цих різниць, а саме на ту, яка відрізняє характерологічну структуру від структури переживань, вказує сам Утіц. Однак, на цьому не можна зупинитися, тільки для ясності треба підкреслити також обставину, що характерологічна структура, яка охоплює властивості і здібності людини, так само не однозначна й з структурою психічних функцій, як зі структурою переживань. Вона належить до цілком інших психічних спроможностей. Таке розрізнення немаловажне і потрібне, тому що завдяки цьому розрізненню будемо мати змогу краще зрозуміти різні психічні властивості. Це розрізнення показує, що психічність має в своєму розпорядженні не лише функції і переживання, але також індивідуальні здібності, які надають своєрідний характер кожночасним переживанням, або, інакше кажучи, в психіці можна розрізнати три властивості: 1) психіка оперує різними функціями, 2) психіці притаманна спроможність переживати змісти з допомогою функцій і нагромаджувати в собі ці переживання, 3) психіка має індивідуальні здібності, які надають своєрідний характер кожночасним переживанням. Це три цілком інші властивості психіки й кожную з цих властивостей поодинокі психологи розглядають в аспекті шаровості. Бравн і Єнш говорять про шаровість функцій, Фройд і Кречмер описують шаровість переживань,

Утіц, у свою чергу, користується словом шар для окреслення індивідуальних здібностей людини, які є міродайними для специфічності поодиноких характерів. Він хоче, як і Клягес, представити вплив індивідуальних здібностей на якість людських переживань, а тим самим на якість поодиноких характерів.

Бачимо, що, говорячи про психічну шаровість, різні психологи по-різному її розуміють і це спричинює великі помилки в самій концепції шаровості психіки. Тому основним завданням на полі шарових теорій є те, щоб внести сюди більшу систематичність і екзактність. Це є також нашим завданням і тому, впроваджуючи розрізнення між психічними функціями, переживаннями і здібностями, хочемо власне наблизитися до більшої докладності у визначуванні шарів. З допомогою цього розрізнення маємо можливість бачити, як своєвільно вживається в психології слова шар, окреслюючи ним різноякісні щодо значення явища психіки, а далі, з його допомогою спробуємо вибрати властивий і правильний шлях при наświetлюванні шарової психічної структури. Не всі властивості, які має до своєї розпорядимості психіка, можна окреслювати терміном шар і на це слід звертати щораз більшу увагу. Ми будемо на такі розрізнення особливо зважати у нашому пізнішому наświetленні шаровості, але поки що мусимо ще розглянути концепцію шаровості психіки, представлену феноменологічною школою.

г) Феноменологічний підхід

Пфендер

З усіх досі розглянутих психологічних підходів цілком оригінально і своєрідно обговорює психічні явища представник феноменологічної школи — Пфендер²⁶⁾. Він раніше за всіх інших авторів наведених нами теорій (за винятком Фрейда) поставив тезу про двочленність («Цвайглідерунг») психічного суб'єкта на т. зв. «самість» (зельбст) і «я — центр» (іх-центрум). Цю тезу він побудовує прекрасним описом про актуальні настанови, які належать до «самости», та їхнє відношення до «я-центру» і власне цей опис є найхарактеристичніший для зрозуміння своєрідної шаровості психіки. В своєму описі Пфендер обмежується тільки на психічні явища. Обговорюючи властивості психіки, він вказує також на різницю між тілом а психікою. Тіло, за його означенням, не є ідентичне з психічним суб'єктом. Воно належить, звичайно, до психічної «самости», але не складає якоїсь частини суб'єкта. Під поняттям «самости» не можна розуміти тілесної «самости», а тільки психічну. Психічність знаходиться в середині тіла, виповнюючи і проникаючи його цілковито своєрідним способом, але все таки тіла не можна вважати частиною психічної «самости». В загальному Пфендер займається описом самої психічності, а тому що його підхід здається нам найвлучнішим з тієї ділянки теорій, з'ясуємо його дещо обширніше. Насамперед наświetлимо коротко актуальні настанови та їхню властивість і ролю в психічному суб'єкті, а щойно тоді займемось розглядом відношення настанов до «я-центру».

²⁶⁾ Alexander Pfänder, Zur Psychologie der Gesinnungen. Jahrbuch für Philosophie u. phänomenlg. Forschung, Bd. 1. I. 1913, Bd. 3. Halle 1916.

Властиво Пфендер не представляє всієї структури людської особовості і не старається повністю зхарактеризувати тотальної «самості» з усіма її складниками, а тільки обмежується психічними настановами, характеризуючи їхню структуру та різні їхні роди й форми. Психічні настанови, за визначенням Пфендера, є троякі: 1) актуальні настанови, які виступають, як психічні переживання, спричинені хвиливими зворушеннями любови або ненависти (в загальному розрізняються дві особливості настанов: позитивні настанови, спричинені зворушеннями любови, радості, прихильності, ласкавості та зичливості, і негативні настанови, спричинені зворушеннями ненависти, ворожості, неприхильності, неласкавості і незичливості). Зворушення любови і ненависти є саме поодинокими зворушеннями настанов, які в даний момент знаходяться у психічному житті і стосуються до певних усвідомлених об'єктів. 2) Віртуальні настанови, що латентно (заховано) існують поза актуальним душевним життям, і врешті 3) габітуальні настанови, які мають тривку властивість. В цьому третьому випадку мається на увазі душевний стан, який постійно існує в людині і при відповідній нагоді переходить у віртуальні й актуальні настанови.

Свій розгляд починає Пфендер від актуальних настанов, описуючи їхню суть і структуру. Він каже, що всі актуальні настанови є нап'яті між переживаючим суб'єктом і певним предметом свідомості переживаючого суб'єкта. Їхня властивість полягає в тому, що вони центрофугально виприскують із суб'єкта на предмет переживань, переступаючи при тому відстань між суб'єктом, з якого виприскують, і між даним предметом, на який напрямлені. В цьому випадку важлива є обставина, що коли нема предмету, який викликав актуальні настанови, то вони перериваються, або й цілком зникають, тому що зворушення любови і ненависти переливаються через предметову свідомість і, якщо немає такого перелиття, то любов і ненависть вже більш не актуальні. Позитивні і негативні актуальні настанови можуть бути викликані різнорідними предметами, якими займається предметова свідомість, однаково добре наглядними, як ненаглядними, а також їх можуть викликати понадлюдські істоти, світ та життя взагалі. Крім того вони можуть спрямовуватися на власну особу.

Окреслюючи ближче характер настанов, Пфендер виразно підкреслює, що вони не належать ні до однієї з трьох психічних функцій, а також не є зіпком з різних психічних елементарних переживань, тільки як цілісні твори відзначаються особливою характеристикою супроти інших переживань. Все таки, зважаючи на деякі спільні моменти, які притаманні різною мірою настановам і почуттям, Пфендер зараховує настанови до групи почуттів, визначаючи при тому докладно різниці між обома родами явищ. Він пише, що суть актуальних настановних зворушень можна означити фактом, що ці зворушення завжди мають певну душевну теплоту, однаковою мірою позитивні (зворушення любови), як і негативні (зворушення ненависти). Там де нема душевної теплоти, там неможлива ані актуальна любов, ані актуальна ненависть. Такої душевної теплоти, якою відзначаються зворушення настанов, нема ані в інтелектуальних зворушеннях, ані в прямуваннях. Ці функції можуть мати душевну те-

плоту, але не мусять її мати. Натомість душевна теплота є ознакою почуттєвих людей. І власне через це почуття і настрої приємності та неприємності є подібні до настановних зворушень.

Крім душевної теплоти, настанови і почуття мають ще такі спільні речі, як душевний флюїдум (пливкість). До того ж настанови і почуття випливають з одного місця, яке Пфендер називає почуттєвою серединою, що лежить у певній відстані від душевного центру, з якого випливають інтелектуальні і волеві зворушення. Отже, в загальному настанови і почуття мають три спільні властивості: душевну теплоту, флюїдум і спільне душевне місце впливу. В інших випадках між настановами і почуттями існують суттєві різниці. Прикладом цього може бути випадок, що основні властивості почуттєвих зворушень, якими є приємність і неприємність, не завжди перетворюються на любов і ненависть. Особливо культурні люди не часто переходять від приємності до любови і від неприємності до ненависти. Головна ж різниця полягає в тому, що почуття і настрої не мають центрофугального напрямку і не уназверхнюють свого струму від суб'єкта на об'єкт, а є безпредметними станами душі. Якщо для почуттів і притаманне якесь певне спрямування, то воно є центропетальне, а не центрофугальне. На основі таких розрізень Пфендер говорить, що актуальні настанови за своєю загальною суттю є такі почуттями, але тому, що вони, однак, різняться від почуттів, то найкраще їх окреслювати як центрофугальні почуттєві струми.

З'ясувавши в коротких зарисах специфічні властивості актуальних настанов, приступимо тепер до висвітлення їхнього відношення до «я-центру», як осередку психічного суб'єкта. Для нас особливо важливою являється якраз ця частина твору, в якій автор, після обговорення актуальних настанов, намагається представити їхнє становище в психічному суб'єкті і їхнє відношення до «я-центру». В цьому випадку Пфендер пише, що психічний суб'єкт — це справді розчленований в собі твір, поодинокі переживання і дії якого не відбуваються в одному місці, а є поділені і розміщені по різних місцях суб'єкта. Психічність не має форми пункту, а тільки є певного роду обсягом різних місць, при чому ці місця не є відносно себе рівнорядні, тому що одно з них — душевна середина — є надрядне супроти всіх інших місць психічного суб'єкта. Цю душевну середину називає Пфендер «я-центром» і протиставить йому цілість інших місць психічного суб'єкта під загальною назвою «самість» (в «самості» знаходяться настанови). Таким чином психічний суб'єкт поділено на однопунктний «я-центр» і об'ємисту «самість». Для представлення роздвоєності психічного суб'єкта на «я-центр» і на «самість» Пфендер наводить наступний приклад:

«Коли я роздумую над якоюсь проблемою і нагло хтось починає біля мене свистати і кричати, то негайно постає в мені не тільки звичайне незадоволення, але також певна ворожість проти цієї людини, що перешкодила моєму мисленню. Якщо хочемо шукати місця впливу цього гніву, то в ніякому разі не побачимо його на місці дотеперішнього нашого мислення, лише в іншій околиці душевного психічного суб'єкта. Себто, гнів впливає з іншого душевного місця, а не з того самого, з якого виходить струм мислення. Обі вихідні точки, і мислення і гнів, знахо-

дяться, річ ясна, в мені, але вони являються не однією, а двома точками і між ними існує навіть певна внутрішньо-психічна відстань. Цього твердження не треба розуміти так, що в психічному суб'єкті мало б існувати подвійне «я» з двома одновартісними душевними осередками. Справа мається інакше. Місце мислення в моїй психіці зазжди надрядне щодо того місця, з якого вийшов гнів, тоді як місце гніву лежить більше на периферії. Воно перебуває, звичайно, в мені, але дещо збоку від думачого «я». Наше «я» є серединою в душевному суб'єкті, в той час, коли точка виходу гніву лежить у периферійній сфері суб'єкта.

»Слідкуючи далі за ходом мислення і гніву, побачимо, що представлений тут процес змінюється. Думаючий «я-центр», який перед тим знаходився у певній внутрішньо-психічній віддалі від місця впливу гніву, перелітає нагло існуючу віддаль, яка розділяла його з гнівом, і вміщується в той пункт «самости», з якого гнів промінює. Цим способом психічний осередний пункт перенісся до периферійного місця настанов, так що тепер «я-центр» лежить в одному пункті з актуальними настановами. Вся діяльність мислення змінила одночасно свій предмет заінтересувань, звертаючись до того об'єкта, який перешкодив процесові мислення, шукаючи при цьому середників до усунення перешкоди. В цьому випадку нам буде здаватися, що двочленність суб'єкта перестала існувати і що також припинено надрядність «я-центру» над «самістю». Але це тільки так здається. Хоч внутрішньо-суб'єктивна віддаль, яка перед тим існувала між «я-центром» і настановами гніву, більше не існує, проте через це обидва з'єднані пункти ще не перетворилися в один пункт — не зважаючи на те, що вони тепер злиті один з одним — і все таки творять подвійний пункт. Хоч «я-центр» знаходиться в місці впливу гніву, це не значить, що він втратив надрядність над настановами. Різниця і надрядність між «я-центром» і гнівом в тому випадку залишається ненарушеною, зникла тільки віддаль між ними. «Я-центр» остається надалі осередком психічного суб'єкта. Це все свідчить, що душевне положення «я-центру» не постійне і не змінне, а навпаки, в середині сфери психічного суб'єкта воно може пересуватися і зміняти своє місце»²⁷⁾.

Далі Пфендер пише, що не тільки зворушення гніву, а також інші душевні зворушення впливають з таких місць психічного суб'єкта, які різняться від «я-центру» і йому підпорядковані. Для прикладу подамо, що крім настанов, виникають з «самости» ще стремління і протиставлення, тоді як з «я-центру» впливають не тільки мислення, але також волеві акти.

Розглядаючи взаємовідношення обох членів психічного суб'єкта — з одного боку об'ємистої «самости», а з другого, осереднього «я-центру» — Пфендер підкреслює, що обидва вони міцно взаємопов'язані в одну органічну цілість, незалежно від того, що їхні властивості дуже різноякісні. Ані об'ємистої «самости», ані осереднього «я-центру» не можна уважати окремими істотами, тому що вони не провадять самостійного життя, утворюючи одну істоту, яка диференціюється в двох напрямках — на об'є-

27) A. Pfänder, *Zur Psychologie der Gesinnungen*, Jahrbuch f. Philosophie u. phänomenlg. Forschung. Bd. 3. Halle 1916, S. 69-70.

мисту «самість» і на «я-центр». Незалежно від цієї диференційованої єдності психіки важливою справою є те, що обидва складові члени суб'єкта не є рівнорядні. В цьому випадку «я-центр» надрядний супроти «самості». Він є осередком психічної «самості» й охоплює або проникає в ту «самість». Крім самого проникання об'ємистої «самості», «я-центр», як осередок психічного суб'єкта, є також паном усієї «самості». Об'ємиста «самість» стоїть під його пануванням, і це дуже важлива обставина, бо якщо б психічний суб'єкт мав вигляд самої тільки «самості» без панівного осередку, то тоді він був би душевним автоматом. Лише завдяки обставині, що «я-центр» є для «самості» панівно-надрядним, то цілісний і психічний суб'єкт має змогу творити особу. Але тут мусимо взяти до уваги ще одну річ, а саме ту, що хоч «я-центр» має здібність панувати над «самістю», то все таки справжнє панування він мусить собі щойно здобути. Дуже часто він буває тільки невільником і слугою «самості», не зважаючи на те, що має можливість бути надрядним. Це відбувається особливо тоді, коли зворушення в «самості» діють на «я-центр» притягаючи, а навіть викликають його до діяльності. Якщо ж «я-центр» підлягає притягуючим душевним зворушенням, тоді він стає невільником об'ємистої «самості», а якщо піде на заклик «самості» і своєю діяльністю виконує її домагання, тоді він є слугою «самості». Однак, при цьому своєрідному приниженні «я-центр» все таки старається одночасно зайняти панівну надрядну позицію супроти неї. Загально беручи, Пфендер нараховує чотири причини, через які «я-центр», не зважаючи на свою надрядність, може бути в'язаний об'ємистою «самістю». Першою причиною є те, що зворушення можуть мати надмірну силу, другою може бути надто слабе намагання «я-центру» опанувати зворушення, третьою є заслаба відпорність «я-центру» супроти зворушень, а четвертою причиною може бути те, що здібність «я-центру» зустріла перешкоди бути відпорною супроти зворушень.

Коли вглибимося в працю Пфендера, то виразно побачимо, що його опис психічних властивостей основно різняться від усіх попередньо представлених теорій. Річ не тільки в тому, що він тонко й оригінально наświetлює психічні явища, а також в тому, що, глибоко вдумуючись у суть психічного суб'єкта, представляє психічність в такій формі, яка для неї найбільш відповідає. Він не лише підкреслює двочленність психічного суб'єкта, але одночасно займається і представленням цієї двочленності в такій схемі, яка видається найбільш відповідною і властивою психіці. Маємо на увазі обставину, що Пфендер не представляє психіки на зразок якогось поверхового дому, як це пізніше робить Ротгакер, ані не визначає в горизонтальній схемі її елементарних, середніх і вищих шарів, як, напр., Єнш, врешті не говорить про горизонтальні і вертикальні шари психіки, подібно до Лерша, а вважає психіку своєрідною сферою, яка міститься в організмі індивіда, наскрізь його проникаючи, при чому відзначається ще тією властивістю, що крім об'ємистої психічної «самості», їй притаманний також осередний «я-центр». Таким чином Пфендер визначив найсуттєвішу властивість психіки і ми хочемо її протиставити всім іншим психологічним шаровим теоріям.

Хоч здавалося б, що сама форма представлення психічності не має такого основного значення, щоб присвячувати їй велику увагу, то все таки треба ствердити немале її значення при основному наświetлюванні психічних явищ. Вона набирає тим більшого значення, коли осередком зацікавлення великої частини новіших психологів стає якраз шарова властивість психіки. В цьому випадку, більш ніж колинебудь досі, слід присвятити дещо більше уваги також самій формі представлення обговорюваного об'єкта, щоб представлена форма в основному відповідала даному змістові. Це тим важливіше, що через прийняття властивої схеми психічної структури буде можливіше дійти до належного упорядкування психічних явищ і до основнішого їх дослідження. Саме тому дуже важливою являється теорія Пфендера. Пфендер фактично говорить про шаровість психіки (хоч його теорія має зовсім інший вигляд, ніж пізніші шарові концепції), але поруч з тим він представляє шаровість в такій формі, яка не протирічить обговорюваному об'єктові. Тут однаково добре обдумана і розроблена сама суть явищ, як і форма цієї суті, тим часом, як у пізніших шарових теоріях опрацьовано тільки суть і не присвячено великої уваги формі представлення тієї суті.

Тяжко знайти пояснення, чому пізніші теоретики шаровості психіки не пішли тим шляхом, що Пфендер, і не розробили своїх концепцій в такій схемі, яка більше відповідала б психічному суб'єктові. Нам здається, що тут відіграла велику роль онтологічна шарова концепція Гартмана. В ній так ясно представлено ідею шаровості, що можна вважати зайвим шукати інших форм представлення шаровості навіть тоді, коли говориться про окрему ділянку дійсності, а не про саме буття. Тим часом властивість психіки виявляє потребу іншої шарової концепції. Як і досконале графічне представлення нашої планети можна найкраще зробити на приготіваній для цього кулі, а не на звичайній карті, так і для представлення психічності кожного індивіда найвідповіднішою простірною формою являється куля, чого, на жаль, теоретики шарових концепцій не прийняли до уваги. За винятком Пфендера, майже всі вони приписували психічності горизонтальні, евентуально також вертикальні шари, дарма, що це суперечить справжній формі психіки. Лише Пфендер вивірив таку простірну схему, яка ще найбільш відповідає властивостям психіки. Тому, коли хтось хотів би займатися представленням цілісної психічної структури в її шаровій побудові, то в ніякому разі не може оминати обговорюваної тут праці Пфендера. Його сферична схема психічного суб'єкта мусить в цьому випадку мати першість перед іншими схемами з тієї ділянки теорій.

На цьому закінчуємо розгляд перших схем шаровості психічних явищ і наприкінці мусимо дати застереження, що в нашому розгляді не охоплено всіх авторів, які більшою або меншою мірою проповідували шарову структуру психіки. Все таки нам здається, що найважливіші теорії з цієї ділянки охоплені і їх подано в такому вигляді, що вони можуть спричинитися до вироблення відповідного, цілісного погляду на цю проблему.

(Далі буде)

Лариса МУРОВИЧ

ХРЕСТ

Тремких жалінь-мольові звуки
Ми розлили безкрає море,
Збіліло серце від розпуки
За тим усім, що було вчора.

Воно ж було таке весняне
Й лягло в могилу край дороги,
І завжди спогадом постане
Та й схилиться хрестом знемоги.

Хоч на хресті ютим є знам'я
Незримо для очей сльозавих,
Так, як прибита горем пам'ять
Не пригадає слів яскравих.

Крізь темінь днів, що сумом віють,
Хитають віру, в люте время
Той хрест далеко височіє,
Як заповідник — Воскресення.

І те, що вчора у жалобі
Нас всіх одчаєм заливало,
Встає у божеській подобі,
Щоб Завтра знову процвітало!

ДІМ

Роки всякають в чорнозем,
Десь в когось зблідне спогад,
А серце мохом поросте
Зжахнеться далечі й дороги.

Та в нас, де світло все горить
І вухо чує всі тремтіння,
А око впевнено зорить
За тим, щоб будувались стіни,

Наш Дім наново із руїн
Стораз своє підносить чоло,
Глядить у вічі поколінь,
Що дома не були ніколи.

В їх підсвідомості встає,
Вбиває мариво облоги —
Нової крові додає
І кличе завжди на тривогу!

М. Л-ко

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(Продовження, 7)

11. АЙГІНА

Багато є в Греції високих гір, що за їхні верхи зачіпаються, пропливаючи по небі, хмари. Є навіть вершини, вкриті вічним снігом. Розтаючи під палючим промінням полудневого сонця, сніг стікає водою в долини і дає початок безлічі річок, струмків і потоків. Гаряче сонце висушує їх, але південний вітер, женучи на північ важкі маси морських випарів, підхоплює і випари з землі і густими хмарами осаджує їх на гірських верхів'ях. Тут вони стискаються від холоду і важкими водяними краплями, рясними буйними дощами виливаються на гори й долини. І знову напувають і відживляють струмки, потоки й річки. А кожний потік і річка, навіть кожне джерело й ставок — мали свого водяного бога, що захищав річку, країну навколо і людей, що в ній жили. Часом водяні боги одружувались з земними дівчатами, або їх доньки — наяди — виходили заміж за людей.

В одній такій річці у водяного бога Азопса народилась донька Айгіна. Чаруючи всіх з дитинства доброю вдачею і сердечністю, вона, виростаючи, стала до того ж пишною красунею. Не цуралась людей і часто бавилась з сільськими дівчатами, що приходили її відвідувати. Але найбільше любила самотні ранки на берегах рідної річки, передранковий туман над водою, хлюпотіння річки об сонні береги, пробудження природи під сонячним промінням, перші окремі пташині голоси в гаю...

Часами сиділа вона між кущами або в очереті, впиваючись чарами життя, що буяло навколо. І тільки коли сонце починало жбурляти на землю цілими оберемками палючого проміння, коники в траві — верещали так, що аж у вухах дзвеніло, а пташиний гамір у лісі зливався в безладний, різноголосий, але урочистий гимн сонцю, стомлена красуня поринала у воду і відсиплялася на ліжку з м'якого баговиння.

Одного ранку, коли вона, як звичайно, сиділа на березі і милувалася пишним сонячним сходом, до річки, важко махаючи стомленими крилами, прилетів великий гірський орел. Він спустився до води і став пити, не помічаючи дівчини, що була захищена від нього виступом скелі. Айгіна ж увесь час, як він пив, милувалась його могутніми крилами і гордою поставою. Напившись, орел повернувся і його очі зустрілись з поглядом красуні. Він здригнувся і ніби рвонувся летіти. Проте задержався і подивився на неї пронизливим поглядом розумних очей, ніби питався в дівчини, хто вона — ворог, чи друг, і чи зробить йому яку шкоду. Дівчина, однак, не поворухнулася і орел повільно знявся і відлетів.

З того часу орел став щодня прилітати на зорі пити з річки воду, а дівчина щодня ним милувалась. Одного разу вона спробувала кинути йому шматок пиріжка і на її велике здивування, орел розклював і з'їв

його. Тоді вона стала щодня виносити йому їжу і орел так звик до неї, що став брати їжу з її рук.

Айгіна дуже раділа тим, що приручила такого дикого й могутнього птаха, але нікому про це не казала, боячись, щоб хто не сполохав її пернатого друга. А цей друг дедалі ставав ручний, як ягнятко. Прилітаючи, він спускався просто коло Айгіни, лащився до неї, клав їй голову на коліна, а вона пестила його і називала всякими ласкавими словами.

І раз орел присів перед Айгіною і широко розпростер крила аж по землі. Голову ж повернув до дівчини і смішно кліпав очима, ніби підморгуючи їй. Айгіна зареготалась.

— Ах, ти ж мій орлику! — сказала вона. — Чи не запрошуєш мене сісти на тебе? Може ти думаєш трошки політати зі мною? Дурненький! Я важка і ти мене не підіймеш!

Та орел далі присідав і бив крилами по землі, моргав очима і сичав, ніби таки запрошував її сісти. Дивуючись і сміючись, Айгіна сіла йому на спину і обняла руками за шию. В ту ж мить могутнім помахом крил, орел зірвався з місця і винісся під хмари. Перелякана дівчина так здавила йому шию, що мало не задушила.

— Помалу, Айгіно, не дави так! — почула вона. — Як задушиш, я впаду і обоє розіб'ємось! Тримайся!

Це говорив орел. Почувши його голос, дівчина так злякалась, що випустила пернату шию з рук і була б скотилась у безодню. Та орел, відчувши її рух, підняв крила, що нікуди було зсунутись.

— Тримайся ж, Айгіно, пильнуйсь! — почула вона ще раз і, охопивши тремтячими руками його шию, боялась вже й поворухнутись.

Так перелетіли вони через усю Грецію і під ними заблищало море. Зі страхом поглядала наяда на бурхливі хвилі внизу під нею і думала, що було б, коли б орел стомився і впав у воду? Чи змогла б вона дістатись з моря до рідної річки?

Але орел не стомився і не впав. Він минав один острів за другим, пролітаючи над ними і над вечір спустився на великий, скелястий і пустинний острів Цинопу. Тут він зсадив з себе стомлену й перестрашену дівчину і відкрився їй, що він є сам Зевес і, покохавши її за красу і добру вдачу, викрав її.

— Не гнівайся, кохана Айгіно, і полюби мене також. Ти не пошкодуєш, як станеш мою дружиною! Цей острів я заселю численним і працьовитим народом і він обробить землю, вкрие її буйними садами і виноградниками та пишними нивами. А син, що ти мені народиш, і його нащадки будуть царювати тут, славлячи тебе з роду в рід. Полюби ж мене, Айгінко!

Дівчина була зламана несподіванками і переживаннями цілого дня. Вона не відчувала в собі сил до боротьби — і погодилась одружитись з Зевесом. І все сталося, як він обіцяв. На острові заструмувало кілька джерел ключової води, потекла річка, навколо буйно розрослась зелень. Подорожні, пропливаючи повз острів на кораблях, були вражені й захоплені чудесною переміною на ньому. Вони далеко рознесли славу про дивний острів і з усіх кінців Греції стали приїздити люди, щоб поселитись на ньому. Швидко тут постало кілька більших міст і багато сіл, і

ввесь цей, колись пустинний, а тепер многолюдний острів, вкрився родючими садками, виноградниками та ланами збіжжя. Айгіну ж обрано царицею і острів став зватися її ім'ям.

12. ЧУМА НА ОСТРОВІ

По якомусь часі у цариці народився син, що його назвали Аякос. В спадщину від матері він дістав її красу і тиху, лагідну вдачу. Крім того був дуже побожний, щирий і доброзичливий для всіх. За це все він був улюбленцем богів і коли виріс та змужнів, то став царем і щасливо та спокійно керував своїм островом.

Одного разу в Греції була страшна посуха. За цілу весну не випало й краплі дощу. Ні одне посіяне зерно не зійшло. Деревя не зацвіли і листя, висихаючи від палючого сонця, як від вогню, чорніло, скручувалося і опадало. А гарячий, як з розжареної печі, вітер, підхоплював їх і розносив на всі кінці разом з хмарами докучливого піску.

Голодна смерть стала заглядати людям в очі й вони кинулись до божественних вівтарів з мольбою про порятунок. А найбільші натовпи прочан сходились в Дельфі. І дельфійський оракул озвався на всенародне горе. Він сказав:

— Коли цар острова Айгіні помолиться Зевесові, то піде дощ!

Дельфійський оракул мало коли говорив так ясно і зрозуміло. Тож врадувані люди вирядили до Аякоса послів, серед яких були представники всіх грецьких країв і земель. Вони переказали молодому айгінському цареві слова оракула і побожний Аякос негайно пішов з ними на прощу, на так звану Пангеленську гору і приніс урочисту офіру Пангеленському Зевесові, себто Зевесові — опікунові всієї Греції.

І ледве він скінчив свої молитви, як у ту ж мить рясні дощі пройшли по всій Греції. Природа ожила, все зазеленіло і посходило. Люди по всій Греції вдячно згадували ім'я Аякоса, улюбленця богів.

Але крім Зевеса на небі ще була Гера. Як вона ненавиділа всіх отих земних жінок свого небесного мужа і їх дітей та нащадків! Тож мало хто з них міг уникнути її жорстокої помсти. Не уникнув її і Аякос. Ще поки він сидів тихо на своєму острові, нікому невідомий, складаючи побожно молитви й офіри всім богам і їй також, вона якось терпіла. Коли ж після пригоди з посухою слава Аякоса, як улюбленця богів і Зевесового сина, широко розійшлась по всій Греції, Геру взяла така лютість, що вона вирішила негайно знищити його в найжорстокіший спосіб. І наслала на нещасний острів страшну морову чуму.

Густий, немов аж пухнастий, туман осів на землю і пригнітив усе живе. Дихати не стало чим. Замість повітря груди хапали з кожним подихом ніби клапті вати, або клоччя. Сонця не стало видно і кожен день був імлистий і мрячний та майже такий темний, як ніч.

Так тривало без змін аж чотири місяці. І раптом повіяв пекучий отруйний суховій з далеких азійських пустель, насичений їдкими випарами, повними смертельної зарази. Він розігнав туман, але не приніс людям полегшення. Навпаки — тепер для них почалися нові муки. Звідкіль з'явилися тисячі гадюк. По всіх річках, ставках і потоках, навіть по криницях їх враз стало повно. І звідтіля вони розлізлися по всьому острові. Залазили в хати, стаїні і комори, цілими зграями мандрували

по дорогах і подвір'ях, як у диких лісових хащах, і кусали все живе, що зустрічали. Укушені гадюками тварини починали тяжко хворіти. Спочатку це позначилось на звірині, свійських тваринах і навіть на лісових птахів. Здоровісінький віл, що бадьоро тягнув плуга, раптом падав, ніби вражений блискавкою і, страшно ревнувши, вже конав у тяжких корчах. Кінь, що на очах у господаря смашино хрумав овес, раптом здригався усім тілом і падав на землю, наповняючи стайню і подвір'я недовгими, але жакливими зойками тяжкої муки.

Коні, худоба й овечки гинули раптово. Олені, вепри й ведмеді, вражені хворобою, блукали якийсь час, як непритомні. Тремтячи всім тілом, з мутними очима, обліті холодним, липким потом і вкриті піною, що густими шматками падала і текла з рота, вони, хитаючись, сновигали по-під кущами й деревами, поки падали десь бездиханні. Їхні трупи валялись скрізь у лісах, по полях, навіть дорогах, гнили й затруювали повітря. А вітер розносив нестерпний сморід, повний зарази, по всьому острові. Від цього смертоносного повітря ніде не можна було сховатись. Високі й міцні мурі міста так само не могли захистити від нього, як і вбогі сільські стріхи.

Скоро на цілому острові не залишилось ні тварин, ні звір'я, навіть жодної собаки на селі, ані пташки в лісі. І тоді зараза перекинулась на людей. Починалась вона великою гарячкою і тяжким швидким віддихом. Язик ставав шорсткий і вкривався твердими гудзами, як мозолями. Губи й піднебіння висихали, аж тріскали, а з тріщин виступала кров і зразу ж засихала від страшного внутрішнього жару. Той жар так тяжко палив хворих, що вони не могли стерпіти на собі жодного одягу. Скорченими від муки пальцями зривали все з себе і голі тулились до землі, аби охудити нею своє гаряче тіло, що при дотику само пекло, як вогонь. За хвилину ж пекельна спрага зривала їх звідти і гнала до води.

Ніхто не міг залишитися вдома. Ті, що могли ще ходити, ішли, спотикались, падали і знову зривались іти. Інші вже тільки повзли, але прямували до води. Вони залазили в річки, ставки і навіть у криниці, намагаючись охудити палаюче тіло і потушити нестерпну спрагу. І тут же умирали й гнили, затруючи воду, а інші все приходили, приповзали в смердючу воду поруч з трупами і, поки були всилі, жадібно ковтали жакливий плин, на який перетворилась вода.

Спочатку мерців ховали. Коли їх стало забагато, почали спалювати. Нарешті у живих не стало вже сил копати ями, ані старати дров у лісі на костри. Відтоді людські трупи стали валятись просто по річках і дорогах, як перед тим трупи звірини.

Нещасний молодий цар вперше в житті зазнав розпачі і безвихідного смертельного відчаю. Куди він не оглянувся, скрізь бачив нещастя свого народу і його трупи. По дорогах і вулицях, на сільських полях і міських майданах — скрізь вони лежали купами, як гнили яблука, або жолуді під дубом, якому буря обламала гілля і геть обнесла навіть листя.

Жалюгідна купка людей, що лишилися ще на острові, тиснулася в храмі Зевеса. Всі хворі, але ще живі, вони з плачем простягали руки до вівтаря, скидаючи на нього, на офіру Зевесові, всі дороговці, які

хто мав. Бо вже ніхто з них не мав живої тварини, яку міг би офірувати Зевесові, як годилось.

Прийшов до храму і Аякос. З усього населення тільки він та його трое синів не були ще заражені хворобою. І навіть в кошарах його залишився ще один-однісінький на острові живий і здоровий бик. Цар привів його з собою, аби тут у храмі принести в жертву Зевесові, щоб він урятував хоч ту купку нещасливих недобитків, які ще трималися на ногах.

Радісним криком зустріли страдальці свого обожнюваного царя з надією, що зараз він принесе жертву і вони будуть врятовані. Та бик, приведений до вівтаря, раптом упав на підлогу, заревів і сконав, як перед тим всі інші бики на острові.

Жертва не була прийнята. Порятунку не було. Крик розпачу вирвався з грудей усіх присутніх. А слідом — ніби могутній подих вітру пройшов над похиленими навколішках постатями. Вони хитнулись і полягали, як скошена трава, всі в один бік головами, щоб більше не встати. Жодної живої душі, крім Аякоса і його синів на острові вже не було.

Гіркий плач вирвався з уст нещасного царя. Він підніс руки вгору.

— Зевесе! — крикнув. — Могутній Володарю! Якщо правда, що я твій син і мені вільно так тебе називати, то верни мені моїх людей, або нашли смерть і на мене!

І в ту ж хвилину блискавка оперезала небо і могутній грім грізним рокотом розкотився по горах.

— Дякую! — не тямлячи себе з радощів, закричав Аякос. — Дякую і приймаю твій знак, мій божественний батьку, що ти повернеш мені щастя!

І він вибіг з храму, повного мертвих тіл.

Перед самим входом ріс могутній дуб, присвячений Зевесові. Він виріс з жолудя, що його привезли дуже далеко — від священного додонського дуба. А посаджений був жолудь ще в ті дні, коли острів тільки починав заселятися. Він хутко ріс на родючому острівному ґрунті і тепер це був високий і грубий дуб, з пишним, широко розпростертим на всі боки, гіллям.

Погляд Аякоса мимохіть сковзнув по корі дуба і крик здивування вирвався з уст царя. Він побачив таку масу мурашок, що ще в житті своєму не бачив їх стільки. Струнками рядами, як шерехи війська, вони повзли на дуба, навантажені всякими крихтами, покидьками та падалицею овочів, а з дуба спускались впорожні, очевидно, за новою здобиччю. І Аякос не стямившись, вимовив:

— Батьку, дай мені стільки народу, скільки тут мурашок!

І побачив, як в ту ж мить затремтіла й покорчилась кора на дубі, і без жодного вітру загойдалось і зашуміло на ньому гілля.

Волосся стало дибом Аякосові на голові. Перестрашений, він упав навколішки і поцілував землю і кору дуба. Сумнів охопив його. Чи добре він зрозумів значення Зевесової блискавки і цей другий знак також? Може то Зевес просто розгнівався на нього за його сміливість? І надія, що оживила була намучене серце Аякоса, вмить зблідла, змарніла, і майже погасла.

Б'ючись з думками, розтерзаний між розпачем і останньою крихіткою надії, що Зевес таки змилується і поверне його нарід до життя, Аякос пішов до своєї палати і стомлений всім пережитим заснув камінним сном.

І приснився йому дивний сон. Ніби стоїть він знову під священним дубом і дивиться, як мурашки по ньому повзають. А дуб як струснеться — і поскидав їх з себе. Попадали вони додолу і тільки яка доторкнеться землі — починає видовжуватися і рости. Зайві лапки відпадають, лишаються тільки чотири. Дивиться цар, а з кожної вже людина стала. Всі чорні, кремезні, дужі. І всі вклоняються йому і вітають його, як царя.

Прокинувся Аякос. Надворі світає і він чує під вікнами тупіт багатьох людських ніг і гомін їх голосів. В ту ж мить швидко затупотіли дитячі ноги — і в кімнату вбіг задиханий хлопчина, Аякосів син Теламок.

— Тату! — викрикував він збуджено. — Тату, іди швидше сюди і побачиш щось таке, чого ти зроду не бачив!

Вискочив Аякос на подвір'я, а перед очима його діється насправді те, що він бачив у сні. Струшує священний дуб з себе мурашок, а вони падають і на очах у нього перетворюються на людей. Чорних, кремезних, дужих...

По-грецькому мурашка зветься мірмекес. Назвав Аякос свій новий нарід мірмідонами. Приніс богам взагалі, а зокрема батькові Зевесові гарячі молитви в подяку за створене чудо і став ділити спорсжнілу землю між новим людом.

Мірмідони закопали всіх мертвих, попалили всі обгнилі кістяки і обробили землю. Були вони трудящі, ощадні, витривалі й задовільнялись малим, як ті мурашки, з яких вийшли. І Аякос довгі роки після цього щасливо царював на своїм острові. А коли помер — то боги зробили його разом з Міносом суддею над мертвими душами.

13. ТАНТАЛ

Тантал був одним з найудатніших синів Зевеса. Високий, стрункий і вродливий, бистрий розумом і красномовний, він подобався кожному з першого погляду. На бенкетах, чи під час товариської гутірки умів так барвисто оповідати, з таким гумором окреслював характеристичні риси подій і людей, що його оповідання, як і гострі та завжди влучні дотепи розходились по всій країні і передавались з уст до уст, ставали немов би народними переказами й гуморесками. То ж не було дивним, що Тантал став улюбленцем не тільки батька Зевеса, але й інших богів, які щедро обдарували його всіма земними благами. Він володів обширним і багатим Лідійським царством.

Головне його місто, Цифлос, збудоване на горі того самого імени, мало найбільші в світі золоті копальні. З них добувалось щороку стільки цього благородного металу, що гору Цифлос правдиво можна було назвати золотою. За здобутки з копалень Тантал мав всі розкоші світу, а в царській палаті — навіть дахи і меблі були золоті. Золоті лани буйної пшениці, овочеві садки, повні овочів, і виноградники вкривали його землю від краю до краю. На зелених луках паслися незліченні отари овець і череди корів, а в кінських табунах певно було стільки коней, як зірок на небі.

Боги любили Танталове товариство. Вони з охотою відвідували пишні бенкети, які влаштовував для них гостинний цар, і самі не раз запрошували його на Олімп, де він, як рівний, брав участь не тільки в бенкетах і забавах, але і в нарадах, на яких вирішувалась людська доля.

Навіть з Герою зумів він заприязнитись, розважаючи її постійно своїми оповіданнями, дотепами і жартами. Слухаючи їх, жорстокосердна богиня мимоволі всміхалась і прощала Танталові його походження, не шукала помсти над ним, як над іншими дітьми Зевеса. Таке надзвичайне життя, безтурботне і безхмарне, наповнене славою, успіхом і радощами, випало на його долю.

Але людська натура слаба. Надмір щастя заломлює її так само, як і надмір горя. Рідко можна зустріти людину, щоб обдарована талантами, зберегла в своїй душі скромність. Поруч з успіхами в житті часто зростають в нас самозакоханість, гордощі, пиха і зарозумілість.

Це сталося і з Танталом. Сп'янений своїм безмежним щастям і становищем богів, він перестав відчувати різницю між собою і ними. Забув, що є лише смертним і в принагідних випадках підкреслював богам і навіть самому Зевесові свою рівність з ними. Раз, наприклад, сталося так, що Зевес провів присмно час в його товаристві. Бажаючи віддячитись, він спитав Тантала, чи не має той якогось бажання, щоб його задовільнити. І одержав підкреслено холодно і презирливу відповідь:

— Мені нічого не бракує! Моя доля є рівна з долею богів і я зовсім не потребую твоєї ласки!

Стерпів Зевес цю відповідь, хоч жодному іншому смертному не простив би такого. Але Тантал на цьому не спинився. Він став поводитись так, ніби мав справу не з богами, всемогутніми і всезнаючими, а з шахраями, яких можна безкарно обдурювати та ігнорувати. Гостюючи на Олімпі, він украв з їх столу амброзію і нектар і вдома став споживати на бенкеті з своїми земними друзями. Розкривав і поширював між людьми тасмниці небесних рішень, які Зевес ніколи від нього не таїв. Нарешті зважився на правдиве ошуканство. Його товариш Пандареос украв на Криті золотого собаку, що колись стеріг ще Зевеса-немовлятка, разом з його мамкою-козою, а якого Зевес зробив потім сторожем при храмі. Вкраденого собаку Пандареос привів до Тантала, а той згодився його переховати. Дізнавшись про це, Зевес прислав у Цифлос Гермеса, щоб відібрати собаку, але Тантал дав ложну присягу, що собаки в нього немає і збентежений Гермес вернувся ні з чим на Олімп.

Це все нагромаджувало що раз більший гнів Зевеса. І нарешті Тантал допустився такого злочину, від якого батьківська любов і довготерпіння Зевеса трісли, як пухирчик з мила від подуву вітру. Сталося от що. У Тантала був син Пелопс, якого він не любив змалечку за його лукаву вдачу. Пригадавши старовинний переказ про царя Лікаона, який зарізав полоненого скитського царенка і з його м'яса зробив обід для Зевеса, Тантал зробив те саме з нелюбим йому сином Пелопсом — зробив з нього печеню і запросив на обід богів з Олімпу. Він був певний, що вони не пізнають, що за страву їм приготовано, і їстимуть її, як звичайну печеню. І зарані насолоджувався думкою, що нарешті з повною очевидністю доведе, мовляв, всемогутність і всезнайство богів є лише обманом,

та зможе поглумитись відкрито над ними і їх законами. Та боги зразу розпізнали все і при обіді не доторкнулись до страви. Лише Деметра, якій Плутон саме украв Прозерпіну, так тужила за донькою, що ні на що не зважала. Вона з'їла смажене плічко, не приглядаючись до нього.

Гості боги і злочинець господар сиділи мовчки за цим дивним обідом, поки Гермес, з Зевесового наказу, летів на Олімп за чарівним казаном і всяким потрібним зіллям. Коли все те було принесене, Гермес на очах у Тантала вкинув до казана всю печеню, що стояла на столі, докинув зілля, що взяв з Олімпу, налив водою і почав варити. І коли вариво закипіло — витяг з казана живісінького хлопця. Целопс саяв тепер такою красою, якої не мав від уродження, лише йому бракувало правого плеча, що з'їла Деметра.

Негайно принесли слонової кости і вправили замість страченої людської. Хлопця посадили ще раз у казан — і рана заросла м'ясом і шкірою, а на тому місці, де вона була, зосталась блиска, біла, як сніг, цятка. Таку цятку мали потім усі Целопсові нащадки в усіх поколіннях. А над Танталом тут же зробили суд. Зевес прирік його до тяжкої довічної кари: зажушений і змучений голодом і спрагою Тантал мусів стояти по коліна в чистій прозорій, погожій воді. Вона вабила його прохолодою і свіжістю, але ледве він нахилявся, щоб напитись, швидко втікала і його ноги опинялись на сухій землі.

А над головою — простяглись і маяли гілки, обтяжені найліпшими стиглими овочами. Запашний виноград тулився своїми спілими кетягами майже до спраглих, голодних Танталових уст; аромат помаранчів лоскотав його ніздрі, оливки, яблука, фіги — все дратувало зір, розпалювало і без того нестерпний голод. Але тільки Тантал підіймав руки, щоб схопити бодай один овоч, як раптово зривався вітер і підносив гілля мало не до хмар.

Над деревами, з вершечка скелі, звисав величезний камінь. Від подуву вітру він скрипів і гойдався, що хвилини загрожуючи зірватись зі свого ложа і, падаючи, розтрити все по дорозі. Тремтячи за своє злиденне життя, Тантал з безмежним страхом прислухався до зловісного скрипу. Коли ж перемагав себе і кидав швидкий погляд на камінюку, втішаючись надією побачити її міцніше врослою в скелю, то вигляд уламка, що безперервно гойдався і мав от-от зірватись і покотитись вниз, знову ледяним жахом сковував його колись відважне серце.

Так покарав і принизив Зевес свого гордого, зухвалого, піднесеного раніше понад усе людство, сина.

14. ПЕЛОПС

Целопс наслідував батькове царство в Цифлосі, але панував не довго, бо його вигнав звідтіля Троянський цар Ілос. Проте, втікаючи, Целопс встиг взяти з собою незліченні золоті скарби і з ними перебрався в Грецію, на півострів, що пізніше став зватись його ім'ям.

Тут було велике місто Піза і володів ним цар на ім'я Циномаос. Він був удовець і з усієї родини мав тільки одну дочку.

Гарна була царівна Гіподамея! По всій Греції говорили про її красу, про неї складали пісні. Вона мала по батькові стати володаркою Пізи і всього обширного і багатого батькового царства. Кожний юнак найбагат-

ших і найславніших грецьких родів вважав за щастя одружитися з нею. Проте старий Циномаос не хотів її віддавати. Оракул сказав йому колись, що його зять уб'є його. З того часу він замкнув доньку в палаті, а всім, хто сватався до неї, ставив надзвичайні умови. Лише той міг стати чоловіком Гіподамеї і майбутнім спадкоємцем старого царя, хто перегнав би його в бігу на колісниці на довгому шляху від Пізи до Посейдонового вівтаря, що стояв на морському березі аж на Коринтському Істмі. Переможеного ж чекала смерть і голова його мала стирчати на кілку перед ганком царської палати.

А Циномаос вважався за найкращого водія колісниць в цілій Греції і коней мав бистрих, як вихор, прудкіших від грецького північного вітру. Отже треба було бути або надто відважним, або надто закоханим в царівну, щоб зважитись на сватання, яке досі приносило всім тільки смерть.

При сватаннях події завжди відбувались за певною чергою. Кожному, хто зголошувався в цій цілі і приймав умови старого царя, Циномаос, певний себе, дозволяв виїжджати першому. Сам же він залишався і приносив у жертву Зевесові барана. Скінчивши жертвоприношення, сідав у колісницю і мчав наздогін за нещасливим, що хотів бути зятем. І той незабаром чув за собою стукіт копів і коліс — і нарешті свист списа, пущеного вправною рукою Циномаоса. Цей останній звук був уже голосом смерті: спис завжди влучав женихові в спину і прошивав його наскрізь. А Циномаос над'їжджав після цього так швидко, що встигав відрізати голову ще живому, конячому юнакові. Після цього він задоволено насилляв бідолашню голову на списа, і той, разом з головою, залишався уже назавжди стирчати перед царським ганком.

Спочатку багато юнаків пробувало знайти в Циномаоса своє щастя. Але після того, як від царського ганку далеко на шлях простяглася довга алея списів, з настромленими на них черепами і головами — свіжими й догниваючими, — свататись до Гіподамеї взагалі перестали. Лише інколи зголошувався якийсь відчайдушний сміливець, але його, як і всіх попередніх, незмінно постигала смерть.

І вже кілька років не чути було про жодне сватання до царівни, як до Пізи з'явився Пелопс. Почувши про красу Гіподамеї і багатство її майбутньої спадщини, він зміркував, що було б не зле прилучити все це до своїх власних скарбів. Але вигляд жакливого алеї і оповідання місцевих людей про здібності та вдачу царя Циномаоса настрашили його. Проте він не облишив своїх намірів, лише довший час обмірковував, як би здобути хитрощами те, що, очевидно, не можна було здобути прямою дорогою.

І доміркувався. На колісниці Циномаоса водієм був Міртлос, син Гермеса. Пелопс підкупив його — пообіцяв після свого одруження з царівною віддати Міртлосові половину пізанського царства, якщо той допоможе йому перегнати Циномаоса. І Міртлос пристав на це. Тоді Пелопс посватався до царівни. Як звичайно, між ним і старим царем прийшло до змагання. І в той мент, коли Циномаос уже настигав свою жертву і саме намірявся метнути списа — Міртлос висмикнув з осі загвіздка.

На повному ході, коли коні шалено мчали, випереджуючи вітер, колесо злетіло з осі. В ту ж мить колісниця зарилась боком в землю і Цино-

маос вилетів з неї, як куля, викинута з метавки. Описавши в повітрі довгу дугу, він блискавкою промайнув понад кіньми і з розгону гепнувся на землю, просто під їхні копита. Злякані коні рвонули що сили й, відломивши передок, помчали дорогою через Циномаоса. Тріумфуючий Пелопс спинив свою колісницю і побіг що духу, до розпростертого на землі тіла. Він поспішав, бо з жорстокою насолодою мріяв відрізати ще живому Циномаосові голову так, як той різав їх безлічі юнакам. Та на великий жаль Пелопса, старий цар був уже мертвий... Отже майбутній зять тільки забрав його тіло і привіз до Пізи, як очевидний доказ своєї перемоги.

Велика була радість городян і навіть Гіподамеї, коли стало відомим, що їхнього хижого царя, який замордував стільки пізанського найшляхетнішого юнацтва, немає в живих. Тож Пелопса прийняли, як героя, і справили спочатку похорон старому цареві, а потім пишне весілля новому цареві, його зятеві, переможцеві Пелопсові.

Коли скінчились всі урочисті похоронні і весільні церемонії і коли Пелопс став визнаним володарем Пізанського царства, Міртлос приступив до нього з вимогою виконати обіцянку — поділитися спадщиною Циномаоса. Та Пелопсові це тепер не смакувало. Він міркував, що половина царства значно менше цікавить його, як ціле царство, і що віддавати її тоді, як уже маєш усе, було б найбільшою дурницею. Тому він, не відмовляючи Міртлосу, відтягав за різними причинами час поділу царства, а сам розмишляв, шукаючи способу, як позбутися настирливого юнака. І, як звичайно, врешті домислився.

Недаром Пелопсів батько — Тантал не любив його за лукаву вдачу! Так як він, мало хто міг би провести найтонше ошуканство. Він запросив Міртлоса на вечірню прогулянку, щоб десь у затишку, далеко від людських очей і товариства, укласти з ним точний плян поділу царства, обміркувати, що саме і кому з них має дістатися.

Не підозріваючи Пелопсового злого задуму, Міртлос охоче погодився на це. В дружній розмові, з великою ніби щирістю, задовольняючи бажання свого співрозмовника, Пелопс непомітно привів його на скелясті вершки, об які глибоко внизу, з грізним рокотом розбивались великі морські хвилі. Допильнувавши влучний момент, він пхнув Міртлоса в безодню.

Міртлос розбився об скелі і сконав. Але вмираючи, встиг проклясти Пелопса і весь його рід, всіх майбутніх нащадків та помолитись до батька Гермеса, аби той проклін dokonав. І хоч віроломний цар справив Міртлосові пишні похорони і на його могилі поставив пам'ятник, він не зм'ягчив цим гніву душі померлого. Так само і Гермесові він збудував величний храм, але також не пом'ягчив цим його батьківського серця і не уникнув заслуженої кари. Всі його нащадки були жакливими злочинцями.

А через те, що дорога, на якій Пелопс мав перегони з Циномаосом, проходила вздовж довгого і вузького півострова, він став називатись Пелопонесом, або Пелопонеським півостровом. Це є довга, вузька смужка грецької землі, облита з двох боків водою і кінчиться вона гострою косяю, що далеко врізується в море так званим Коринтським Істмом. На ньому аж до наших днів збереглися руїни Посейдонового храму.

(Далі буде)

Артур ФУРМАН

» НЕ СТРІЛЯЙТЕ, БРАТИ ! «

(Спогади про незабутнє літо 1953 року у Воркуті)

Кінчається місяць червень. Дощ не вщухає вже третій день, бо ним завжди починається коротке воркутське літо. Не можу заснути, дарма, що на протязі повних дванадцять годин я накидав лопатою каміння до вагонів.

Лежу на своїй лежанці й слухаю, як за заґратованими вікнами стукотить дощ. Більшість друзів з моєї бригади вже спить, тільки один сидить за піччю й тихесенько награв на гармонії тужливу мелодію. Але найбільше гамору зчиняють двоє завзятих грачів в шахи; коли гра кінчається, той, що програв, змітає фігури шахів з стола, опісля серед сварки підбирає їх з землі й гра починається наново.

Починаю саме дрімати, коли з гуком відчиняються двері бараку й крізь них вривається, як буря, наскрізь промоклий Гриць Романчук.

— Іване, Петько! — кричить він голосно. — Ставайте, але швидко, маю новину, та таку, що й спати вам відхочеться! Гей, ставайте, сплюхи!

Грицько нетерпеливо перебирає ногами, здається, що він зараз пустить-ся в танець. Хропіт у кімнаті раптово втихає.

— Що там знову? — кричить чийсь невдоволений голос.

— Тихо!

— Та дайте ж спати!..

Тільки обидва грачі в шахи не втрачають спокою і не звертають ніякої уваги на несподіваний заколот. Схвильований Грицько одним ударом ноги перевертає шахівницю і радісно кричить:

— Кінець з цією дурнуватою грою! Незабаром, братики, почнеться інша, краща гра, що аж стіни бараків затрясуться з утіхи, а вся Воркута затанцює на radoщах! Нарешті починається!.. Ану, ставайте!

— Грицю, старий п'янице, скажи, звідкіля ти роздобув горілки? Почастуй і мене!..

Сміх друзів не дозволяє Грицеві прийти до слова. До того ж єдиний між нами білорус Мацепуро, що його ми жартівливо називаємо «Бульбочкою», вистрибує несподівано на стіл... Драна нічна сорочка віється довкола його худого, костистого тіла, немов чернеча рясa й це викликає ще більший сміх.

— Увага, увага! — починає Мацепуро наслідувати радіогучномовець.

При цьому він показує пальцем на Гриця Романчука, — «Голос Америки» обіцяє нам шампанське вино й паризькі лакоминки! Тільки витримайте, сталінські невільники, ще трішки витримайте, а за пару рочків прийде воля і квитки до публічних домів з веселими дівчатками...

Каторжник без шибеничного гумору не є ніяким каторжником. Не

можна ж виявляти свого смутку навіть тоді, коли прийдеться стати під стіною напроти дул езекуційного відділу. Бо ніяк не ялося каторжникові продавати свої сльози за чуже співчуття. А про якісь жалощі над самим собою немає й мови!

Тож і тепер всі приймають виступ Мацепуро сміхом, схожим на кінське іржання:

— Еге ж! Так і треба! Добре, Мацепуро, добре, Бульбочко, давай далі!..

Мій друг з лежанки праворуч, літній уже киянин, що його я шаную за розсудливість та розважливість, насмішливо звертається до мене:

— Хотів би я знати, з якої параші Романчук виловив свої найновіші вістки...

Я з цікавістю дивлюся на Гриця. Його обличчя міняє барву, червоніє, немов гребінь у півня, стає чорним, то знову біліє, як стіна. Він дрижить усім тілом і врешті не може погамувати своєї люті:

— Ох, ви дурні проклятуці, дурні... Ви зрадники! Я плюю на вас з третього поверху! — кричить він з усіх сил.

— Геть з ним! Хочемо спати, — відзивається з кутка невдоволений голос.

Жарт скінчився. Кожний сприймає поведінку Романчука, як звичайну провокацію. Але Гриць не вгаває.

— Ви собачі діти, — верещить він захрипło, — голото боязлива! В Норильську й Караганді ллється кров наших братів, а ви смістесь! Петю! Іване! Прощу ж вас, послухайте мене тільки одну хвилиночку!..

В бараку западає раптом мертва тиша. Киянин зірвався з лежанки й підійшов до Романчука.

— Розкажуй, Гришо...

— Ось листівка. Дивіться... — хрипить Гриць і простягає нам шматок паперу.

Дивимосся, але не віримо своїм очам. Чи це можливе в Воркуті? Справжня листівка?..

— Звідкіля маєш її? — питає киянин Савченко.

— Принесли її сьогодні наші люди з бригади «горстрой»... Дістали її від вільнонайманих, що працюють на будові. Листівки появилися в цілій Воркуті...

Голос Романчука дрижить із хвилювання і придушеної пристрасти.

— Сідай осьтут і читай! — наказує Савченко й Романчук без спротиву слухає.

Мацепуро й той, що грав на гармонії, вискакують у коридор, щоб вартувати. Вся бригада схопилася з лежанок і мовчазним колом оточує Романчука, який починає читати притишеним голосом:

»Каторжники! Брати всіх націй! Кості наших замучених братів біліють на велетенському просторі від Сахаліну по Карелію, від Льодового моря по Алтай. А завтра, може, білітимуть вже ваші кості серед тундри чи в піщаних пустелях. Каторжники! Слухайте сигналів з Норильська й Караганді! Нам не допоможуть ніяка світова війна, ніяка ООН, ніяка парламентарна делегація з Лондону чи Парижу! Нас вирятують тільки об'єднання всіх каторжників! Брати наші — селяни, робітники, студенти,

солдати! Брати балтійці, українці, корейці, поляки, німці, узбеки, грузини, мадяри! Нашим спільним ворогом є большевицька Москва! Тому цього ворога можна знищити тільки бойовою солідарністю всіх поневолених. Недавно тому каторжники з Норильська розпочали генеральний страйк. Їм погрожували, до них стріляли, але каторжники страйкують далі. Сорок вісім годин тому вибухло повстання каторжників Караганди. МВД-исти намагаються залякати їх, погрожуючи, що будуть стріляти без милосердя. Але якщо страйк пошириться на всі табори, вороже насильство нічого не вдіє. Бо ж 15 мільйонів каторжників втримує наших ворогів при життю тим, що добуває для них щоденний хліб: вугілля, сталь, олію, мідь, золото. А кожна видобута тонна вугілля чи міді — це один кулемет більше до рук ворога. Каторжники Воркути! Кличемо до вашої чести! Краще смерть ніж ганьба й неволя. Ми твердо переконані, що ви не кинете на поталу ваших братів у Норильську й Караганді. Герої Сибіру й Казахстану встояться у боротьбі, бо вони покладають свої надії на вас, друзі з Воркути. Наше гасло таке: генеральний страйк у всіх копальнях і на всіх будовах! Бережіться ворога серед своїх лав! Знищуйте без вибачень всіх шпигунів, всіх слухняних чекістам бригадирів і барачних стукачів! Знищуйте їх без милосердя, бо й вони не мають серця для вас. Звільніть в'язнів з таборових в'язниць! Творіть зараз у кожному таборі страйкові комітети. Але при тому бережіться перед демагогами й гарячими головами, тому й не вибирайте до цих комітетів боягузів та дипломатів! Призначуйте до них наймудріших і найвідважніших, вибирайте своїми провідниками націоналістів! Організуйте таборову поліцію, що подбала б про порядок і лад. Поривайте за собою маси, бо вони творять силу! Завжди пам'ятайте про добро справи, про те, що найважливіше! Не можемо нічого втратити, крім кайдан. Але здобути можемо все, що дає справжнє життя — батьківщину й волю! Тож вперед, брати, до бою!

Воля або смерть!

Хай живе наша спільна свята справа!

Хай живе братерство всіх поневолених і уярмлених народів!

Хай живе вільна Україна!

Хай живуть всі вільні нації Балтики, Кавказу, Середньої Азії!

Хай живе славна, безсмертна Каторжанська Армія!

Тимчасовий Визвольний Комітет у Воркуті.«

Гриць Романчук не встигає прочитати останнього слова, як до бараку бігає Мацепуро з криком:

— Режимник іде!

Гриць поспішно складає листівку, заховавшись за широкі плечі своїх слухачів. Знадвору вривається до кімнати гудіння сирен: третя зміна мусить іти до копальні.

В дверях появляється режимний старшина в супроводі своєї особистої охорони, дебелого, похмурого сержанта варти.

— Сімдесятя третя бригада до праці! — наказує старшина.

В його вимові помітно хрипкі звуки, характеристичні для жидів; зрештою, саме прізвище — Гольденрайх — зраджує походження.

— До роботи, але жваво! Зрозуміли? Сержанте Гаврищук, піджени-но їх!

— Наказ, товаришу старший лейтенанте! — відповідає сержант Гаврищук і звертається до нас суворо:

— Швидше, швидше, ледарі!

Одначе, коли старшина виходить з бараку, сержант підморгує нам по-дружньому, і заспокоююче киває рукою:

— Бога ради, хлопці, не робіть ніякого заколоту. Наказ — наказом. А єврейчик сьогодні тес... не в настрої. Напевно стара викинула його з ліжка...

Вся бригада регочеться до сліз розгонистим, нестриманим сміхом, до якого здатні тільки каторжники. Опісля ми виходимо. Деякі з нас крадькома усміхаються до сержанта, як до приятеля, стискаючи йому руку. Молодець Гаврищук, їй-бо! Це справжній українець, один з тих нечисленних українців, які нележать до варти воркутських таборів. Він завжди допомагає нам, де й скільки лише може...

Я й досі не забув про нього, сержанта Гаврищука з Воркути. Кілька тижнів пізніше, в нашу вирішну годину, він пішов за покликом своєї української крові й приєднався до нас. Гаврищук відмовився стріляти до нас і вмер від куль езекуційного відділу, сміливо дивлячись в вічі своїм катам. В цю хвилину смерті МВД-ист Гаврищук віднайшов свій правильний шлях, кров'ю змиваючи з себе ганьбу служіння ворогам свого народу...

Під час праці ніхто з нас не думає про видобуток вугілля. Кілька пом'ятих листівок, що їх перепачкувала для гірників бригада «горстрой», мандрують з рук до рук, від бригади до бригади, по всій копальні. Коли ми після десятигодинної праці виїжджаємо «на гора», наші серця б'ються сильнішим ритмом. Якщо б чекісти з охорони могли читати наші мислі або розуміли мову полум'я, що палає в наших очах, вони не були б такими безтурботними...

II

В середині місяця липня шептані поголоски, гасла, «найновіші новини», які нібито походять з достовірних джерел, дикі чутки множаться, як комарі в тундрі. В бараках і глибоко в копальняних забоях панує гнітюча жара, задуха. Після багатих на дощі днів прийшли посушливі, вода в тундрових мочариськах «перекипіла» й смакує так противно, що примушує до рвотів. Такого гарячого літа ще не було у Воркуті, твердять каторжники з етапу 1943-го року, що їм пощастило досі прожити.

Одначе, ми не звертаємо ніякої уваги на жару, докучливих комарів та смердючу, багнисту воду. Бо кожен думає, снить, шепоче з друзями про страйк у Караганді... страйк у Норильську... страйк у Колимі... Ми теж будемо страйкувати, цілком певно будемо... Чого ж ми ще ждемо... це ж ганьба для нас... наші брати борються, а ми лопатами загортаємо вугілля... Воркута мусить повстати... Чекісти можуть знищити тисячі, але не мільйони... багато з нас боїться, багато кажуть: дайте нам лише більше хліба, а ми виконаємо плян... Цих треба б по-

вісити... ні, їх треба переконати добрим прикладом, бо голод і страх є головною підпорою комунізму... Найстрашніший ворог ховається серед нас... бити ворога його власною зброєю, терор треба зламати терором!.. Коли ж ми почнемо?..

III

В серпні ми є на межі наших сил. Кожний свідомий цього, але ніхто не говорить про це голосно. Бо наш табір є єдиним, який ще палає полум'ям повстання. Єдиний табір без шпигунів і зрадників, табір, в якому панує справжня демократія. Єдиний табір, над дахами якого має скупаний в крові прапор Каторжанської Армії. Наш табір єдиний, в якому ще стоять незламні три полки Армії — 5.500 вояків-в'язнів. Після сорок днів генерального страйку наш табір є єдиним у всьому воркутському басейні, який ще не підняв прапора капітуляції...

Всі покинули нас напризволяще. Всі. Вільні народи поза залізною заслоною; наші власні народи теж покинули нас. Покинули нас навіть 300 тисяч наших братів у Воркуті. Вони скорилися своїй долі й працюють далі, як невольники. Але ми ще боремося — за себе і за них.

Однак, як довго ми ще зможемо боротися? Наші дні, а може, й наші години вже пораховані. Два дні тому з нами говорили генерал Масленников і генерал Руденко. Перший, як заступник шефа МВД, другий, як найвищий прокурор. Але обидва, як представники московсько-більшовицької влади, що її ми заприсяглися знищити. Масленников, убивця наших братів з Колими й Норильська, промовляв до нас, як добродушний царський поміщик до своїх наймитів; Руденко, оскаржувач і вбивця німецького народу в Нюрнбергу, завзято мовчав, насупившись, як градова хмара. Здається, що його чекістська гордість забороняла йому знизитися до відкритої розмови з ворогами народу. Масленников говорив довго, обіцявав амністію, рубрики, жінок, поворот на батьківщину, лестив і приманював раєм, якщо ми перервемо страйк і підемо до праці. »Батьківщина потребує вас! Дайте їй вугілля, товариші!«...

Зібрана на спортовому майдані товпа в'язнів мовчала. Публічна дискусія не відбулася. Тільки наприкінці, коли вже обидва чекісти зійшли з трибуни, дрижачи з люті, хтось крикнув з натовпу:

— Хто тут є панамі, ми чи ви?

Масленников і Руденко затрималися. МГБ-істи з їхньої особистої охорони відбезпечили свої машинні пістолі. Але наші хлопці зберегли сувору дисципліну. А так легко було кинутися на чекістів і розірвати їх на шматки! Та ми все ще чекали чуда. Ачеї їх зворушить наша тверда постава й вони не повторять масакри, як у Норильську, — вірив кожний з нас.

Коли ж обидва чекісти сідали в свою лімузину, ми почали співати. Три полки Каторжанської Армії співали пісню революції з 1905 року...

Сьогодні вранці Руденко дав нам ультиматум: якщо ми не перестанемо страйкувати до завтра, до обіду, він дасть наказ стріляти. Кілька годин тому ми дістали з сусідніх таборів світляними знаками вістку, що з Печори прибули військові підкріплення.

З тундри надходить вечір. Члени страйкового комітету зібралися в бараку бригадирів на нараду. Єдиною точкою порядку дня є ультиматум Руденка. Коли я входжу до бараку, мене зустрічає бурхливий гам голосів. З-поміж нього виринається час від часу голосний вимушений сміх. Раптом двері з гуком вдаряють об стіну й на порозі стає Дімітреску.

— Знаєте новину? — кричить він сердито. — В місті появилися танкові з'єднання. На кожній вежі панцера три важкі скоростріли. З Котласу прибув свіжий полк чекістів... самі молоді щенята, комсомольці...

— Кінець усьому... — розпучливо стогне чийсь голос.

В жакливу тишу, яка, немов камінь у воду, паде на одну мить в кімнату, вриваються насмішливі слова Дмитра Бугаєнка:

— Кінець, кінець, кінець усьому! І цим вичерпується вся твоя мудрість, каторжнику Дімітреску, голово румунського національного комітету?

— Мені здається... так, на мою думку... — заїкується збентежений Дімітреску. — Пропоную негайно протидіяти... Щонебудь робити! — його слова брешуть патетично, але ми добре відчуваємо в них патос страху. — Мусимо діяти... З'ясувати нашим друзям гірникам нову ситуацію! Найкраще було б скликати до кантини загальне зібрання, очевидно, що так... щоб ми могли почути їхні думки й... респектувати їх. — Страх знову перемагає в душі Дімітреску й він бентежиться ще більше. — Бо ж нам не вільно вирішувати нічого без їхньої згоди, керувати ними понад їхні голови, коли завтра вже може прийти до кривавої лазні... Адже ж іде про їхнє життя, життя... жит... Мати Божа, танки!..

Ми мовчимо, немов би нас спаралізувало. Тільки Бугаєнко є втіленням спокою. Дмитро Бугаєнко, організатор таємної клітини ОУН в нашому таборі, речник українського національного комітету, голова таборового трибуналу й майже одностайно обраний провідник страйкового комітету (тільки москалі й чехи голосували проти нього), командир трьох полків Каторжанської Армії, вояк і революціонер в одній особі, що його всі любили й боялися. З холодною розважливістю він говорить до Дімітреску:

— Кінчай свою думку, Дімітреску! Танки або білий прапор. Танки — себто, покотяться голови. А білий прапор — голови сидітимуть на карках... Отже, тільки це входить в рахубу. Зламати страйк. Ліквідувати наші справедливі домагання. Це ти хотів запропонувати, правда?..

В бараку зривається раптом неможливий рейвах. Оклики »тьфу« мішаються з вигуками на честь Бугаєнка. Кожний хоче говорити, подати свій проєкт, але серед загального гамору ніхто не розуміє своїх слів. Я шукаю Савченка й знаходжу його в кутку кімнати, де він розмовляє з Мамулядзе, керівником грузинського національного комітету. В моїх ушах аж шумить від різних гасел, наказів, прокльонів. Звичайно спокійний і розсудливий страйковий комітет перемінився раптом у французький парламент.

— Викиньте за двері румунського зрадника!

— Спокійно! Спокійно! Тільки без паніки, товариші!

— Повісьте його...

— Чого ви, йолопи, ще ждете? Виламаймо браму й ліквідуймо...

— Чи ти з глузду зсунувся? Без зброї?

— ... Без зброї не вдіємо нічого, кажу вам...

— Зброя? Чекісти мають зброю... Вистачить для нас!

— Давай! Хто не є боягузом, гайда до наскоку на вартівничі вежі! Я іду перший...

— Румун не такий дурний, як показує його пияцька морда. Мабуть, що його пропозиція є найрозумнішою...

— Я теж такого переконання... Тут самі божевільні. З нерозважними головами немає про що говорити...

— Ех, якщо б Руденко знав, як ми жеремося між собою, він не потребував би танків.

— Ти помиляєшся, мій любий. Бо саме прибуття танків призвело до цього хаосу.

— Якщо він хоче тільки нас застрашити, то все гаразд. Але я сумніваюся в такий... гуманний засіб.

— Та ж він не називався б Руденком...

— Навіщо так хвилюватися? Я впевнений, що румунові привиділися духи, не танки.

— Або ми заатакуємо чекістів, або загрозимо їм зірванням у повітря шахти, чи врешті спалимо табір або...

Голос того, що викрикує ці слова, заломлюється. Це молодий узбек, Насир Махмудов.

— Або... або... або...

— Або ляжемо на лежанки й позасинаємо!

— Пропоную перевести чистку серед членів комітету! Надто багато серед нас угодовців!

— Так, так, вибрати нове керівництво!

— Згода! Згода!

— Тьху, до чорта!..

— Славно! Добре...

Несподівано загальний гамір заглушує грімкий голос з радіогучномовця: »Увага, увага!..«

— Що за ідіот направив таборове радіо? Адже ж страйковий комітет заборонив був... — сердиться Махмудов.

— Пусте говориш, — відповідає спокійно Бугасенко. — Чи ж не чуєш, що це чекістський віз з гучномовцями по тому боці загорожі? Ось, слухай!

»... Увага, до вас говорить заступник міністра внутрішніх справ, генерал Масленников. Гірники, робітники будов, товариші! Контрреволюційним елементам пощастило ліквідувати найбрутальнішим способом дотеперішню управу табору й захопити владу в свої руки. Вони знищили працьовитих і чесних людей фашистськими методами самосуду. Я знаю, що в так званих страйковому комітеті та таборовому трибуналі сидять переважно бандерівці, анархісти, СС-манські бандити, грузинські та балтійські сепаратисти і власовські зрадники. Всі вони є платними агентами англо-американського імперіялізму. Товариші, зламайте контрреволюційний терор! Советський уряд обіцяє сповнити ваші слушні домагання. Якщо ж

ви, одначе, до першої години в обід завтрішнього дня не приступите, як звичайно, до праці, я з волі уряду дам наказ відкрити до вас огонь. Товариші, перестерігаю вас!.. Увага, увага! Говорить...»

Авто з радіогучномовцями від'їжджає помалу.

— Отже, ми будемо далі страйкувати! — говорить твердим голосом Бугаєнко.

Ми всі повертаємо до нього наш зір і міцно затискаємо уста.

— Найважливішим є це, що не маємо ніякого вибору, — висловлює хтось свою думку.

— Так чи сяк, кінцевий вислід буде однаковий, — погоджується Бугаєнко. — Нам залишається тільки смерть. Якщо ми не скоримося, то вони розчавлять нас танками чи винищать скорострілами на протязі півгодини. Це легка смерть, — додає він насмішливо.

— Вояцька смерть, — притакує ляконічно мій старий киянин Савченко, що служив колись при Січових Стрільцях.

— А якщо ми піддамося, то й тоді гаразд. Вони здешткують нас, — говорить Бугаєнко, — а інших вивезуть до Володимира, де вони через пару років теж погинуть. Такої смерти не раджу вибирати, брати. Врешті всі останні пойдуть до копалень вапна на Новій Землі... Отже, чого ж маємо боятися?

З кутка кімнати відзивається меланхолійний, тихий голос. Очі всіх звертаються в той бік. У кутку стоїть отець Станислав, білоруський священик. Станислав Кононович, літній старик, найстарший віком поміж усіма членами страйкового комітету, а, може, найстарший у таборі, є справжнім каторжанським священиком. Він благословляє всіх, молиться за всіх, потішає всіх — християн і мусулман, навіть безбожників, якщо вони цього хочуть... Він провів у тюрмах і концентраційних таборах майже весь свій вік, бував у царських, польських, нацистських і большевицьких казематах. Це палкий революціонер в ім'я Христа. Хто з нас не знав його, створених у в'язницях, поем і маніфестів!

Перед тим, коли в бараку панував заколот і гамір, він не промовив ні слова, а тільки уважно прислухувався з гірким скривленням уст. Тепер прийшов його час висловити свою думку.

— Це наш шлях, брати. Шлях неволі. Але ми зараз покинемо його. Нам не дано побачити широкої, ясної, розсміяної піснями дороги волі... Може її взагалі ніде немає, хіба в наших втомлених тугою серцях... Тож хай наша смерть буде її початком. Не дозволено нам теж заглянути в ту книгу, де буде записано, коли і в яких обставинах інші розбудують цю нашу дорогу. В яку годину двадцятого століття... А ви, ті, що прийдете після нас, чи ви вже готові до будови?.. Напевно вас славимуть піснями за вашу відвагу й героїзм, як піонерів на будові нової дороги... Не забудьте й про нас, майте трохи вибачення для нас. Не судіть нас дуже суворо. Ви мусите бути суворими, бо ж закони большевицьких нетрів, серед яких ви прокладатимете дорогу волі, є теж суворою... По-братерському пробачте нам усі наші помилки. Обставини не були для нас пригожі, щоб ми могли бути передбачити всі помилки, повірте нам... Ми, ті, що починаємо будувати шлях волі, бажаємо з цілого серця, щоб ви, наші наступники, краще будували його... Ми так

радо пішли б разом з вами аж до кінця нашої вимріяної дороги! Але, коли ви заспіваєте на вашому шляху пісню перемоги, знайте, що ми будемо тоді з вами разом. Тому, будьте поблажливі до нас, брати, будьте поблажливі хоч трішечки...

Схвилювані до краю, ми підступаємо чергою до отця Станислава, щоб потиснути його руку. В його великих, ясноглубих очах блищать сльози.

— Але мої земляки питатимуть мене про нашу постанову! Чого ж я маю від них вимагати? — питає зажурений Дімітреску. — Що маю сказати друзям?

— Що маєш сказати? Нічого. Вони знають краще за тебе, — відповідає Бугаєнко. — Кожний жертвує себе за свою батьківщину. Дімітреску за Румунію, Бугаєнко за Україну. Чи є яка краща причина? Адже ж кожний з нас має батьківщину!

Так, кожний з нас має свою батьківщину і немає кращої смерти, як саме смерть за цю батьківщину.

IV

Вночі ніхто з нас не може спати. А вранці я прочитав своїм землякам, німцям, останній денний наказ страйкового комітету.

»Наказ число 17 Центрального Страйкового Комітету: Сьогодні, о одинадцятій годині ранку, виступлять всі без винятку таборовики з бараків і займуть місця поміж південною і східною брамою табору. Ми є готові продовжувати страйк, поки не будуть виконані наші домагання. Якщо ми витримаємо, то напевно за нами підуть наші брати з інших таборів. Ми є теж глибоко переконані, що про наш чин довідаються вільний світ та народи СССР. Виступім усі п'ятірками, плече об плече. По тому боці дротів загорожі стоять МГБ-істи. Ми знаємо, що між ними є багато лотишів, казахів і білорусів. Тож ми глянемо їм просто в вічі й запитаємо, чи вони здатні бути братовбивцями. Гасло в'язнів з таборів Норильська, Колими й Караганди є теж нашим гаслом: смерть або воля! Чекісти увійдуть у табір тільки по наших трупах. Хай Бог помагає нам!

Підписано:

Дмитро Бугаєнко«.

Я стверджую зі здивуванням, що мої земляки не завдають мені ніяких запитань.

*

Довершується. Понад змережаною пишними квітами тундрою роями літають комарі. На безхмарому небі, як вчора і передучора, висить огидна, червона, як мідь, куля південного сонця.

Від півгодини лунає з гучномовців МГБ-істів мелодія Штравсового вальсу »Над гарним, синім Дунаєм«. Ми мовчки виходимо з бараків. Ніхто не клене, не співає, не нарікає. Чути тільки човгання та стукіт важких гірничих чобіт. Напруження доходить до найвищих меж. Час від часу до нас долітають з-поза дротяної загорожі уривки голосних наказів. МГБ-істи теж займають свої становища. Повітря по обидвох боках загорожі є немов насичене динамітом.

Стою біля південної брами й дивлюся, як наближається колона моїх земляків — двісті німців. Їхня батьківщина роздerta на двое, але в

Воркуті вони маршують спільними лавами. Ідуть вони нерівним кроком, бо чимало з них не служило при війську, одначе, рішучо й твердо. Прибулі перекликаються між собою притишеними голосами, намагаються жартувати, але жарти не можуть розігнати пригніченого настрою.

Ось маршує колона українців, що уставляється опісля на правому крилі, докладно напроти варті південної брами. На даху вартівничої будки стоять два важкі кулемети. МГБ-істи дивляться на нас, покурюючи. Це молоденькі хлопці, які помітно денервуються.

Керівник української колонії наказує своїм людям уставитися п'ятірками. Голос його добрячий, приятельський:

— Та рухайтесь швидше, — заохочує він. — Швидше, партизани! Чому не криеш, ти жовтодзубе, га? А скільки тобі, властиво, років, хлопче?

Деякі в'язні сміються.

— Вистачить, дідусю, років, щоб піти в танець з твоєю донечкою, — відгризається юнак.

Ця зухвала відповідь розвеселяє всіх і настрій кращає.

Раптом мелодія вальсу уривається. З гучномовців хрипить неприємний голос: »Ще лише дев'яносто хвилин часу!« І знову вирують звуки прекрасного віденського танцю. Сміх зникає з облич моїх співтоваришів неволі. Лавами людей пробігає, немов морський валун, глухий гомін. Бугаєнко переходить вздовж фронту страйкуючих, йому звітують окремі провідники колон.

— Барак число тридцять сім у повному складі!

Нахилившись трохи наперед та притиснувши затиснені кулаки до боків тіла, Бугаєнко мовчки вдивляється кожному в очі. Хто переживе сьогоднішній день, ніколи не забуде цього погляду.

— Барак число чотирнадцять стоїть... є тут, — керівник колонії, літній поляк, заїкується, — голошу слухняно, двісті п'ятнадцять як один чоловік! Так!

На суворому обличчі Бугаєнка появляється перший раз цього ранку тепла, трохи насмішлива усмішка.

— Гаразд, капрале, — говорить він до поляка. — Ти служив при прибічній гвардії, правда, Антеку?

Бугаєнко не чекає на відповідь керівника, але переходить далі.

— Барак число тридцять...

— Барак сьомий...

На лівому крилі, в останній колонії стоять мешканці санітарного бараку.

— Зголошуємо своє прибуття: сім лікарів, двадцять вісім санітарів, один книговод. Все в порядку, — звітує Бугаєнкові керівник санітарного бараку.

— Як то? — дивується Бугаєнко. — Я ж нарахував у вас тридцять сім...

— Та-ак, — мнеться керівник колонії, — так, але лікарки ми не враховуємо. Ти знаєш, Дмитре, це Анна, вільнонаймана литовка. Коли почався страйк, вона відмовилася покинути своїх хворих. Тому й залишилася разом з нами. Ти ж погодився на це, Дмитре. А сьогодні вранці, коли ми виходили з бараку, вона підійшла до нас добровільно, без ніякого

примусу. Забирайся геть, порадив я їй зичливо. Тут ти не маєш чого шукати. Ти не є каторжницею. Твоє місце в амбулаторії. Або йди спати.

— Але вона все таки залишилася, що? — цікавиться Бугаєнко.

— Аякже. Спершу вона страшенно лаялась. »Ти, боягузе, — казала вона до мене, — сам лягай спати!«. Що ж було мені діяти. Сам знаєш, як важко щонебудь зробити, коли жінка починає скигліти... »Та змило-сердяться наді мною, я ж належу до вас...« Про мене, бідо, — сказав я їй і вона пішла з нами.

— Не борони їй, Андрію, не борони! — говорить Бугаєнко, кидаючи Анні, що стоїть поруч у першому ряді, короткий теплий погляд вдячності.

До сторожі біля східної брами під'їжджають два танки. Там стоїть теж чорна лімузина Руденка. А по цьому боці дротів розташувалися люди з інвалідського бараку, створюючи гротесковий образ: одноногі, безрукі, сліпі людські недобитки стоять у тіні загрозливої танкової вежі...

— На мене можеш завжди здатися, синку, — зголошує Бугаєнкові стан своїх людей старечий дрижачий голос. — Всі з мого бараку довіряють твоїй мудрості й чесності. Бачиш ось там сліпого? Десятий у першій лаві, Альоша... Боже ж ти мій, як він гарно грає на гармонії! Ох, і грає... — голос старого набрякає сльозами. — А вчора, знаєш, вчора він кинув гармонію у піч... Хай Бог і Його Син Христос простять нам наші гріхи та приймуть нас до вічності...

— Добре, батьку, добре, — говорить схвильовано Бугаєнко й цілує старого в обидві щоки.

З гучномовця гуде голос: »Ще тридцять і п'ять хвилин!« І знову музика, весела, радісна, як радісні хвилі Дунаю в соняшний день.

Крізь лави людей проходить шепіт:

— Не стріляйте, брати! Переказати далі...

— Не стріляйте, брати! Перека...

— брати...

— ... не стріляйте...

— ... Переказати далі...

А з радіогучномовців лунає прекрасна мелодія, чортівська мелодія, переривана час від часу гострими, вриваними, як рушничні постріли, наказами. Лави МГБ-істів, що досі стояли у деякій віддалі, підсуюються ближче, під саму загорожу. Рахуємо їх, не знаю котрий уже раз: три густі перстені чекістів. Два перші озброєні машинними пістолями, останній перстень з рушницями. Що десять метрів один важкий кулемет, вояки тягнуть скрині з набоями. Ряди МГБ-істів відділені від нас тільки п'ятнадцять метрів широкою забороненою смугою. Можемо дивитися в обличчя нашим катам. Вони білі немов вапно. Це додає нам відваги й ми починаємо кричати. Спочатку поодинці, та далі гуртом, грімким хором тоном:

— Не стріляйте, брати! Не стріляйте, брати!

Крик заглушує слова радіоапарату: »... вага, увага! Ще... двад... хвилин!...«

У перервах, коли набираємо в легені повітря для дальшого крику, чуємо лопотіння прапорів на дахах бараків. Вони мають на крилах вітру

з тундри на протязі чотирнадцяти днів. Ми не стягнемо їх, цих каторжанських чорних прапорів з червоною пасмугою. На двоповерховому будинку кантини повіває ще один прапор. І ми впевнені, що за двадцять хвилин Руденко дасть наказ стріляти хоча б тільки з приводу цього єдиного прапора. Бо високо понад нашим табором, понад головами страйкуючих і МГБ-істів лопотить на вітрі прапор Бандери! На велетенському полотнищі, на якому раніше була емблема зненавидженого советського насилля, тепер стоїть, розкинувши свої рамена, багрянний хрест Голготи, хрест смерті й воскресіння, хресто-меч перемоги!..

Ми взялися попід руки, творимо один живий непереможний мур і безперервно кричимо: «Не стріляйте, брати!»

Несподівано з гучномовців гримить гаркитливий голос. Ми мовкнемо, вражені несподіванкою: невже справді починається? Скільки ще хвилин до того часу, коли нас скосять, як траву в тундрі? А може залишилися тільки миті?.. З віддалі починають гудіти сирени. Сирени шахт, фабрик, льокомотив. Гудять різко й довго. Грають нам похоронний марш. До південної брами теж заїхали танки, спрямовуючи свої озброєні гарматами вежі в напрямку кантини. Прапор! Пронизливі, пискітливі слова наказів. Старшини з добутими пістолями перебігають вздовж лав своїх вояків, заохочуючи їх, вояки глибше насувають шоломи на чола, притискають ліктями до боку приклади машинних пістолів.

Ми бачимо Руденка, як він вилазить на вежу одного танка. На ньому темночервоної барви шкіряний плащ. В цю хвилину багато з нас жалус, що передучора ми випустили його й Масленнікова живими з табору. Цього не треба було нам робити!.. Ми ж забили вже стільки різних кровожадних убивць, але на цю звірюку не поважилися підіймати рук... Ох, якими ж дурнями, боягузами, якими людьми були ми!..

Нам запирає віддих. Тепер ми все зрозуміли. Але на каяття, на докори немає більше часу. Неймовірно сталося, жахливе передчуття перемінилося в криваву дійсність.

А тоді, немов із ста гучномовців, загриміли перші слова большевицького гімну. І разом з цим у наших душах ще раз спалахнуло полум'я обурення. Ні, не хочемо вмирати при звуках цієї брехливої, понад усе зненавидженої нами мелодії! Знову починаємо кричати, заглушуючи своїм криком накази МГБ-істських старшин, виття сирен, гудіння гучномовців. Руденко дав наказ завести мотори танків. Але крику з 5500 горлянок в'язнів не можна перемогти. Він могутнішає, росте, змагається і немов невидна могутня хвиля ударяє буруном об колючу загорожу й дула кулеметів, вдирається в мозки наймлених московських убивць, потрясає всією Воркутою:

«Не стріляйте!..»

ОРЧІ

БАГРЯНИЙ КВІТ

(Продовження, 7)

РОЗДІЛ XXI

ЗАТРИМКА

Була вже пізня ніч, коли Маргарита прибула до заїзду »Під відпочинком рибалки«. Вона проїхала відстань між Лондоном і Дувром на протязі вісьмох годин тільки тому, що часто міняла по дорозі коней, платячи за них по-королівському. Її візник теж не відчував втоми, обіцянка доброї винагороди, без сумніву, додавала йому запалу й він мчав щодуху, безнастанку поганяючи коней.

Нічний приїзд леді Блекней викликав велике замішання серед мешканців заїзду: Саллі негайно встала з ліжка, а пан Джеллібенд заметушився по всіх усюдах, не знаючи, як прийняти високу гостю. Хоч господар заїзду і його дочка були здивовані прибуттям самотньої Маргарити в таку незвичайну годину, але вони намагалися не виявити своїх почувань та здогадів, пам'ятаючи про обов'язки гостинності й інтересу. А Маргарита, зайнята важливістю свого завдання та небезпекою дальшої подорожі, навіть не мала змоги подумати про такі дрібниці.

Заля заїзду, що недавно була свідком нікчемного нападу на двох англійських джентлменів, світила пустою в цю пору. Пан Джеллібенд особисто засвітив лампу, докинув до ватрана дров і, присунувши до нього вигідний стілець, запросив Маргариту відпочити.

— Чи Ваша Достойність зволють у нас переночувати? — запитала Саллі, застеляючи стіл до вечері.

— Ні, — відповіла Маргарита, — в кожному разі, не пригтовляйте для мене окремої кімнати. Я відпочину в цій залі двітри години...

— Ця кімната є до Ваших послуг, міледі, — поспішив запевнити пан Джеллібенд, лякаючись, щоб його донька не сказала якого зайвого слова.

— Хочу відчалити від берега з найближчим відпливом моря, — пояснила Маргарита, — і то першим-ліпшим кораблем, який тільки трапиться. Але мій візник і слуги залишаться тут на нічліг і, правдоподібно, на протяг кількох днів. Сподіваюся, що ви заопікуєтеся ними.

— Очевидно, міледі, що їм не бракуватиме нічого. Чи дозволите, Ваша Достойносте, щоб Саллі подала вже вечерю?

— Дуже прошу. Подайте яку холодну перекуску. Якщо ж приїде сюди сер Ендрю Фулкс, прошу зараз повідомити мене про це.

— Гаразд, міледі! — відповів Джеллібенд, на добродушному обличчі якого появилася сумне заклопотання.

Пан Джеллібенд відчував велику пошану до сера Персі й тому йому було ніяково бачити, що леді Блекней тікає від нього в товаристві молодого й елегантного сера Ендрю. Але, врешті, ці справи не заторкували його, Джеллібенда, й він не міг нічому зарадити. До того ж він пригадав собі, що її Достойність, пані Блекней, не була ніким іншим, як однією з тих чужинців, що ними він так дуже погорджував. Що ж, отже, було дивного в тому, що вона виявилася такою ж неморальною, як і решта тієї французької банди?

— Ідіть спочивати, мій добрий Джеллібенде, — сказала ласкаво Маргарита, — бо ви й ваша доня вже добре втомлені. Сер Ендрю приїде, мабуть, пізно.

Джеллібенд був радий нагнати Саллі до ліжка, бо вся ця історія починала йому не подобатися. Тим часом леді Блекней наперед заплатила щедро за своє перебування в заїзді, не беручи здачі. Саллі поклала на стіл скромну вечерю, що складалася з холодної печені й овочів та пляшки вина, опісля відійшла, запитуючи себе наївно, чому її Достойність, леді Блекней, має таке сумне обличчя, коли вона тікає з своїм коханцем.

Для Маргарити почалися сумні хвилини доживання. Вона знала, що сер Ендрю, який мусів у Лондоні придбати для себе відповідну одягу лакея, не прибуде до Дувру раніше, ніж за дві години. Правда, він був прекрасним вершником, до того ж його приневолить поспішати konieczність. Хоч він не жалітиме коней, то чи зможе на постоях дістати свіжі? Врешті, він не мав змоги швидше виїхати з Лондону, як годину після її відходу.

Під час дороги до Дувру Маргарита ніде не натрапляла на сліди Шовелена, а запитаний про нього візник, не міг знайти нікого, хто бачив би особу схожу на малого француза. Можливо, отже, що карета Маргарити випередила диліжанс агента й весь час їхала з більшою, ніж він швидкістю. Та Маргарита не зважувалася питати про це зустрічних по заїздах людей, де вона зупинялася для виміни коней, бо боялася, що Шовелен скрізь розставив своїх шпигунів, щоб підслухували й перестерігали його.

Маргариту мучила загадка, в якому заїзді Дувру затримається французький агент, чи матиме змогу негайно винайняти корабель, а чи, може, вже відпливає до Франції. Ця можливість стиснула її серце немов залізними кліщами. Якщо їй доведеться прибути до Кале запізно!

Пустка в кімнаті заїзду «Під відпочинком рибалки» пригнічувала молоду жінку; все було таке спокійне, тільки стародавній годинник на стіні, що тикав помалу, розбивав моторошну тишу. Маргарита мусіла вжити своєї енергії, всієї сили духу, щоб зберегти рівновагу й спокій на протязі цієї тривожної, повної вижидання ночі.

Всі в заїзді, крім неї, подалися вже на спочинок. Маргарита чула, як Саллі йшла сходами на поверх до своєї кімнати. Пан Джеллібенд перевірів, чи добре приміщено на нічліг слуг пані Блекней, опісля повернувся і затримався в критих сінях, на тому самому місці, де тиждень тому Маргарита перший раз зустрілася з Шовеленом. Мабуть, господар заїзду мав намір ждати на приїзд сера Ендрю Фулкса, але сон морив його, бо до вух Маргарити долітало, разом з монотонним тиканням годинника, рівномірне сопіння пана Джеллібенда.

Маргарита відчула, що погода змінилася — після гарного й теплого дня прийшла холодна, вітряна ніч, тому молода жінка була щаслива, що може грітися біля теплої печі. Незабаром, однак, знялася надворі справжня буря, яка з гуком і шумом надтягала з боку будинку адміралтійства розташованого недалеко заїзду. Шибки у вікнах і дебеті двері старого дому, в якому ждала Маргарита, задрижали під подмухами сильного вітру, в комині застогнало різними голосами, дерева в саду заскрипіли. Маргариту стривожила думка, що негода перешкодить їй у дальшій подорожі. Вона не боялася бурі, навпаки, радо позмагалася б з нею, коли б тільки це не принесло опізнання її плянів переплисти море.

Несподівано на подвір'ї заїзду роздався сильний стукіт кінських копит. Сер Ендрю над'їхав повним галопом і незабаром заспаний, але радісний голос Джеллібенда вітав його з прибуттям.

В цю хвилину Маргариту вразила незвичайність ситуації: у місцевості, де її всі знали, вона призначила в пізню нічну пору зустріч з молодим приятелем її чоловіка, що теж був усім добре відомий! Яка прекрасна нагода для лихих язиків! Згадка про це розсмішила Маргариту: контраст поміж повагою її завдання і подорожі, а можливими здогадами в душі сердеги Джеллібенда був такий комічний, що в кутках її дитячих уст появилася, перший раз на протязі довгих годин, легка усмішка. Коли ж до залі заїзду ввійшов, майже до непізнання переодягнений в лакейську ліvreю, сер Ендрю, Маргарита прийняла його веселим сміхом.

— Даю слово чести, мій пане лакею, я дуже вдоволена, що ви врешті прибули, — сказала вона радісно.

Ці слова збентежили пана Джеллібенда, що ввійшов за сером Фулксом. А переодягнення юнака ще збільшило його підозріння. Нахмурившись, господар заїзду розкоркував пляшку вина, присунув до стола крісла й мовчки ждав дальших наказів.

— Спасибі вам, добрий приятелю, — подякувала йому Маргарита, сміючись у душі на думку про те, що діється в серці цієї добродушної, чесноі людини. — Ми не потребуємо нічого більше, А це вам за турботи, що їх ми вам завдали!

Вона простягнула Джеллібендові дві чи три золоті монети, що їх він прийняв з вдоволенням і пошаною.

— Заждіть хвилину, — сказав сер Ендрю, коли господар заїзду збирався відійти. — Боюся, пані, що нам ще доведеться користуватись довшою гостинністю нашого приятеля Джеллі, — пояснив він Маргариті. — Мені прикро це казати вам, але, мабуть, ми не зможемо відплисти цієї ночі...

— Не зможемо відплисти цієї ночі? — повторила здивовано Маргарита. — Але ж ми мусимо, мусимо, сер Ендрю! Немає мови про якусь неможливість, чи ціну, бо ми мусимо мати цієї ночі корабель.

Сер Ендрю сумно покивав головою.

— Боюся, леді Блекней, що справа не в грошах. Від французьких берегів наближається грізна буря, вітер дме нам в обличчя, тож просто неможливим є виплисти звідсіль, поки він не змінить свого напрямку.

Неприготована на цей удар Маргарита зблідла, немов стіна. Навіть природа мстилася на ній лютим, немилосердним способом. А Персі був у небезпеці й вона, Маргарита, не могла ждати тільки тому, що післаний лихою долею вітер віяв з боку Франції!

— Але ми конечно мусимо виплисти! — повторювала вона без перерви з впертістю дитини. — Ви ж добре знаєте, що мусимо їхати далі! Не можете знайти якої поради?

— Я вже був над морем, — відповів сер Ендрю, — і говорив з двома власниками кораблів. Як запевнили мене моряки, немає ніякої можливості підняти якір цієї ночі. Ніхто, — сказав він з притиском, даючи таємний знак Маргариті, — ніхто, кажу, цієї ночі не впливе з Дувру.

Маргарита зразу збагнула, що намагався сказати юнак: ніхто, себто, ані вона, ані Шовелен не впливуть до Кале.

— Ну, нічого не порадиш, — погодилася вона зрезигновано й звернулася до Джеллібенда. — Маєте для мене кімнату?

— Очевидно, Ваша Достойносте! Прекрасна кімната, соняшна й затишна. Я зараз приготую її... Є теж кімната для сера Ендрю.

— Це чудово, — зрадів сер Ендрю, — поплескуючи по плечах добрягу Джеллібенда, — відчиніть ці кімнати та засвітій свічки. Я присягнув би, що сон валить вас з ніг, але конечним є, щоб Її Достойність ще перекусила дещо, поки піде на спочинок. Крім того, мій приятелю, прожени з свого обличчя гробову гримасу й не лякайся нічого. Прибуття Її Достойности, навіть у таку незвичайну годину, справляє честь твоєму заїздові й сер Персі Блекней щедро винагородить тебе, якщо лише подбаєш про всі вигоди й добру послугу для міледі.

Правдоподібно, що сер Ендрю здогадувався, яка боротьба сумнівів і підозрінь точиться в душі чесного господаря заїзду, а тому, що сам був галянтною людиною, намагався розвіяти неспокої Джеллібенда. Тож з вдовolenням побачив, що його слова мали успіх.

Похмурість зникла з обличчя пана Джеллібенда, коли він почув ім'я сера Персі.

— Будьте певні, сер, що Її Достойності не бракуватиме нічого, — відповів він з помітною полегшою в голосі. — Чи приготувати їжу для міледі?

— Прошу, — сказала Маргарита, — але тому, що я більше втомлена, ніж голодна, приготуйте спершу кімнату.

Коли господар заїзду вийшов, Маргарита звернулася до Фулкса:

— А тепер розкажіть мені всі новини!

— Властиво, більше новин, крім того, що я вам, леді Блекней, уже сказав, немає. Буря замкнула вихід з пристані всім, хто хотів виплисти. Але те, що в першу хвилину видалося вам нещастям, є в дійсності для нас бажаним добродійством небес. Якщо ми не маємо змоги поплисти цієї ночі до берегів Франції, то й Шовеленові не надто пощастить у цьому.

— Але, може йому пощастило виплисти ще перед бурею?

— Ну, то хай Бог має його в Своїй опіці, — засміявся весело сер Ендрю, бо ж в такому разі він напевно збився з дороги. А, може, сталося й таке, що він гуляє вже разом з рибками на дні моря? Буря страшенно лютує і невеликі кораблики не зможуть протиставитися її силі. Але думаю, що нам не вільно покладати свої сподівання на те, мовляв, той хитрий демон і його помічники згинуть під час морської аварії. Моряки, до яких я звертався, запевнювали мене, що з порту не виплила досі ніяка шхуна. Вони твердили теж, що після полудня приїхав диліжансом якийсь чужинець, що подібно, як я, інформувався про можливість дороги до Франції.

— Отже, Шовелен усе таки є в Дуврі?

— Безперечно. Чи маю засістися на нього десь у кутку й прощити його тіло моєю шпадою? Це, мабуть, був би найкращий спосіб позбутися всіх наших дальших труднощів.

— Ні, сер Ендрю, і не думайте про це! Мій Боже, на протязі минулої ночі я сама часто бажала смерті цьому нікчемникові, але це неможливе. Закони англійської країни не дозволять на ніякий злочин. Тільки в нашій гарній Франції можна цілком легально робити загальну різанину в ім'я свободи й братерства!

Сер Ендрю запропонував леді Блекней з'їсти та покріпитися склянкою вина. Хоч схвильована й нервово вичерпана подіями дня, Маргарита слухняно засіла до вечері. З притаманною для всіх закоханих відгадливістю сер Ендрю знайшов тему розмови, яка безмежно врадувала Маргариту. Він почав говорити про її чоловіка, описуючи деякі відважні пригоди, що їх пережив шляхетний «Багряний Квіт» під час порятунку нещасливих франкеттів, прогнаних революцією з власної країни. Сер Ендрю бачив огники ентузіязму в очах Маргарити, що слухала про

сміливість сера Персі, його винахідливість, інтелігенцію, які він проявляв, рятуючи життя чоловіків, жінок і дітей не раз просто з-під гільйотини.

Розповідь сера Ендрю про незліченні й незвичайні переодягнення, якими «Багрянний Квіт» обманював найпильнішу варту біля різних брам Парижу, викликала у Маргарити щирий і радісний сміх. А недавнє вирятування графині де Турней з дітьми було справжнім мистецтвом: переодягнений за огидну стару перекупку з базару, з заялуженим очіпком, з-під якого вибивалися сиві жмутки волосся, сер Персі творив такий комічний образ, що міг розсмішити навіть смертельно смутну людину.

Маргарита сміялася від щирого серця, коли сер Ендрю намагався змалювати їй вигляд Персі, висока постать якого справляла чималі труднощі під час переодягання.

Серед цієї розмови пройшла година, але Маргарита не могла відігнати від себе тривожних думок. Вона відійшла від стола з неспокойним зітханням, зі страхом думаючи про ніч, що її доведеться провести в кімнаті, в товаристві власних чорних думок, серед надслухувань, як лютує буря, що відганяє сон з очей.

Маргариту турбувала думка, де в цю хвилину знаходиться сер Персі. «Дей Дрім» був добрим, міцно збудованим кораблем, що міг витримати не одну бурю, а Фулкс сказав, що на його думку, Персі покористувався попутнім вітром ще поки зірвалася буря, то може він заякорився вже десь у затишньому місці. Бріггс був досвідченим капітаном, а й сам сер Персі кермував кораблем так уміло, як найкращий лоцман. Не було, отже, страху за них.

Було вже далеко поза північ, коли Маргарита подалася на відпочинок. Як вона цього боялася, сон не брався її. Протягом довгих годин її мучили сумні передчуття та непевність за долю чоловіка. Шум хвиль, що розбивався об недалекий берег, роздирав її серце. Маргарита була в цьому душевному настрою, коли море пригноблюючо впливає на наші почування: бо ж, коли ми є щасливі, можемо з радістю дивитися на цю безмежну масу води, що хвилює одноманітно й немов доповняє своїм порухом наші поважні чи веселі думки. Коли ж, одначе, наші думки сумні, кожне заломання морської хвилі, здається, збільшує наш смуток, нагадуючи про нетривкість наших радощів та нестійкість наших сподівань.

РОЗДІЛ XXII

КАЛЕ

Найповільніші ночі, найдовші дні не тривають вічно; швидше чи пізніше приходять їхні останні хвилини.

Маргарита провела більше ніж п'ятнадцять годин серед моральних мук, які завдавали їй стільки болю, що, здавалося, вона збожеволіє. Після безсонної ночі вона підвелася з ліжка на

світанку виснажена нервово, лякаючись проволікати свою подорож, щоб знову якась нова перешкода не стала їй на дорозі до досягнення мети. Побоюючись втратити пригожу для виїзду хвилину, Маргарита встала раніше за всіх, що були в заїзді.

Зійшовши врешті вниз, вона побачила, що сер Ендрю вже сидить у залі для гостей. Півгодини тому він був на набережній біля будинків морського адміралтійства, щоб довідатись, чи не відпливає з Дувру поштовий корабель або який інший, навіть приватний, вітрильник. Буря досягла своїх вершин, почався тяж приплив моря. Якщо вихор вщухне або не змінить свого напрямку, треба буде ще ждати десять чи дванадцять годин до пригожого відпливу моря. Але вітер бушував далі в одному й тому самому напрямі — від берегів Франції, а море заливало береги.

Почувши ці невеселі новини, Маргарита втратила всяку надію, хоч її енергія не дозволила на цілковите душевне заломання. Розпач Маргарити побільшила неспокій і хвилювання сера Ендрю. І хоч він намагався приховати їх, молода жінка спостерегла, що сер Ендрю так само мучиться бажанням якнайшвидше зустрітись з своїм приятелем, сером Персі. Примусова бездіяльність пригнічувала їх обоє.

Як проминув цей нудний ранок? Маргарита не могла пригадати собі цього пізніше. Вона нікуди не виходила, побоюючись, щоб не натрапити випадково на шпигунів Шовелена, які могли б перестерегти свого пана. Тому вона попросила Джеллібенда про невеличку окрему кімнатку, в якій пересиділа протягом довгих годин, разом з сером Ендрю, забиваючи нудьгу розмишлюванням та снуванням щораз то нових плянів.

Буря втихла надто пізно, а море все ще не давало змоги ніякому вітрильникові пуститися в дорогу. Вітер змінив напрямок і, здавалося, що нарешті треба сподіватися пригожого бризу з північного сходу, справжньої ласки для тих, хто хотів якнайшвидше переплисти канал до берегів Франції.

А в кімнатці заїзду двоє наших героїв усе ще ждали затривожені, чи прийде колинебудь та хвилина, коли вони зможуть відплисти з Англії. Їхнє довге й натомливе очікування закінчив щасливий випадок. Сер Ендрю ще раз пішов до пристані й, повернувшись, повідомив Маргариту, що він винаймив швидко шхуну, капітан якої ладен був відчалити негайно, як лише дозволить на це море.

З цього моменту години чекання видались леді Блекней не такими жажливими. Врешті, о п'ятій годині після обіду, Маргарита, заслонивши обличчя серпанком, вийшла на мол; за нею ішов, переодягнений за лакея, сер Ендрю, що ніс клунки. Діставшись на поклав корабля, де обвіяв її свіжий морський вітер, Маргарита немов би ожила: бриз був достатньо сильний, щоб нап'яти вітрила, коли корабель відчалив від берега.

Захід сонця після бурі був прекрасний і, дивлячись на білі хвилі, що зникали на обрії одна за одною, Маргарита відчула,

як у її серце входить спокій і надія на щасливий вислід подорожі. Сер Ендрю був для неї дуже ввічливим і молода жінка збагнула, як багато важило мати біля себе, в найболючіші години життя, цього відданого друга.

Помалу почали з'являтися в сірій далечині неясні зариси французьких берегів. Маргарита могла вже завважити миготіння далеких світел та почути голос дзвонів, що кликали на вечірню молитву. Півтори години пізніше Маргарита ступила на французьку землю. Вона повернулася до країни, де люди вбивали одні одних, висилаючи під ніж гільйотини тисячі невинних істот. Навіть у цій приморській місцевині, далеко віддаленій від столиці, вигляд околиці й мешканці нагадували про кровожадну революцію, яка шаліла в Парижі під голосіння вдовиць і плач сиріт.

Всі чоловіки в Кале носили червоні шапки — більш чи менш брудні — та трибарвну кокарду, причеплену на лівій частині грудей. Маргарита була глибоко вражена тим, що замість веселих і розсміяних облич, які раніше зустрічала у своїх земляків, вона бачить скрізь насуплений і недовірливий погляд та суворі постаті.

Бо для кожного з цих людей його сусід міг бути шпигуном: найневинніше слово, сказане жартома, могло бути донесене куди слід і запідозрене, як роялістичні переконання чи ворожість супроти народу. Навіть у жіночих очах чаїлися ненависть і страх. Побачивши Маргариту, яка зійшла з корабля разом з сером Ендрю, жінки з міста бурмотіли під час зустрічі з ними: »Проклятущі аристократи!« або »проклятущі англійці!«

Не зважаючи на це, присутність англійських подорожних не викликувала ніяких більших коментарів чи якихнебудь ворожих виступів. Навіть серед цих тривожних часів Кале безперервно підтримувало торговельні зв'язки з Англією, тому часто можна було бачити англійських покупців, які перебували на французькому континенті. Не зважаючи на суворість англійських митних законів, процвітало велике пачкарство, що доставляло до Англії значну кількість французьких вин та горілок. З цього факту безмежно раділа французька аристократія, яка була щаслива бачити, як зменшувалися прибутки ненависних їй уряду й короля Англії. Отож кожний англійський пачкар був бажаним гостем у таємних шиночках Кале чи Бульонь.

З цього теж приводу більшість мешканців містечка Кале, що зустрічали в своїй дорозі Маргариту, яку провадив сер Ендрю, вважали їх покупцями, що приїхали купити заборонений в Англії товар, а тому й не звертали на них спеціальної уваги.

А все таки Маргарита дивувалася, яким чином її помітно високий чоловік переходив це місто й не привертав до себе більшої уваги. Вона захоплювалася думкою про те, що він напевно

так добре переодягнувся, що йому пощастило дістатися до мети неспостереженим.

Тим часом сер Ендрю мовчки переходив місто, щоб дістатися до рога «Сірий Ніс» на протилежному боці того місця, де вони причалили були кораблем. Вулички були вузькі, покручені й наповнені гідким запахом гнилих риб і вологих підвалів. До того ж дощ, що лив минулої ночі, потворив на них калюжі, тож Маргарита не раз загрузала в болоті по кісточки ніг, бо на вулицях не було світла, а тільки тут і там падав на них відблиск з лампи, що горіла за вікном помешкання. Та всі ці малі неприємності не мали значення для Маргарити. «Можливо, що ми застанемо Блекнея в «Сірому Коті», сказав сер Ендрю, коли вони зійшли з корабля і, згадуючи ці слова, Маргарита ступала по калюжах, немов по килимі, встеленому пелюстками рож, бо так їй було радісно поспішати до чоловіка, щоб зустрінутись з ним.

Нарешті вони добилися до мети. Очевидно, що сер Ендрю добре знав дорогу, бо він знаходив її навіть у темряві, не збивався з неї і не допитувався у нікого з мешканців Кале. Було надто темно, щоб Маргарита могла побачити зовнішній вигляд хати, до якої вони прийшли. Ця хата, що її сер Ендрю називав «Сірим Котом», була маленькою корчмою, яка розташувалася при шляху недалеко Кале, в напрямку на ріг «Сірий Ніс». Стояла вона, мабуть, недалеко моря, як на це вказував голосний шум морських хвиль.

Сер Ендрю застукав до дверей кінцем своєї палиці й Маргарита почула, як у хаті хтось забурмотів, а опісля широко вилаявся. Сер Ендрю постукав ще раз і голосніше: нові прокльони й опісля сердите човгання ногами. Двері відчинилися і Маргарита опинилася на порозі найбруднішої кімнати, яку колинебудь доводилося їй бачити.

З стін звисали пірвані шматки паперу, що був колись шпалерами, а між меблями не було ні одного, який не був би поломаний. Стільці не мали спинок, ріг стола був підпертий в'язкою хмизу, бо бракувало однієї ніжки. В одному з углів кімнати стояла величезна піч, над якою звисав казанок, де кипіла, досить смачна, як можна було пізнати по запаху, зупа. В іншому кутку, високо в стіні, знаходилася якась комірочка чи заглибина, заслонена подертою біло-синьою фіранкою. До комірочки вели хиткі східці. На голих, поплямлених стінах, з яких поздирано папір, виділилися написані крейдою великим, кострубатим почерком слова: Воля, Рівність, Братерство!

Всю мізерію кімнати освічувала підвішена під стелею олійна лампа, що немилосердно чадила. Все разом творило образ такої запущеності, бруду й непривітності, що Маргарита вагалася переступити поріг. Але сер Ендрю увійшов до кімнати без вагання.

— Англійські подорожні, громадянине, — сказав він певним голосом.

Той, що відчинив їм двері, був худю, літньою людиною. Правдоподібно, це був власник хатини. Він носив брудну синю блюзу, важкі дерев'яні ходаки, з яких вилазили довгі стебла соломки, старенькі, проношені сині штани й червону шапку з трибарвною кокардою, що підкреслювала його теперішні політичні переконання. Господар тримав у зубах коротку дерев'яну люльку, що вся пропахла міцним дешевим тютюном. Дивлячись з деяким підозрінням та великим презирством на своїх гостей, він забурмотів під носом: «Проклятущі англійці!» і плюнув на землю, щоб виявити свою духовну незалежність. Все таки він відступив набік і пропустив їх до кімнати, очевидно, з тим розрахунком, що в «проклятущих англійців» є туго набитий гаманець.

— Ох, Боже! — вигукнула Маргарита, що ввійшла в хатину, затуляючи носа хусточкою, — що за огидна нора! І ви, сер Ендрю, певні, що це саме тут?

— Цілком певно тут, — відповів сер Ендрю, стираючи елегантною гаптованою хусточкою крісло для Маргарити, щоб відпочила на ньому. — Але присягаю вам, що я ще не бачив бруднішої за цю діри!

— Слово чести, — сказала Маргарита, розглядаючись навколо з деякою цікавістю і глибоким несмаком по брудних стінах і поломаних меблях, — вона ніяк не заохоче!

Власник хатини «Сірій Кіт» — Брогар не присвятив більшої уваги своїм гостям. Він зробив висновок, що вони напевно сходитимуть повечеряти, але разом йому вдалося, що не годиться вільному громадянину виявляти якунебудь шанобливість чи навіть звичайну ввічливість кому б то не було тільки тому, що він краще одягнений.

Біля печі сиділа згорблена постать, схожа на купу лахміття. Здавалося, що це жінка, хоч важко було б її пізнати, якщо б не білий колись очіпок та ганчірка довкола стану, що скидалася на спідницю. Жінка жувала щось, мішаючи час від часу в горщику.

— Гей, приятелю, — сказав до Брогара сер Ендрю, — ми хотіли б повечеряти... Як бачу, ця громадянка — він показав пальцем на купку лахміття біля печі — варить смачну зупу, а моя пані не їла нічого на протязі довшого часу.

Брогар відповів не скоро, бо ж вільний громадянин не повинен поспішати надто з відповіддю для тих, що зважаються вимагати від нього якихнебудь послуг.

— Прокляті аристократи! — забурмотів він за звичкою і знову плюнув на землю.

Опісля він помалу підійшов до скрині під стіною кімнати, вийняв з неї стару олив'яну миску й спокійно та мовчки простягнув її своїй дружині біля печі, яка теж мовчки наповнила її

зупою. Маргарита дивилася на ці приготування з переляком. Якщо б не важливість її добровільного завдання, вона найрадіше втекла б з цього жакливого дому.

— Справді, наші господарі не є дуже приємними людьми. — сказав сер Ендрю, завваживши страх на обличчі Маргарити. — Я волів би запропонувати вам кращу й смачнішу вечерю, але... сподіваюся, що й їхню зупу можна буде з'їсти та випити чарку доброго вина. Ці люди привикли до злиднів, але їжа в них добра й смачна.

— Прошу вас, сер Ендрю, не турбуйтеся мною. Я звичайно не звертаю уваги на якість їжі.

Брогар продовжував свою роботу без поспіху: він поклав на стіл пару ложок і дві склянки, які сер Ендрю з обережності дбайливо витер своєю хусточкою. Власник хати приніс теж пляшку вина та буханку хліба. Маргарита присунула своє крісло до стола, а сер Ендрю, пригадавши собі ролю лакея, став позаду неї.

— Прошу вас, пані, — сказав він, побачивши, що молода жінка не може їсти, — дуже прошу спробувати з'їсти бодай кілька ложок зупи. Зважте, що вам потрібно сил!

Напевно зупа була добра, на що вказували її запах і смак, і Маргарита з приємністю поживилася б нею, якщо б не жакливе довкілля. Все таки вона з'їла скибку хліба й напилася трохи вина.

— Сер Ендрю, не хочу, щоб ви стояли, — сказала вона, — бо вам теж треба покріпитися. Правда, цей тип напевно подумав, що я є ексцентричною англійкою, яка тікає з своїм лакеєм, але ви сідайте біля мене й повечеряйте разом зі мною!

В дійсності ж Брогар, поставивши на стіл усе необхідне, не звертав на своїх гостей ніякої уваги. А його дружина вийшла з кімнати, човгаючи по землі своїми старими черевиками. Господар дому ходив по кімнаті, покурюючи люльку, і пускав дим під ніс Маргарити, як годиться кожному вільному громадянину, що не звертає на нікого уваги.

— Огидна худобина! — вилаявся сер Ендрю з притаманною кожному джентлменові раптовістю, коли Брогар зі своєю люлькою наблизився до стола, з погордою споглядаючи на «прокляту-щих англійців».

— На милість Божу! — крикнула Маргарита, бачачи, як сер Ендрю погрозово затиснув кулаки, — пригадайте собі, що ви у Франції і що тепер панують серед народу якраз такі настрої!

— Маю охоту скрутити карк цьому хамові, — відповів люто Фулкс.

Він послухав ради Маргарити, сів біля неї й обидвоє намагалися перемогти огиду та з'їсти вечерю.

— Прошу вас, не розсердьте своєю поведінкою цього чоловіка.

бо він не схоче відповісти на наші питання. А нам потрібно довідатись дещо від нього.

— Постараюся не дражнити його, але на Бога, я таки волів би скрутити йому шийку, ніж допитувати його. Ей, приятелю, — сказав сер Ендрю весело французькою мовою, штовхаючи легко Брогара, — чи часто зустрічаєшся з людьми з нашої країни? З англійськими подорожними, хочу сказати.

Брогар намислювався довшу хвилину, потягнув кілька разів люльку й врешті забурмотів:

— Еге ж! Бачив їх кілька разів.

— Ага, — завважив спокійно сер Ендрю, не виявляючи своєї радости, — англійські подорожні знають, де можуть знайти добре вино! А тепер скажи мені, чи ти випадково не бачив доброго приятеля моєї пані, який часто приїжджає до Кале в торговельних справах? Він високого росту. Останньо повинен був виїхати до Парижу й моя пані сподівається зустріти його тут у Кале, коли він повертатиметься з столиці.

Маргарита намагалася не дивитись на Брогара, щоб не зрадити, бува, своєї тривоги, з якою вона ждала на відповідь господаря хати. Але громадянин Республіки ніколи не спішиться з відповіддю, тому й Брогар мав час до надуми. Врешті він відповів дуже помалу:

— Високий англієць? Сьогодні? Так, я бачив його.

— Ти бачив його? — хотів упевнитися сер Ендрю.

— Так, сьогодні, — відповів нечемно господар хати.

Опісля він узяв шапку сера Ендрю, що лежала на кріслі біля нього, надів її на свою голову, обсмикав блюзу й жестами намагався показати, що високий англієць був дуже елегантно одягнений.

— Проклятий аристократ, цей англієць! — ствердив він.

Не зважаючи на свій страх і сльози, що набігли їй до очей, Маргарита усміхнулася на згадку про пристрасть, яку мав сер Персі і якої він не покине, мабуть, до самої смерті. Він не відмовиться від добре пошитого за останньою модою убрання або від свіжих дорогоцінних мережив навіть серед найгірших небезпек.

— Ох, що за відважність! — прошепотіла вона. — Далі, сер Ендрю, запитайте цього чоловіка, коли Персі відійшов звідсіля?

— Так, громадянине, — сказав фальшивий лакей, звертаючись до господаря хати та підкреслюючи свою сповідну незацікавленість, — мілорд завжди гарно одягається. Ти кажеш, що він від'їхав?..

— Еге ж, він відійшов звідсіля, але він повернеться сюди... Бо він замовив у мене зупу.

Сер Ендрю швидким рухом поклав руку на рамя Маргарити, щоб учас перестерегти її. Була в цьому крайня пора, бо в наступну мить Маргарита зрадила б себе голосним криком радости. Персі був живий і здоровий і, може, появиться тут зараз! Вона побачить його незабаром! Ох, щастя просто забивало її...

— Сюди? — запитала вона Брогара, який в її очах перемінився раптом у небесного післанця блаженства. — Сюди? Кажете, що англійський джентлмен прийде сюди?

»Небесний післанець блаженства« плюнув на землю, щоб виявити свою зневагу до всіх аристократів, які заходили до »Сірого Кота«.

— Еге ж, — заворкотів він, — англієць замовив зупу... тож і прийде. Проклятущий аристократ! — вилаявся він, протестуючи цим способом проти всіх турбот, що їх завдавав йому кожний мешканець англійського острова.

— А де він тепер? Не знаєте? — не вгавала Маргарита, кладучи свою білу руку на брудний рукав Брогарової синьої блюзи.

— Він пішов шукати коня і візок, — відповів Брогар, струшуючи різким рухом руку Маргарити, що цілувати її було честю для королівської крові принців.

— В котрій годині він пішов?

Але господареві хати було вже забагато цих питань. На його думку, не було достойним громадянина сповняти всі химерні забаганки аристократів, бо ж кожна чемна відповідь була ознакою услужливості.

— Не знаю, — відповів він гостро, — я і так забагато сказав вам, аристократи! Він був сьогодні тут, замовив вечерю, вийшов і повернеться. Оце й усе!

Після цих слів Брогар вийшов з достойним виразом обличчя, як людина, яка робить тільки те, що їй заманеться, і з гуком замкнув за собою двері.

РОЗДІЛ XIII

НАДІЯ

— Але ж, пані, — перестеріг Маргариту Фулкс, побачивши, що вона хоче завернути господаря, — думаю, що нам треба залишити його в спокою. Нічого більше від нього не довідаємося, а навпаки, можемо тільки викликати в його душі підозріння. Не можна теж знати, чи не підстерігають його й нас ворожі агенти, заховані навколо цієї поганої корчми.

— То що з того? — відповіла легковажно Маргарита. — Для мене важливим є тільки те, що мій чоловік живий і здоровий і що я незабаром побачу його.

— Цитьте! — погрозив їй сер Ендрю, бо молода француженка піднесла голос з радості, — у Франції навіть стіни мають вуха.

Він жваво встав з стільця, перейшов кімнату й приклав вухо до дверей, крізь які вийшов Брогар. Але за дверми чути було лише лайку та важкі кроки господаря дому. Опісля сер Ендрю зійшов хиткими східцями до комірки в стіні, щоб переконатися, що в ній не ховається ніякий шпигун Шовелена.

— Чи ми самі, мій пане лакею? — запитала його Маргарита, коли він знову сів біля неї. — Можемо вже говорити?

— Але так обережно, як тільки можна! — попросив він.

— Ох, мій приятелю, у вас таке сумне обличчя, як похмура ніч. А я танцювала б з радості! Таж немає ніякої більше причини лякатися. Наш корабель є недалеко, всього яких дві милі від берега, а мій чоловік, як сподіваюся, буде тут разом з нами не далі, як за півгодини. Нема, отже, ніякої причини до журби. Шовелен і його кліка ще не прибули до Франції.

— Про це ми нічого не знаємо і цього саме я найбільше боюся.

— Що у вас на думці?

— Шовелен був разом з нами в Дуврі.

— І йому перешкодила буря так само, як нам...

— Прекрасно. Але я не сказав вам усього, щоб не турбувати вас. Я бачив його на пляжі п'ять хвилин перед тим, поки ми відплили. В кожному разі я міг би присягнути, що це був він, переодягнений за священника так досконало, що й сам Сатана, його наставник, не пізнав би його. Він торгувався з капітаном, винаймаючи швидкий вітрильник, що повіз би його до Кале. Шовелен напевно відчалив від англійського берега півгодини після нашого від'їзду...

Радість зникла з обличчя Маргарити; вона зразу збагнула жахливе нещастя, яке загрожувало сер Персі, що знаходився на французькій землі. Шовелен був на його сліді, а тут у Кале, хитрий дипломат мав необмежену владу: одно тільки слово й Персі буде схоплений, арештований і...

Маргариті здавалося, що кров у її жилах перемінилася в лід, бо навіть у найлячніших хвилинах, які вона пережила в Англії, не могла вона так докладно зміряти величини небезпеки, що загрожувала її чоловікові. Шовелен присягнув, що пішле «Багрянний Квіт» під гільйотину, і тепер героїчний змовник, що його анонімність була єдиною охороною, знаходився безборонний у руках свого найлютішого ворога, якому його видала власна жінка.

Схопивши в заїзді «Під відпочинком рибалки» лорда Тоні та сера Ендрю, Шовелен дістав до своїх рук всі пляни Персі, визначені на день другого жовтня. В цей час Арманд Сан-Жюст, граф де Турней та інші втікачі повинні були зустрітися з двома висланцями «Багряного Квіту» в місцевості, відомій тільки членам ліги, а яку вони називали «хатиною батька Бляншара».

Арманд, зв'язки якого з таємним героєм не були відомі його землякам так само, як і його ворожість проти брутальної політики терористів, виїхав з Англії минулого тижня, маючи завдання побачитися з утікачами й завести їх у безпечне місце.

Все це тепер зрозуміла Маргарита й сер Ендрю підтвердив її побоювання. Вона знала теж, що в той час, коли сер Персі довідався про викрадення плянів від своїх висланців, було надто пізно скомунікуватися з Армандом та дати йому нові вказівки. Тому молодий француз безпечно пішов на зустріч о визначеній годині, несвідомий того, що йому й його англійському приятелеві загрожує небезпека смерті.

А Блекней, який завжди підготовляв і організував рятівничу експедицію, не хотів ризикувати життям жадного з своїх молодих спільників, знаючи, що їх напевно можуть спіймати у Франції. Це й було причиною, чому він передав серові Ендрю на балю в лорда Гранвілля коротеньку записку такого змісту: »Завтра виїжджаю особисто!« Тепер же, коли ворог знав, що Персі є »Багряним Квітом«, кожний крок сміливого героя на французькій землі був пильнований. Агенти Шовелена слідили за ним аж до цієї хати, підготовляючи для нього пастку.

Маргарита й сер Ендрю мали тільки одну годину часу, щоб протягом неї віднайти сера Персі й повідомити його про небезпеку та переконати, що треба покищо занехаяти божевільну вилу, яка може закінчитися тільки його смертю.

— З украдених документів Шовелен знає про »Сірого Кота«, — сказав понуро сер Ендрю, — і скоро тільки причалить до Кале, зараз прийде сюди.

— Він ще не причалив, — відповіла Маргарита, — нам залишається найбільше година часу, а Персі щойно не видно. Поки Шовелен зрозуміє, що ми вислизнули йому крізь пальці, ми вже будемо в Па-де-Кале.

Вона говорила з запалом та одушевленням, намагаючись додати своєму молодому приятелю відваги й віри, яка знову спалахнула в її серці. Але її співрозмовець тільки покивав сумно головою.

— Ви знову замовкли, сер Ендрю? — запитала вона роздратовано. — Чому киваєте головою з такою понурою міною?

— Даю слово честі, пані, — відповів він, — що ви помиляєтесь, бо, змаловуючи так рожево ситуацію, ви не берете до уваги найважливішого фактора.

— Що знову? Я ж не забула нічого... Який фактор маєте на мислі?

— Це шість стіп високости, — відповів спокійно Фулкс, — які називаються Персі Блекней.

— Не розумію, — прошепотіла Маргарита.

— Чи вам здається, що Блекней покине Кале, не виконавши того, за чим він сюди прийшов?

— Себто...

— Тут же є старий граф де Турней...

— Граф...

— І Сан-Жюст... та інші...

— Мій брат! — захлипала гірко Маргарита. — Хай Бог простить мені, але я забула про нього!

— Ці вигнанці з своєї батьківщини мають безмежне довір'я до свого рятівника й переконані, що »Багрянний Квіт«, який приєднав на свою честь перевезти їх через канал Ля-Манш, прибуде до них.

Так, Маргарита забула про них! З тонким егоїзмом закоханих вона думала на протязі останніх двадцять чотирьох годин тіль-

ки про свого чоловіка, про його життя, про свого героя, якого вона любила понад усе в світі.

— Мій брат! — повторила вона ще раз і велика сльоза скотилася по її щоці, як згадка про Арманда, найдорожчого товарища її молодости, людину, заради якої вона вчинила злочин, наражуючи життя свого чоловіка на майже безнадійну небезпеку.

— Сер Персі Блекней не був би гідний того почесного прапора, під яким він зібрав групу англійських шляхетних людей, якщо б він покинув на поталу тих, що довіряють йому, — сказав з запалом сер Ендрю. — В нього й думки немає, щоб колинебудь не дотримати свого слова.

Запанувала мовчанка. Маргарита закрила своє обличчя руками, дозволяючи, щоб сльози спливали поміж її тремтячі пальці. Її приятель мовчав, хоч його серце стискалося з болю, коли він бачив глибокий біль вродливої жінки. Від самого початку цієї пригоди він збагнув жахливу ситуацію, яку створила леді Блекней своїм нерозсудливим учинком. А він так добре знав свого друга й разом шефа, його велику відвагу, очайдушність, його словність. Фулкс був переконаний, що сер Персі знехтує всіми небезпеками, зважиться на найнеможливіші вчинки, навіть тоді, коли Шовелен наступатиме йому на п'яти, щоб тільки врятувати тих, які ждали його допомоги.

— Так, сер Ендрю, — сказала врешті Маргарита, намагаючись перемогти свій плач, — ви маєте рацію. Було б соромом переконувати його, щоб він відмовився від виконання свого обов'язку. І я не зроблю цього. Бо це було б теж, як ви казали, даремним. Хай Бог дасть йому силу й змогу врятувати переслідуваних. Але можливо, що він не відмовиться від вашої допомоги, а вдвох ви могли б перехитрити Шовелена. Хай Бог вам помагає! Думаю, отже, що не треба втрачати часу, бо я переконана, що Персі може врятуватися, якщо знатиме, що Шовелен є на його сліді.

— Безперечно, бо він має різні засоби. Крім того, знаючи про небезпеку, Персі буде розважливіший і знайде відповідний спосіб обманути ворога.

— То чи не піти б вам на звіді до міста, а я тим часом залишуся тут? Можливо, що вам пощастить випадково зустріти Персі і цим способом ми зискаємо час. Якщо побачите його, перестежіть, що за ним слідкують вороги.

— Але ж ви не можете залишатися в цій гидкій халупці!

— Це не має значення! Одначе, попросіть нашого господаря, чи не може він дати мені якусь іншу кімнатку, де б я могла пересидіти, не виставляючи себе на цікаві погляди захожих до корчми. Дайте йому трохи грошей, щоб він зараз повідомив мене, якщо повернеться високий англієць.

Маргарита говорила дуже спокійно, майже безтурботно, хоч була приготована на найгірше. Вона не виявляла більше слабо-

душности, намагаючись дорівняти тому, що готовий був віддати життя за своїх ближніх.

Сер Ендрю послухав без спротиву, підсвідомо відчуваючи, що Маргарита перемагає його духовно. Він був ладен виконувати її накази, вдоволитися ролею виконавця, що йде за голосом сильнішого. Підійшовши до дверей, за якими зникли Брогар і його дружина, сер Ендрю застукав. У відповідь він почув тільки гидку лайку.

— Приятелю Брогаре, — сказав юнак таким голосом, що не терпів спротиву, — моя пані бажає трохи відпочити, тож чи можеш дати їй окрему кімнатку? Вона хоче бути сама.

Він витягнув з кишені кілька золотих монет і почав ними побренькувати. Брогар відчинив двері й апатично вислухав прохання сера Ендрю. Але, коли він дістав гроші, його змучене обличчя дещо оживилося. Витягнувши з уст люльку, господар хати показав пальцем на комірку, що була в стіні.

— Вона може йти туди! Це дуже вигідне приміщення, зрештою, я не маю іншого.

— Немає нічого кращого, — сказала по-англійськи Маргарита й негайно зіслзла східцями до комірки. — Дайте йому гроші, сер Ендрю, бо ця дхаванка є знаменитою. Я можу бачити все, а сама бути непомітною.

— Чи можу просити вас, щоб ви не робили нічого необдуманого? — запитав сер Ендрю, коли Маргарита влаштувалася в новому приміщенні. — Пам'ятайте про це, що в цій країні аж роїться від шпигунів. Дуже прошу вас, не показуйтеся на очі серові Персі швидше, поки ви не будете переконані, що нікого чужого біля вас немає.

Повчаючи Маргариту, сер Ендрю відчував, однак, що всі ці перестороги є зайві, бо вона духовно була сильнішою за мужчину.

— Ні, ні, — відповіла майже весело Маргарита, — я щиро можу вас запевнити в цьому. Не лякайтеся, що я наражуватиму на небезпеку життя свого чоловіка, чи попсую його пляни, зраджуючи себе перед чужими людьми. Для того, щоб поговорити з ним, я виберу найвідповіднішу нагоду.

— З того часу, як я став вашим лакеєм, я не смію поцілувати вас у руку, пані, — сказав сер Ендрю, — але я прошу вас, щоб ви мали відвагу. Якщо на протязі півгодини я не зустрінуся з Блекнеєм, повернуся сюди.

— Так, це буде найліпше. Можемо без страху ждати ще півгодини, бо Шовелен не прийде раніше. Щасливого успіху, мій приятелю! Не турбуйтеся мною!

Фулкс щедро нагородив Брогара, тому не було причини боятися, що він зрадить Маргариту. Сер Ендрю зібрався до відходу. Біля дверей він ще раз оглянувся і побачив, як крізь щілини заслони до нього всміхаються очі Маргарити. Заспокоєний, він кивнув на прощання рукою і вийшов з кімнати.

(Далі буде)

Лариса МУРОВИЧ

РІДНИЙ КРАЙ

Луки там, як світлий килим,
Найцінніша ткань природи —
І на сонце задивились
Квіти божеської вроди.

В ріках срібним тоном хорів
Гимни дзвонять Херувими —
Ти вклякаєш у покорі
Й молишся разом із ними.

Серед степу буйна тирса,
Як нездоланна відвага,
Розлягається все ширше
Живим прикладом звитяги.

І блакитний дах над ними
Вічний прапор України,
Золота пшениця зримо
Кличем волі вгору лине.

А з могил та із курганів
Древня слава правду мовить:
Хоч ми впали, то повстануть
Дужі местники наново!

Вічна сила

Ти, Рідна Земле, в далечі осяйній —
Світло Твоє за мною йде слідом,
Як янгол мій — хоронить під крилом
Своїх святих промінів життєдайних.

В тривожний час, як в темряви чужини
Ключа до брами важко віднайти,
Його невтомно підіймаш Ти
Й як мати подаєш своїй дитині.

Даремно море розлилось між нами
Й краї стоять граничними стовпами,
Твоя спроможність рівна тій з небес!

Бо завжди Ти незримиими шляхами
Приходиш і живеш ось тут із нами,
Як вічна сила, чудо всіх чудес.

З документів про боротьбу УПА

СВІДЧЕННЯ ВОРОГА

Варшавське Видавництво міністерства народної оборони випустило недавно на книжковий ринок об'ємистий твір (342 сторінки) польського генерала Ігната Блюма під заголовком «З дзеюв войска польского в latach 1945-1948» (З історії польського війська в роках 1945-1948), в якому знаходимо багато цікавого матеріалу про боротьбу відділів УПА та членів ОУН. Автор присвятив цій боротьбі аж два розділи своєї книжки — III-й «В боротьбі з бандитами УПА» та IV-й «Кінцева фаза операції проти банд», крім того навів низку оригінальних документів, як військові звіти про дію повстанців УПА, описи боїв, зізнання арештованих членів ОУН і вояків УПА та ін. З цього багатого матеріалу, який тим більше цікавий, що стверджений ворогом, вибираємо деякі місця, подаючи їх нашим читачам в українському перекладі. Очевидно, що польські комуністичні видавці й сам автор постійно називають українських борців «бандитами», «бандами», забуваючи при тому, що ці «банди» були справжньою армією, проти якої уклали військовий союз аж три більшовицькі держави: СРСР, Польща й Чехо-Словаччина. Цей небувалий в історії народів факт (спільний військовий союз проти «внутрішніх банд»!) дає нам повне право уживати в перекладі документів, замість висловів польського автора «бандити», окреслення «повстанці», «вояки УПА», бо такими вони справді були й так стверджує зміст книжки Блюма, дарма, що він окремими словами намагається принизити українських борців за волю.

СМЕРТЬ КРАЙОВОГО ПРОВІДНИКА «СТЯГА»

У розділі під заголовком: «В боротьбі з бандами УПА» І. Блюм коротко згадує про викриття в вересні 1947 р. бункера Крайового Провідника ОУН т. зв. Закерзонського Краю, сл. пам. Ярослава Старуха-Стяга:

«У вересні 1947 року, у висліді розвідочних дій, що тривали від 23-го липня до 8-го вересня 1947 р., почастило устійнити місце постою групи крайового провідника ОУН — «Стяга». Завдяки цьому дня 8-го вересня 1947 р. силами трьох сотень піхоти, зміцнених чотою саперів та сотнею важкої зброї, оточено (системою засідок по 5-7 людей кожна) два райони лісу (кожний окремо), в яких мали знаходитися бункери «Стяга» і «Цигана».

«Для забезпечення системи засідок і ударення намагань оточених

упівців прорватися, як теж для того, щоб відрізати їх від допомоги, що прийшла б ззовні, обкладено весь оточений район сухим галуззям, а деякі відтинки лісу оплетено колючим дротом, завішуючи на ньому бляшанки з консерв, в яких були камінці.

»Не зважаючи на ці засоби обережності, 9-го вересня 1947 р. відбулася перша спроба повстанців прорватися з оточеного лісу, а вніч з 10-го на 11 вересня повстанці три рази намагалися перервати ззовні перстень оточення. Тоді на допомогу групі Внутрішніх Військ (польське НКВД — Ред. »ВШ«) поспішила 3-я дивізія піхоти.

»У висліді діяльності застав 3 ДП забито 14-го вересня 1947 р. 15 воjákів УПА, що йшли з допомогою оточеному »Стягові«. Щойно 17-го вересня 1947 р., о год. 16-ій віднайшла його бункер одна з чот, що вели розвідку. Вхід до криївки, вимірами 45 на 45 сантиметрів, був замаскований скринькою з землею, в якій ріс кущ ялівцю. Бункер негайно оточено. Побачивши безнадійну ситуацію, залога криївки разом зі »Стягом« зірвала себе в повітря.

»Я ширше описав ліквідацію групи »Стяга«, — пише Блюм, — щоб представити образ специфічних умов цього роду операцій.

»Діяльність УПА після акції »Висла« (так називалася акція польсько-го війська та НКВД для знищення відділів УПА — Ред. »ВШ«) і акції внутрішніх військ помалу гасла. Командування вирішило ще в липні 1947 р. частину »стрільців і працівників сітки (організаційної мережі ОУН — Ред. »ВШ«) перекинути до УССР«, а частину на Західні Землі, де вони згідно з напрямними мали »поселитися в центральних осередках політичного й господарського життя, залегалізуватися, підняти працю, ввійти в середовище так, щоб нічим не привертати до себе уваги«. (Ці слова ген. Блюм цитує з »актів справи Онішкевича, архів »Начальної військової прокуратури« — Ред. »ВШ«).

»Одначе, це не означало перервання їхньої діяльності. Цілком навпаки, від усіх видатніших і активніших діячів українські фашисти відбирали таке зобов'язання:

»Я (ім'я і прізвище, псевдонім, виконувана функція і т. п.) — буду далі, хоч у змінених умовах, в іншому характері, здисциплінованим українським революціонером і за спроможністю своїх сил та хисту далі працюватиму для добра свого народу й здобуття Незалежної Української Держави;

— виконуватиму накази своїх зверхників;

— беретиму таємниць організації і не зраджу відомих мені досі таємниць«.

»Частина цивільного керівництва ОУН — пише далі Блюм, — і командування УПА прорвалася через Чехо-Словаччину до Союзнної Німецької Республіки, а частина законспірувалася на північно-західних теренах Польщі.

»Дня 2-го березня 1948 р. арештовано на вулиці Вроцлава Мирослава Онишкевича — «Ореста», командира групи УПА «Сян». Цей факт при-спішив остаточну ліквідацію цивільної сітки й боївок українських націоналістів на терені Польщі».

Про процес Мирослава Онишкевича не було, як нам відомо, ширших висток у польсько-більшевицькій пресі, але ген. Блюм часто користується різними документами, посилаючись при цьому на «акти процесу проти М. Онишкевича з архіву головної прокуратури».

ЗНИЩЕННЯ СТАНИЦЬ ПРИКОРДОННОЇ СТОРОЖИ

У звіті про ситуацію в терені за час від 1-го до 31-го березня 1946 року, що його (звіт) вислав заступник коменданта ОВ ч. V для справ політичного виховання, підполковник Гайдукевич, шефові головної управи політ. виховання польських військ у Варшаві, читаємо в кінцевих розділах:

»Діяльність бандерівців зросла головню в районі заквартирування східних станиць 9 відділу ВОП (війська прикордонної охорони — Ред. «ВШ»). У зв'язку з наказом перенести станицю число 174 з Яслиськ до Команьчі, комендант 38 відтинка, майор Фролов, наказав своєму заступникові для політвиховання, поручникові Герасікові, зібрати зі станиць 171, 172 і 173 — 60 людей, які допомогли б при перенесенні станиці ч. 174. Спакувавши 19-го березня майно станиці ч. 174, група пор. Герасіка подалася в поворотну дорогу до Команьчі. Зараз після виходу з місцевости Яслиська напали на передню стежу тієї групи бандерівці, відкриваючи гураганний огонь з важких і ручних скорострілів, протипанцерних рушниць і 82-міліметрових моздирів та рушили до наступу. Після незорганізованої односторонньої оборони, воякам (польським — Ред. «ВШ») вичерпалися запаси набоїв і вони були примушені піддатися. Бандерівці відокремили офіцерів від підофіцерів і рядовиків та пов'язали їм дротом руки. З офіцерів вирятувався тільки пор. Мисьліцькі. Бандерівці мали списки підофіцерів і рядовиків, які реквірували в українського населення підводи, і тих зразу розстріляли на німецький лад (може, большевицько-московський? — Ред. «ВШ») пострілом у потилицю. Одному з підофіцерів пощастило втекти перед самим розстрілом. Досі повернулася група 20 людей, тепер же повертаються окремі вояки розбитої станиці. Деяких вояків спрямовували бандерівці до банд НСЗ («Народове Сіли Збройне» — одна з груп польського протибольшевицького підпілля — Ред. «ВШ»), з якими були в змові, до місцевости розташованої 30 кілометрів на південний захід від Нового Загір'я. Одначе, ці вояки повернулися до свого відділу.

»Дня 23-го березня комендант 38 відділу, майор Фролов зібрав решту вояків станиці Команьча плюс батальйон 34 пп під командуванням капітана Козири, плюс 60 людей відтинка 8 відділу ВОП. Завданням цієї групи було перейти на південь від Нового Загір'я до станиць Міхова Воля, Радошиці, Лупків та Ясель, забрати звідтіля людей (станиці були оточені бандерівцями й цілком стратили зв'язок з командуванням відтинку та відділу), повернутись до Команьчі і прочесати терен. Біля села

Мокре група майора Фролова завважила рухи бандерівців, одначе, не звернула на них більшої уваги. Біля села Кожушне групу заатакували бандерівці. Вив'язалася безладна оборона, в якій бракувало енергійного командування, так що окремі відділи тієї групи помаршували розділено, частина в напрямі Загір'я, частина в напрямі Лупкова. Прибулі на місце не застали залоги станиці, а сама станиця була вже спалена. Коли майор Фролов ішов на допомогу відрізанам станицям, то їхні залоги згромадилися в Лупкові, де на них напали бандерівці. Наступ відбито без власних втрат, одначе, з огляду на малі запаси набоїв комендант станиці в Лупкові звернувся до прикордонних чеських відділів з проханням позичити йому амуніцію. На жаль, чехи не могли цього зробити, однак, загарантували, що перевезуть розташовані в Лупкові відділи через територію Чехо-Словаччини разом зі зброєю та вирядом до якогонебудь польського граничного пункту. Не чекаючи другого нападу бандерівців, відділи, що стояли в Лупкові, скористалися пропозицією чеської влади й, завантаживши виряд та польські родини, що сховалися були в станиці, будинках МО і СОК, були скеровані чехами на Дуклю, а табори на Бельско. Доставивши виряд до польських кордонів, спрямовано цих вояків до Нового Санча, де їх переслухала спеціальна Комісія ДОВ. Комісія ствердила, що оборона відділів була хаотичною, повністю занехано виставлення оборонних стеж, або роблено це непляново. Крім того стверджено, що на станицях знаходяться малі запаси амуніції, а озброєння їх є передбачене на час миру, а не до ведення боротьби з повстанцями. Стверджено теж, що кількість озброєних бандерівців в ніякому випадку не перевищувала цифри 400 людей, натомість допитувані офіцери окреслюють цю кількість на 2000. Як виявилось, бандерівці женуть зі собою більшу кількість неозброєних чоловіків, щоб замаскувати свою властиву силу. З нашого боку занедбано теж повністю розвідку, під час того, як бандерівська діє дуже добре. Найкращим цього доказом є їхні списки прізвищ вояків, які брали участь у реквірованню підвод.

«З метою успішнішої боротьби постав у Ряшеві штаб під керівництвом ген. бригади Дашкевіча. Його заступником для справ політвиховання є підполковник Ясінські. Заразом кинено до акції 14 і 18 пп з 6 ДП. Правда, ужиті тепер до акції сили округи вистачають для ліквідації бандерівців, але я все таки прошу про якнайшвидшу висилку 1 Змоторизованої Бригади на протяг цюнайменше 2 місяців часу. Тепер нам залежить на тому, щоб якнайшвидше ліквідувати бандерівців, тому що розвиток діяльності банд НСЗ на західньому терені відтинку може довести на протязі двох місяців до дуже поважної ситуації, у зв'язку з цим вважаємо конечним звільнити війська, що боряться з бандерівцями, від інших зайнять з метою ліквідувати в зародку дію НСЗ.

Заступник коменданта ОВ ч. V

для справ політвиховання

(—) Гайдукевіч, пполк. «

Звіт Гайдукевіча ген. Блюм цитує, як твердить, «з папки число 51 — Двотижневі й місячні звіти ДОВ, Краків 1946 р. (стор. 168-174)».

ПІД ЧАС ПРИМУСОВОГО ВИСЕЛЮВАННЯ УКРАЇНЦІВ

Про це говорить звіт полк. Міхала Єскеля, заступника коменданта ОВ VII для справ політвиховання. Наводимо цей звіт повністю:

»ПОЛЬСЬКЕ ВІЙСЬКО

ДОВ Люблін

ч. 01142

11. VI. 1946 р.

Витяг з звітнього рапорту за місяць травень 1946 р.

Бойовий вишкіл

Програму вишколу в частинах люблінського гарнізону виконано в місяці травні 1946 р. на 60 %. Перешкодою для повного унормування вишколу все ще є: збільшена оборонна служба, непередбачені виїзди на акції та організаційні справи у зв'язку з травневими урочистостями. РКУ ведуть нормальний вишкіл. Частини, що знаходяться в терені, займаються акцією виселення української людности і ведуть бойову акцію проти повстанців.

Дня 10 травня 1946 р. пробосва група 7 пп влаштувала засідку на тра-сі Щеп'ятин-Корчмин. В засідку попала підвода з повстанцями, забито 2 та схоплено 3 повстанців. Здобуто 5 рушниць і 500 штук набоїв.

Дня 13 травня 7 пп влаштував засідку на повстанців у районі м. Річиці, у висліді якої спіймано 1 лікаря УПА та 1 повстанця. Забрано 1 рушницю.

Дня 17 травня пробосва група 8 пп перевела акцію проти повстанців в районі м. Шмітків-Себечів. Вислід: забито 6 повстанців, спіймано живими 17, здобуто: 2 автомати, 4 рушниці, 4 револьвери, 200 штук амуніції до рушниць, вибуховий матеріял, ракети, лікарства й документи. Нав-ші втрати: 1 забитий.

Вніч з 20 на 21 травня більший відділ УПА напав на відділ 9 пп кількістю 19 людей у селі Конопне. У висліді нападу відділ 9 пп мав втра-ти: 1 забитий, 2 офіцери схоплені. Втрачено зброю: 1 пепеша і 2 пістолі.

Дня 28 травня ц. р. повстанці в кількості коло 300 людей напали на м. Грубешів. Напад відбили сили 5 пп і советський батальйон. У вислі-ді бою і погоні забито 15 повстанців. Група з червоної армії здобула 2 ручні скоростріли, 3 рушниці й 1 пістоль. Власні втрати: 7 забитих, 3 поранені, 2 пропали; Червоної армії: 5 забитих, 6 поранених; втрати УБ: 2 забитих і 1 схоплений.

Дня 29 травня, в ході дальшої погоні за повстанцями, натраплено в м. Долгобичів на групу втікачів. Під час бою забито 2, 1 поранено і 4 схоплено. Здобуто 1 ручний скоростріл, 1 СВТ, 1 пепешу, 2 пістолі ТТ і 1 »Вальтер«.

Дня 1 червня в м. Ліски викрито бункери, в яких спіймано 3 повстан-ців. Цього ж дня закінчено акцію погоні.

Активність терористичних банд не зменшилася. У звітному часі зано-товано кільканадцять випадків пошкодження мостів, залізничних рейок

та підпалів сіл. Для того, щоб запобігти цьому, переведено кільканадцять бойових акцій у формі облав, засідок, погоні, які дали позитивні виследи. Між іншим схоплено 20 утікачів з замойської в'язниці.

Крім того відділи були зайняті охороною районів свого розташування та рейок і залізничних об'єктів.

7 відділ ВОП не вів акції у ширшому засягу.

Заступник коменданта ОВ VII
для справ політвиховання
(—) Міхал Єкель, полк. «

Цей звіт (в якому скрізь замість «повстанці» ужито слова «бандити») ген. Блюм узяв з «папки ч. 71 — Двотижневі й місячні звіти 1946 р. ДОВ, Люблін (стор. 253-254)».

ПОЛЬСЬКІ «СОЮЗНИКИ»

У книжці ген. Блюма поміщено теж «Вийнятки з хроніки банди ВіН «Яструба», відомої під назвою хроніки «Залізного», в якій знаходимо згадку про УПА. «ВіН» — «Вольносьць і Неподеглосьць» (себто свобода й незалежність) була однією з численних груп польського протибольшевицького підпілля і деякий час співпрацювала з відділами УПА. Замітною є участь відділів «ВіН»-у в спільному нападі з УПА на місто Грубешів вніч з 27 на 28 травня 1946 р. Про цей успішний напад згадує ген. Блюм на 104 сторінці своєї книжки, даючи опис наступу на підставі судових актів справи арештованого М. Онишкевича, командира групи УПА «Сян». Акти знаходяться в архіві «Начальної військової прокуратури».

Не зважаючи на свою співпрацю, члени «ВіН»-у намагалися шкодити українському населенню, але дістали від вояків УПА добру науку, як про це згадує «хроніка Яструба»:

«Питання прохарчування розв'язував «Орліс» чи «Комар» (польські коменданти в підпіллі — Ред. «ВШ») цим способом, що просто наказував боївці їхати до якогонебудь далеко віддаленого українського села і реквірувати свині, муку, крупи і т. п. Але це була, як незабаром виявилось, дуже зла дорога, бо українські відділи т. зв. УПА в свою чергу їздили по харчі виключно до польських сіл. З цього приводу виникало невдоволення як серед польського, так і серед українського населення. Не маючи до диспозиції грошей, «Комар», а теж і «Орліс» видавали накази реквірування українських коней, що їх опісля продавано УПА».

СОТНЯ КОМАНДИРА «ЛИСА»

У поясненнях до третього розділу своєї книжки, себто до описів боротьби польських большевиків з відділами УПА, подає ген. Блюм «Протокол з допитів арештованого бандита Андрія Харківського, сина Давида, народж. 1926 р., української національності, освіта 6 клас». Харківський був вояком УПА і, спійманий поляками, розказав їм про дії і тактику українських повстанців. Допитував його старшина розвідки 5 полку піхоти, поручник Ярузельскі, висилаючи опісля протокол до ДОВ у Любліні. Цим протоколом і покористувався Блюм.

»Арештований зізнав: До повстанців вступив у квітні 1945 р., беручи активну участь аж до моменту його арештування, себто до 28 квітня 1946 року. Він належав до чоти «Дуди», що нараховувала коло 30 людей і знаходилася переважно в лісах біля Угринова. Ця чота входила разом з чотою «Лева» в склад сотні «Лиса». В загальному сотня «Лиса» нараховувала 70 людей і була складовою частиною куреня, командиром якого, після забитого восени 1945 р. в м. Жнятині «Ягоди», став «Прірва». Крім того йому (Харківському — Ред. «ВШ») є відомим, що в склад куреня входить теж чота «Кропиви», що нараховує коло 30 до 40 вояків, яка не підлягала ніякій сотні й повинна була, набравши більшу кількість людей, перетворитися в сотню. Кожна чота ділиться на 3 рої по 10-12 людей.

»Крім того існує на цих теренах т. зв. Служба Безпеки, себто рід поліції, завданням якої є винаходити й нищити неприхильні до УПА елементи, виконувати присуди і не допускати до ніякої зради супроти повстанців. Керівником СБ на терені люблінського воевідства є «Зенон».

»Існують теж т. зв. групи ВОН (відділи окремого призначення), що рекрутуються з цивільного сільського населення. Ті, що належать до ВОН, збираються на наказ у призначеному місці і після виконання спеціального завдання, як, наприклад, зірвання моста, рейок чи підпалення села, повертаються до своїх постійних місць замешкання, продовжуючи бути цивільними особами, які нібито не мають нічого спільного з повстанцями.

»Повстанці є добре озброєні, наприклад, на рій припадає по 2 ручні скоростріли, кілька автоматів і крісів. Амуніції вистачає — на кожний автомат по два магазинки набоїв. Набої до пістолів виробляють самі з вистрілених лусок і олива. Повстанців забезпечує зброя, амуніцією і харчами т. зв. Територіальна Сітка, яка має навіть власних кравців, як теж і населення сіл, що під час війни дістало або знайшло багато мундирів і плащів советських, навіть медалів і відзначень, які тепер жертвує повстанцям. Повстанці мають теж польські мундири й плащі, забираючи їх у забитих, або з запасів передвоєнного часу.

»Крім цього якнайдалі ідучу допомогу і симпатію виявляє повстанцям населення українських сіл, на чолі з солтисами і їх заступниками, які самі збирають різного роду продукти для повстанців. Солтисів і вїйтів, що є льояльні супроти влади (себто вислугуються полякам — Ред. «ВШ») та не сприяють повстанцям, забивається, як це було в Хороброві і Долгобичеві...

»На терені Грубешівського повіту знаходиться також одна таємна повстанська радіостанція, що постійно змінює місце свого розташування, як теж і цикльостиль, на якому відбивається нелегальні листівки та відозви.

»Повстанці ведуть досить інтенсивну пропаганду. Майже що два тижні приїжджають до кожної чоти спеціальні пропагандисти політичного вишколу, що проводять розмови й дають інформації. Як головну мету існування повстанців подають вони konieczність утримання українських збройних сил, що мають взяти участь в загальній «революції» та боротьбі з комунізмом і «Польським Ресортом» за створення «Самостійної Ук-

раїни». Вони заповідають теж вибух III світової війни і говорять про якусь важливу конференцію, яка в дні 6 травня ц. р. повинна принести успішні для українського народу висліди. Крім того ведеться наполеглива агітація і стосується терор з метою не допустити до виїзду українців за Буг.

»Арештований ствердив, що повстанці й їхні окремі командири окутуються великою таємницею, напр., чотовий »Дуда« намагається, щоб його не пізнали члени його відділу і тому завжди має при собі одного відданого собі чоловіка, а в випадку, коли хоче візвати до себе когось з чоти, пересилає йому через цивільну особу візвання на письмі. Арештований зізнав, що брав особисту участь в нападі і роззброєнні вояків (польських — Ред. »ВШ«), що їхали по дрова до Черничина 31-го грудня 1945 р. Діяли там чота »Дуди« і »Зірки«, разом 70 людей. У висліді бою повстанці втратили 4 забитими й 2 пораненими... Після бою в Черничині й арештуванню командира сотні »Зірка«, чота, що теж входила до сотні »Лиса«, перестала існувати.

»Про напад 22-го грудня 1945 р. біля Угринова знає лише те, що в акції брала участь чота »Лева«. Роззброєння сотні (польського війська — Ред. »ВШ«) у Вербковичах виконала чота »Кропиви«, що діяла разом з офіцером АК (польська підпілля »Армія Крайова« — Ред. »ВШ«) під псевдонімом »Льос«, якого називано майором. »Льос« нібито був організатором цієї акції і він здобув гасло »Знайомство«, що дозволило повстанцям роззброїти сотню без пострілу. Після роззброєння повстанці подалися до лісів біля Угринова, а »Льос« — як йому казали — був убитий під час утечі. Люди, що брали участь у тій акції, були спеціально підбрані й знали польську мову. Повстанці забрали зі собою комісара для справ евакуації українського населення, перебрали його в уніформу СБ та примусили до агітовання по селах проти переселення і Советського Союзу. Він виступав між іншим в Голуб'ю і м. Гонятин. Опісля арештований (Харківський — Ред. »ВШ«) зізнав, що чув, нібито комісар утік, а відтак довідався, що його розстріляли.

»Під час роззброювання сотні у Вербковичах було арештованому відомим, що співпраця відділів УПА з представником АК »Льосом« існувала здавна. Між іншим він знав факти, що преставники УПА їздили на спеціальні наради і засідання до »Лося« (? — Ред. »ВШ«), як теж і те, що спеціальні висланці з ВіН привозили до Долгобичева листівки, які закликали до спільної боротьби польського й українського народу проти теперішніх урядів.

»Щодо спалення авта і схоплення коменданта ВОП у Белзі, арештований твердить, що це було ділом 20 членів СБ, що ж, одначе, сталося з майором — не знає. Напад на колону авт у Верешині 25 квітня 1946 року зробили чоти »Кропиви« і »Лева«, які нараховували разом 80 вояків. Розстріл вояків (польських — Ред. »ВШ«) відбувся правдоподібно з наказу командира, хоч досі існувала інструкція, щоб роззброювати або забирати з собою, але на місці не стріляти. В цьому нападі перешкодив повстанцям панцерний самохід Червоної армії, прибуття якого врятувало життя кількох польських і советських вояків, що могли відступити. Під

час акції забито командира чоти «Лев», але про докладну кількість забитих повстанців арештований не знає... Йому відомо, що спалення збіжового магазину в м. Забуже та зірвання там залізничних мостів було ділом ВОН (відділів окремого призначення).

«Опісля арештований зізнав, що перебуваючі 27. квітня ц. р. в м. Гільче 10 вояків з чоти «Дуди», 18 з чоти «Лева» і 9 з чоти «Кропиви» дістали наказ прибути до м. Себечів, щоб зустрітися з командиром сотні «Лисом», який мав дати напрямні дальшої їх дії. Прибувши до Себечева, вони не застали «Лиса», отже, вирушили до м. Шмітків, де вранці 28. квітня 1946 р. почули постріли й побачили, що їх переслідує військо. Утікаючи в напрямі лісу, розділилися на дві групи, в одній, що нараховувала 15 людей, був і арештований. В лісі сховалися до криївки, разом з командиром роя «Дібровою». Однак, військо завважило їх і тому вони почали відстрілюватися. Тому, що військо вжило гранат, згинulo 13 повстанців, а Харківського й ще одного дуже пораненого витягнуто з криївки й арештовано».

НА ШЛЯХАХ БОРОТЬБИ

Серед документів, які подав ген. Блюм, є теж виїмки з третього числа «Польового бюлетеня військового з'єднання «Висла», за липень 1947 р. Як бачимо, поляки вели з українськими вояками УПА затяжну війну, вживаючи в ній цілі дивізії війська, чекістів з УБ, гармат і літаків, а щоб дати своїм людям заохоту до переможення труднощів, зорганізували навіть видавництво польової газетки. В цьому «польовому бюлетені» є теж кілька прикладів «героїчних учинків» польських вояків у боях з УПА. Для нас ці приклади мають вартість документальну, бо стверджують факти відбухтих боїв та прізвища членів УПА, що для майбутнього історика тих часів матиме велике значення.

«... Стежна група 4 пп під командуванням ппоручника Войтчака дістала наказ перешукати село Маковисько, — читаємо в згаданому бюлетені. — Село оточено, а вояки почали перешукувати окремі хати. В певному моменті капраль Новак завважив у снігах однієї з хат, що дошка долівки рухається. Тому він почав підважувати її кінцем багнета. Не була прибитою. Разом з колегою Шиманським вони відкинули дошку, що закривала вхід до бункера, і тоді капраль Новак крикнув до повстанців, щоб піддалися. У відповідь посипалися постріли.

«Стр. Шиманські кинув до середини гранату, що своїм зривом знищила частину долівки. Однак, бункер був великий і правдоподібно, що граната не вибухла в потрібному місці, бо під час поновної спроби дістатися до бункера, повстанці почали стріляти з автоматів.

«Тоді вояки принесли в'язанку соломи, запалили її і кинули до середини — за нею другу, третю, а опісля знову гранату.

«Всередині почувся крик і зойки, а згодом гук розірваних гранат... Бій закінчився. Наші вояки швидко ввійшли до криївки: 2 повстанці бу-

ли забиті, а третій, лікар німець, конав. Серед забитих розпізнано: кущового «Байду» і санітара повстанців...»

*

«Дня 20-го червня ц. р. (себто, 1947 р. — Ред. «ВШ») 4 вояки ВБВ переносили польову радіостанцію. Несподівано рядовик Сухоровскі побачив повстанців, що перекрадалися нишком. Вояки відкрили огонь. Повстанці відповіли огнем з автоматів і ручного кулемета.

«Стр. Сухоровскі разом з колегами почав стрибками наближатися до повстанських позицій.

«На протязі 15-хвилинного бою поранено бандерівського кулеметника, а решта повстанців почала відступати. Стр. Сухоровскі підповз під заслоною збіжжя до легко пораненого бандерівця і кількома стрибками доскочив до нього.

«Вив'язався запеклий рукопашний бій. Сухоровскі роззброїв бандерівця, відібравши йому ручний кулемет, з якого засипав градом куль утікаючих повстанців. Наші вояки кинулися за ними в погоню, а опісля вирушили в дальшу дорогу, визначену їм наказом...»

*

«... 6-го червня кілька вояків з 10 пп (піхотного полку — Ред. «ВШ») натрапили по дорозі до села В'язівниця на групу бандерівців, які несподівано відкрили огонь. Наші вояки зайняли негайно становища і почали пражити зі своїх автоматів. В той час стрілець Рошак побіг збіжжями на тили бандерівців і замкнув їм відворот. Він почав стріляти зі свого становища, вбиваючи одного бандерівця. Оточені повстанці спрямували огонь свого ручного кулемета на становище хороброго стрільця. Рошака поранено. Але, не зважаючи на поранення, він не зійшов з свого становища і продовжував стріляти, не даючи змоги повстанцям відступити. Не перестав стріляти, хоч дістав другий постріл. По боці повстанців упало ще 2 людей. Решта утекла, ховаючись у близьких збіжжах...»

ЯК РОЗБИТО ВІДДІЛ «ЛАСТІВКИ»

«Зловлений повсталець зізнав, що сотня «Ластівки» знаходиться в районі лісів на схід від місцевости Ліщава Долишня.

«Негайно 1 пп косцюшківців під командуванням полк. Рудзінського приступив до акції з метою віднайти й знищити повстанців.

«4-го червня біля обіду 2 стрілецька сотня під час прочісування призначеного їй терену віднайшла слід повстанців, схованих у гущавині молодих смерек. Бандерівці, що були на чатах, відкрили несподівано огонь з машинової зброї і автоматів, намагаючись zarazом перервати лінію нашої розстрільної. Але запеклий наступ відбито рішучим і цільним огнем наших вояків. Вив'язався завзятий бій.

«... Ппор. Гунца обстрілює автоматом з віддалі 8 метрів бандерівців, що підіймаються до наступу. Капраль Клечковскі примушує їх огнем свого ручного кулемету до відступу. До поранених вояків (польських — Ред. «ВШ») підповзає під градом куль майор лікар Рокіцянські, дає їм першу допомогу й гине від ворожої кулі...»

»Повстанці продовжують намагання прорватися за всяку ціну. Вони знову наступають на рій капр. Клечковського, закидаючи його гранатами. Упав хоробрий капр. Клечковскі... З нашого боку більшає огонь машинової зброї і автоматів — вояки переходять у наступ... Бандерівці перестають раптом стріляти і кидаються до утечі...

»Заразом 9 сотня, що оперує на лівому крилі, не дає повстанцям змоги перейти через галявину, за якою починався досить густий, високий ліс... Бандерівці кидаються до утечі в протилежний бік.

»Під час описуваного бою 1 сотня ппор. Кручка, що була на правому крилі, ліквідує групу повстанців, які сиділи на деревах, опісля разом з іншими вирушає в погоню. Вже є пізно, починається тепла червнева ніч.

»Стративши, як виявилось пізніше, командування, повстанці впадають вночі на один з відділів 12 пп. Шаленим наскоком намагаються вони пробити перстень наших військ, що оточує їх з усіх боків.

»Вранці 6-го червня 2 батальйон 1 пп вирушив, щоб перешукати ліс та знищити рештки повстанців.

»Після довгого мозольного шукання натраплено врешті в районі села Трійця на недобитків з чоти «Зимного».

»Вони сховалися перед надтягаючим військом на високі дерева, звідкілья почали огонь. Наші, добре прицілюючись, відповідали з землі... По боці бандерівців були великі втрати...

»Дводенний бій закінчився. Сотня «Ластівки» перестала існувати. В загальному під час боїв ліквідовано понад 30 повстанців, разом з цілим бандерівським штабом.

»Серед забитих пізнано: «Ластівку» — командира відділу, «Журавля» — командира чоти, «Мідяного» — заступника командира ПЖ (Польової Жандармерії), «Кучерявого» — районного «Ластівки», «Каменяра» — заступника районного провідника. Чотового «Малиняка» забрано до неволі живим».

ВОРОГ БОІТЬСЯ

Крім великих військових з'єднань з завданням знищити відділи УПА на українських теренах, що відійшли до Польщі, большевицько-польське командування кидало теж спеціальні «охоронно-пропагандивні групи», які мали вести серед населення пропаганду й рівночасно збройно боротися з повстанцями. Для цих груп видано в місяці листопаді 1946 р. регулярні за підписами шефа головної управи політичного виховання польських військ, полковника Зажицького й шефа генерального штабу ВП, генерала зброї Корчица, даючи напрямні й вказівки, як поводитися під час маршу й на постоях. Увесь зміст цього регулярніну вказує на те, що поляки відчували страх перед силою УПА.

»Охоронно-пропагандивна група, — читаємо в регулярніні, — повинна бути завжди приготована відперти повстанський напад, повинна бути сторожка, приготована на повстанські засідки». Тому членам груп суворо наказувано, щоб вони «перед вимаршем з одного села до другого зібрали

у місцевого населення докладні відомості в справі найближчого відтинку дороги (ступень загрози, місце дотеперішніх повстанських засідок і т. д.) і цим способом доповнили дані, зібрані перед маршем у повітовому місті». «Під час маршу піхотою керівник групи повинен забезпечити маршову колону спереду, збоку й ззаду (кількість призначених до того вояків залежить від натуги загроження терену й чисельного стану групи). Призначених до того завдання вояків треба за кожним разом докладно ознайомлювати з можливістю несподіваних нападів і засідок, тактикою повстанців у терені й т. п.» Якщо ж «охоронно-пропагандивна група» вирушала до свого місця призначення селянськими підводами, то інструкція наказувала «у випадку нападу звертати пильну увагу на людей, що возять підводами, які можуть бути в змові з повстанцями».

Вибираючи місця відпочинку для групи, її комендант був зобов'язаний «не допускати до розпорошення своїх людей», резигнувати з вигід, щоб тільки досягнути забезпечення для вояків. Варта мусіла складатися найменше з 7 вояків, зміна вартових повинна була відбуватися що дві години; незалежно від нормальної вартової служби одна третина цілої групи мусіла відпочивати (спати) в одязі з приготованими біля себе рушницями.

Лариса МУРОВИЧ

В КРАЇНАХ ХИМЕР

Перейшли всі шляхи на широкій планеті,
Як ізгої з осель погорілих —
І в країнах химер розіпнули намети,
Щоби знов прямувати до цілі.

Хай і ніч їм печаллю заслонює очі,
Вони знають — де світло ясніє,
Де у книгах святих віщування пророчі
Сповідчають про прихід Месії.

У країнах химер, де серця як та крига,
Піднялися угору знамена,
А із ними грозою меч Архистратига
З України бойовим іменням!

НАША ВТРАТА

У п'ятницю 1-го липня 1960 року померла в Рочдейлі після довгої і важкої хвороби Співробітниця нашого журналу, бл. пам. **МАРІЯ ЛУКІЯНЕНКО**, дружина проф. д-ра **А. Лукіяненка**.

Покійна **Марія Лукіяненко**, з роду **Злобинець**, народилася 21. XI. 1891 року в родині військового лікаря на Полтавщині. Закінчивши з золотою медаллю 8-класову гімназію, вступила до Медичного Інституту, де після чотирьох курсів студій мобілізовано її 1915 року до військової медичної служби. У 1921 р. бл. пам. **Марія** вступила до університету на Історико-філологічний відділ, студіюючи історію. Після закінчення університетських студій працювала Вона, як учителька, в середніх школах і технікумах на Батьківщині, а на еміграції в Торговельному Ліцеї у Міттенвальді, Баварія.

Переїхавши до Англії, бл. пам. **Марія Лукіяненко** не покидала учительської і суспільно-громадської праці. Як член СУБ-у з 1948 року та член ОУЖ, належала Вона до Ради СУБ-у в Лондоні і до управи Об'єднання Українських Жінок. Покійна вклала теж дуже багато праці в розбудову українського життя в Рочдейлі, фундуєчи тут у власному домі перший в Англії Дитячий садочок та навчаючи протягом довгих років у рочдейльській українській школі. Крім суспільно-громадської праці, яка забирала їй багато часу, бл. пам. **Пані Марія** знаходила змогу співпрацювати з низкою українських часописів та журналів на чужині й підготовляти до друку різні видання. Перша її книжка для дітей «Українські казки» вже видана, друга підготована до друку. Співпрацюючи з нашим журналом, бл. пам. **Пані Марія** не піддавалася навіть хворобі, продовжуючи до останньої хвилини свого трудолюбивого життя твір «Старогрецькі міти», який друкується у «Визвольному Шляху» від січня цього року.

Серед праці й турбот про загальне добро Вона й відійшла від нас, покинувши в смутку чоловіка й дітей та всіх тих, які знали її як добру громадянку й велику патріотку нашої Батьківщини.

Хай, «тже, пам'ять про Неї буде вічною в українських серцях, а чужа земля легкою!

В ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ**КОМПАРТІЙНІ ШКВАРКИ**

У журналі «Жовтень» ч. 5 за 1960 рік, видаваному у Львові, український підсоветський письменник Петро Інгульський надрукував цікаве гумористичне оповідання «Шкварка». Воно яскраво показує великий моральний розклад, а разом з тим паразитарне жирування компартійних Іванів Івановичів Шкварків — цих покидьків суспільства, вірних наймитів і холоуїв Москви. Зрештою, це оповідання свідчить про той «новий лад», що його принесли з собою і в Західню Україну московські окупанти. Подасмо це оповідання в цілості.

* * *

Іван Іванович Шкварка давненько вже призивчав себе приходити на роботу першим. Інколи навіть на кілька хвилин випереджав прибиральницю — стареньку Марію Орестівну, яка влітку і взимку ходила в грубих вовняних панчохах і, здавалося, ніколи не скидала з себе ватяної безрукавки.

— Та ви, мабуть, і вдома не ночували... Як залишила вчора за цими паперами, так і застала.

— Робота, Маріє Орестівно, робота... Як будемо вилежуватися...

— А ви походить трошки, помечтайте... Вже й так у крамниці, де я завжди беру чорнило, кажуть, що наша контора найбільше його споживає на душу населення.

Слова прибиральниці ані трохи не образили Івана Івановича. Свята наївність, темнота. Куди там їй до розуміння великих завдань, що стоять перед «Облагодотживсировиною»! На одну тільки інструкцію «Як стригти вівцю» витрачено більше місяця впертої праці. А скільки паперу, того ж чорнила?! Це не те, що в дрібному, малопродуктивному, приватному, одноосібному господарстві селянка зв'язувала ноги непокірній тварині, брала її голову між коліна і стисками орудувала по вовняній поверхні стихійно, безсистемно, як попало. Тут треба було накреслити загальну схему, вирахувати сферичну поверхню обох стегон, встановити кут дотичної в районі хвоста, вивести співвідношення між площею спини, боків і черева.

Та це було півбіди, коли тільки з вівцями мав справу Іван Іванович. Ціла біда настала тоді, як після скорочення кількох відділів йому підсунули ще свиней, долучили пернатих, хутряних. Іди, знай, як скубити індиків, лупити кролів... Жюль Вернові легше було написати «Подорож на Місяць», ніж Іванові Івановичу «науково-реалістичну» інструкцію «Ратиця — не остання стаття в балянсі». Проте, Шкварка успішно долав опір матеріялу, справа, як то кажуть, ішла, контора писала...

Того пам'ятного дня настроїв в Івана Івановича був піднесено-ліричний. Він не звертав ніякої уваги на присутність у конторі Марії Орестівни, голосно позіхав, часто вставав з-за столу, широкими кроками міряв по

діагоналі просторий кабінет, спритно викресуючи з пучок пальців безжурну мелодію.

За своєю звичкою оглянув усі кімнати, перегорнув залишені папери на столах своїх колег. Ось тільки в кабінеті начальника порастає прибиральниця. А вже без чверті дев'ята.

— Ви б, Маріє Орестівно, скочили заправити балончик, бо скоро почне скопиться, не протиснетесь.

— Та вже йду, — прибиральниця накинула на плечі хустку, обережно вмостила в авоську скляну посудину. — Вже й грудень надворі, а п'єте ту воду, як, вибачайте, якийсь оратор...

Та ж свята наївність, темнота. Адже кількість споживаної води — функція не тільки від навколишньої температури. Тут першорядне кількість випитого напередодні, якість закуски.

Присмна згадка про вчорашній вечір і минулу ніч засвітилася на широкому обличчі Івана Івановича легкою посмішкою. Таким він — усміхеним, збудженим, щасливим — навшпиньки зайшов у кабінет начальника. Зайшов, глянув на стіл і остовпів. Між двома стосиками складених книжок лежав великий аркуш паперу з єдиним словом, виведеним упоперек: Шкварка.

Іван Іванович ледве спромігся відступити назад, щільно причинити двері. Злодійкувато оглянувся довкола й, як підкошений, впав на крісло. Не чув, як вернулася Марія Орестівна, механічним кивком голови вітався з колегами, які групами й поодинокі сходилися й вмошувалися за столами. Руками, як обценьками, стиснув розкуйовджену голову, дивився в одну точку на протилежній стіні. Дивився й нічого не бачив.

Щоб це могло означати? Невже знову сигнал, нашіптування? Стривай, стривай... Вчора довго начальник сидів з головою місцевому. Разом і вийшли. Невже Христина переконала таки цього клаповухого?

Репутації п'яниці Іван Іванович позбувся вже давно. Раніше грішив, це правда, навіть на роботу приходив під градусом. На зауваження товаришів відповідав жартом:

— Якщо горілка заважає роботі — кидай роботу!

Така філософія не сподобалася начальникові. Він викликав тоді до себе Івана Івановича, довго говорив з ним про комуністичну мораль, радив прочитати його власну статтю на цю тему, опубліковану в стінгазеті Яворівського відділення «Заготживсировини»; зупинявся на шкоді алкоголю для організму. Тут і притуплення пам'яті, й неухважність, і халатність.

— А втім, — сказав на закінчення, — не можете витримати — пийте хоч до білої гарячки. Тільки вдома, щоб ніхто не бачив...

Став Іван Іванович «надомником». Скучнувато. Перехилив чарку до свого відображення в дзеркалі — не те. Пишнота є, а різноманітності нема. Спробував було Іван Іванович брати в напарники хруща. Струсить сонного з гілки, що заглядає у вікно, візьме зашморгом за ніжку й забавляється. Тікає хрущ, Іван Іванович спорожняє чарку з тостом: «До побачення», повертається бідолашний до свого поневолювача, знову гучний тост: «З приїздом!» Після кількох сот грамів тягне до гарячих ди-

скусій, суперечок, а Христина не визнає ніякого регламенту. Як почне з самого вечора, то до пізньої ночі тільки й чути:

— Щоб ти дьогтю вже напився, щоб тебе кров залила!

І слова вставити не можна.

Добре, що друзі ще не перевелися. Вислухали вони одного разу Івана Івановича й сказали:

— Буде ні по-жінчиному і не по-начальницькому. Буде по-нашому.

Ніхто з них ані на хвилину не залишав контори аж до початку сьомої. Писали, розраховували, креслили... Працювали, що називається, до сьомого поту.

— Тепер і не гріх відпочити! — сказав один із колег Івана Івановича, коли Марія Орестівна стала виносити в коридор стільці, готуючись натирати підлогу.

»Відпочивали« до останнього трамваю. Плестись вулицями в таку пору протипоказано. Загрожувала перспектива зустрічі із знайомими, можливість ділової розмови з міліцією. А що вдома? Знову одностороння, тенденційна й суб'єктивна критика.

— На вокзал! — скомандував ініціатор »відпочинку« шоферові таксі й пропустив поперед себе в машину Івана Івановича.

Плян був сміливий. За двадцять хвилин з перону Львівського вокзалу відходить приміський поїзд на Рава-Руську. В дорозі повна безпека, навіть вигода, комфорт. В рава-руському тупику, не просипаючись, можна пробути до ранку і цим же поїздом о шостій бути у Львові. Якраз відчиняють буфети. До початку роботи можна й похмелитися.

Одного разу сусіди Івана Івановича по квартирі почули розпачливий крик на сходах третього поверху:

— Горить!

Повибігали напівроздягнені, з жахом оглядаються довкола.

— Де?

— Що горить?

— Горить моє серце... — театральним жестом тикнув себе в розхристані груди Іван Іванович і зник за дверима.

Цей і ще кілька подібних вибриків пройшли благополучно. Але десь за місяць знову відбулася неприємна розмова з начальником контори.

— Ходите неголеним, поймакам, у плямах. Втрачаєте людську гідність. Шануйтеся! Не можете витримати — пийте хоч до білої гарячки. Тільки вдома, щоб ніхто не бачив...

Після такої, воістину батьківської настанови Іван Іванович рішуче і назавжди перебудувався. Він не визнавав ніякої компанії й прямо-таки зневажав тих, хто вискакував в обідню перерву, щоб »на ходу« вкинути в рот піріжку, хто думав про те, що він, сухий піріжок, не дер рота. На роботі референт Шкварка ставився за приклад іншим по дисципліні, і по діловій кваліфікації. А вдома? Вдома він знімав костюм, дбайливо складав штани, розвішував на спинці крісла піджак і сорочку. Із дзеркала до Івана Івановича невідступно й мило посміхався широколиций мужчина з волосатими грудьми й розбухлими венами на ногах.

— За ваше здоров'я!

Часто засиджувався Шкварка зі своєю копією до глухої ночі. А вран-

ці прасував штани, голився, вузьким вузликом зав'язував барвисту краватку, скроплював хусточку »шипром« і з почуттям власної гідності примував на роботу. Тут виручала шипучка.

— Пересолила дружина сніданок, — витираючи уста, нехотя кидав Іван Іванович так, щоб почули колеги.

Дружина справді солила добре, але це аж ніяк не впливало, не могло вплинути на стабілізовану репутацію Івана Івановича.

— Що ви зводите наклеп на кращого члена нашого колективу, — відрубав їй голова місцевкому після того, як Христина розповіла йому про »перебудову« свого чоловіка. — Кажете ласться, б'є? Та він ніколи голосу не підвищує, комашки не скривдить. А що до випивки, то прошу я вас забути про це раз і назавжди. Ми краще знаємо свої кадри...

Кажуть, що поривалася Христина після того ще й до начальника, але секретарка готова була трупом лягти під дверима, аби тільки не дозволити сторонній людині перешкодити керівникові контори вирішувати державні справи.

»А може все-таки прорвалася? Може й клаповухий змінив милість на гнів? Це такий, куди вітер віє... Від нього всього можна чекати...«

Тривога не залишала Івана Івановича цілий день. Більше того, вона посилилася, переросла в жах відтоді, як заклопотаний начальник пройшов попід самим носом Івана Івановича в кабінет і рука спантеличеного референта, висунута назустріч, повисла в повітрі.

»Біда! Катастрофа! — тисячний раз вирік у думці Шкварка. — Хоч би покликав, вилаяв, сказав, у чому справа. Так збожеволіти можна«.

Готовий на все переступив Іван Іванович кабінет начальника пізнього вечора, коли вже всі співробітники, навіть Марія Орестівна, залишили контору.

Папір лежав на тому ж місці. Єдине, що змінилося в написанні прізвища референта, — це нова закарлючка в літері »к« і закінчення з »а« виправлене на »и«.

Закарлючка не справила такого враження, як зміна закінчення. Тут уже йшлося не про окремого Шкварку, а цілу групу його однодумців і послідовників. Про шкварки, як соціальне зло. А що могла б означати двічі підкреслена цифра 18.30? Чи не думає завтра в цей час начальник зібрати нараду, зробити рознос усім шкваркам?

Протягом ночі Іван Іванович навіть не стулив повік. Писав, викреслював, рвав написане, знову і знову брався за перо. А рано-вранці поклав на стіл начальника коротеньку заяву:

»Я багато передумав за останні дні, глянув тверезо на свою роботу і поведінку. Зваживши на всі плюси й мінуси, я прийшов до висновку, що в світлі нових завдань, які стоять перед ввіреною вам конторою, я не відповідаю своєму призначенню. З великою подякою приймаю від Вас наказ про моє звільнення за власним бажанням«.

Перед закінченням роботи, начальник, переглядаючи пошту, на хвилинку затримав свою увагу на заяві референта і написав у кутку: »До наказу«. Потім зиркнув на годинник й став швидко одягатися. Рівно 18,30 в Сидоренка збираються фронтові друзі. Той заколов кабанця. А що може бути смачнішого від свіжих шкварок? Та ще й з цибулькою та хрінном?!

В КРАЇНІ ФАЛЬШУ Й ОБМАНУ**»ВИДАЙНІСТЬ ПРАЦІ« І »ВАЛОВА ПРОДУКЦІЯ«**

»Шановна Редакціє! Прошу пояснити мені, як і на якій підставі в усіх галузях народного господарства СССР обраховується видайність праці?»

Таке й подібні йому питання дістали московська газета «Труд» і журнал «Комуніст» від звичайних робітників московсько-большевицької імперії. Знову ж до редакції журналу «Советські профсоюзи» звернулися з запитанням про таємницю обрахування валової продукції. Газета й журнал («Труд» ч. 88 за 1959 р.) дали, правда, відповідь цікавим робітникам, але, за московською звичкою, так заплутали й затуманили справу, що ледве, чи ці робітники збагнули її. Отож, у цій статті постараємося відхилити краєць таємниці «щорічного збільшення видайності праці» та «неухильного зростання валової продукції» в СССР, себто, постараємося на деяких прикладах виявити забріханість большевицької статистики й показників.

В СССР плянують і вимірюють збільшення видайності праці окремо в промисловості, будівництві, сільському господарстві й на транспорті. За планами хрущовської семирічки, ця видайність повинна зрости: у промисловості на 45-50%, сільському господарстві — два рази, в радгоспах на 60-65%, на будівництві — 60-65% і на залізничному транспорті на 34 до 37%. До 1959 року підставовим показником видайності праці в СССР була та кількість основної продукції, що її виготовив робітник за певний час (скажімо, за рік).

Що це є основна продукція? Якщо завод виробляє тільки відра й

казани, це є його основна продукція; він не має права виробляти, наприклад, ліжок і сковорідок. Коли ж норми праці на цьому заводі призначають робітникові виробити 20 казанів, а він виробить 30, то його видайність праці зросла на 50 відсотків. Якщо ж він виробить тільки 15, видайність зменшилася на 25 відсотків. Як бачимо, все тут на перший погляд виглядає нормальним і видайність праці легко підрахувати. Але якщо запровадити в цьому заводі нелюдські норми, то робітник ніколи не виконає їх і не матиме збільшення видайності праці. Крім того, не кожний підсоветський робітник (як теж і не кожний робітник на Заході) працює біля варстату й дає конкретну продукцію. Чимало з них, хоч працюють на заводі, тільки підносять протягом дня різні деталі, напівфабрикати до варстатів, прибирають відпадки (стружки і т. п.), приносять олію до машин, тримають під час обробки помічний струмент і т. д. Якже вирахувати видайність праці цих робітників? Бо ж такий робітник може, наприклад, наносити до варстату стільки деталей і півфабрикатів, що варстатник і за тиждень не впорається з їх обробкою. Як обрахувати і видайність праці службовців, техніків, відповідального керівника даного заводу?

Для того, щоб якось розв'язати цю проблему, в московсько-большевицькій імперії була запроваджена метода порівняння фактично відпрацьованих годин до годин передбачених нормами. Але не можна нормувати, напр., працю рахівника або інженера. Візьмемо такий приклад:

На підприємстві працює 3 варстатники, один допоміжний робітник і один рахівник. Згідно з нормою, варстатники повинні витратити на свою продукцію 600 годин, допоміжний робітник 200 і рахівник теж 200, разом тисячу годин. Але варстатники витратили тільки чотириста годин на виготовлення приписаної їм продукції, а допоміжний робітник і рахівник відпрацювали таки по двісті годин. Тому, що призначений для даних робітників час на виготовлення продукції зменшився на двісті годин, видайність праці зросла на 25 відсотків, але коштом тільки варстатників!

Припустимо й інший варіант: допоміжний робітник захворів або не вийшов один день до праці, а рахівник працював ще й вечорами по дві години вище норми. Він витрачав свою енергію, але як її урахувати? Очевидно, що для таких випадків існували (й певно ще існують) в СРСР різні псевдометоди, які, однак, ніколи не давали правдивих показників видайності праці. Кожне підприємство мало власні методи обрахунку: за нормо-години, фондом заробітної платні і т. п. Тож ніхто в СРСР, навіть Центральне Статистичне Управління (ЦСУ), не знав правдивого зростання чи зменшення видайності праці. Показники видайності були кожного року фальшовані й перебільшувані, бо ж ніякий директор підприємства, рятуючи свою голову, не звітував зверхникам про те, мовляв, соціалістична система праці не сприяє збільшенню видайності праці робітників.

Цього року в СРСР запроваджено для вирахування видайності праці методу кількості виготовленої валової продукції. Згідно з інструкцією ЦСУ, треба вартість валової продукції, виготовленої за якийсь час (наприклад, за рік) поділити на пересічну кількість працівників підприємства, що працювали на протязі цього ж часу.

Кількість валової продукції та працівників кожне підприємство підраховує за час одного місяця, кварталу й року і звітує до статистичних установ. На підставі цих звітів згаданих статистичних установи вираховують загальну валову продукцію та видайність праці в окремих республіках, а ЦСУ вираховує загальною у всьому СРСР. Таким чином у країні робітничого визиску — СРСР, валова продукція є показником вирахування видайності праці.

Але при цьому виникає питання: чому якесь підприємство, що виконало свій плян у валовій продукції, не виконало пляну виробу основної продукції? Та насамперед пояснім, що таке є, в московському розумінні, валова продукція. Згідно з тлумаченням газети «Труд» (ч. 88 за 1959 рік), валовою продукцією якогось підприємства є вартість загальної кількості виготовлених за якийсь час продуктів та напівфабрикатів, за винятком тієї продукції, що її підприємство зужило на власні потреби. Наприклад, всі вироби й напівфабрикати підприємства, виготовлені на протязі 1959 року, мають вартість 65 мільйонів карбованців, частину з них, скажімо, вартості 8 мільйонів карб., зужило підприємство на власні потреби, той вартість валової продукції дорівнюватиме сумі 57 мільйонів карб. (65 - 8 = 57).

Чисельність усіх працівників підприємства обраховується згідно з так званим пересічним списочним складом. До цього списку втягаються всіх працівників, що працювали на протязі обрахункового періоду не менше 5 днів, як також і тих, що працювали на підприємстві в основних (а не допоміжних!) цехах навіть один день. Така метода вирахування є дуже фальшива, як побачимо на прикладі.

Припустимо, що на будівництві якоїсь гідроелектростанції працює 10 тисяч робітників, з яких 500 відпрацювали тільки по чотири дні, а

потім або звільнилися або самовільно покинули працю. Згідно з інструкцією Центрального Статистичного Управління, цих робітників управа будівництва не впише до середньосписочного складу, зате їхню продукцію за час чотирьох перепрацьованих днів втягне до валової продукції. Якщо ж тоді валову продукцію поділяться на кількість зятягнених на список працівників, то очевидно, що вона викаже «видаїність праці» записаних робітників, бо ж вкладу «чотироденників» не вказано на списку! Може бути й інший випадок:

Підприємство післало до сусіднього підприємства десять своїх робітників, які там відпрацювали три дні й знову повернулися до старого місця праці. В підприємстві, де вони постійно працюють, їх рахують постійними і під час вирахування видаїности праці вони будуть фігурувати в списочному складі, але в тому підприємстві, куди їх вислали на триденну працю, і де вони дали якусь кількість продукції, вони в списку не будуть. Може ще бути й такий випадок, що ті самі робітники будуть у списках по два й три рази. Як же тоді виглядатимуть показники «видаїности» праці в даних підприємствах?

Інструкція ЦСУ вказує, що для вирахування валової продукції треба оцінити її в стабільних цінах, бо ж не можна її обрахувати, наприклад, звичайним складанням загальної кількості різнорідного асортименту якогось підприємства, що виробляє, скажімо, відра й ліжка. Отже, потрібно всі вироби оцінити за якимись цінами. Але за якими: собівартістю для підприємства, чи по тих цінах, що підприємство відпускає свої продукти іншим? Якщо оцінювати за собівартістю, то не буде можливості порівнювати виконання плану з виконанням за минулий час. Це саме стосується і до цін, по яких підприємство збуває свої продукти. Тому інструкція

наказує оцінювати всю продукцію підприємства за ustalеними державними (умовними) цінами. До 1955 р. всю продукцію в СРСР оцінювано за цінами 1926-27 рр. Однак, інфляція грошей у 1939-40 рр., а потім під час другої світової війни та після неї захитала умовні ціни СРСР. Тому в 1955 р. запроваджено нові умовні ціни, так звані гуртові-відпускні. Коли ж взяти до уваги вартість большевицького рубля в середині СРСР і на світових ринках, то «умовні ціни» стають більш ніж справді умовними!

Для здемаскування «марксистсько-ленінської» методи вирахування валової продукції наведемо ще й такий приклад. У Києві працює прядильно-ткацький комбінат, що виробляє два півфабрикати (пряжа, сировина) й готовий продукт — текстильну мануфактуру. Припустимо, що цей комбінат виготовив за місяць півфабрикатів на суму 74 тисяч карбованців, а готового текстилю на суму 50 тис. карб., разом на 125 тисяч карбованців. Для своїх потреб він зужив за цей час півфабрикатів на суму 45 тис. карб., таким чином його валова продукція за один місяць дорівнюватиме сумі 80 тисяч карбованців ($125 - 45 = 80$). Але півфабрикатів не можна розглядати, як валову продукцію, бо ж ця пряжа й сировина постійно потрібна для дальшої продукції і вона опісля знову буде зарахована до валової продукції наступного місяця праці, як уже готова мануфактура.

Дуже часто теж буває, що Київський комбінат ухиляється від призначеного йому плану і виробляє таку мануфактуру, яка — за цінами з 1955 року — дорожча, ніж передбачена планом. Що ж тоді станеться з його валовою продукцією? Її показник збільшиться, зростання видаїности праці підскачить на кілька відсотків, план валової продукції буде перевищений у цінах з 1955 р., підприємство за-

рахується до передових, але кількість тканин у метрах залишиться такою, як її передбачував план, або навіть зменшиться. Тому ж, що за інструкцією ЦСУ півфабрикати можна зараховувати до валової продукції, підприємство може виробити їх більше ніж потрібно, і валова продукція знову збільшиться. Буває, отже, що підприємства в СРСР не виконують плану за асортиментами своїх продуктів, але у валовій продукції цей план перевищують. Населенню бракує взуття і одягу, але валова продукція цих виробів, як показують дані ЦСУ, кожного року зростає!

Дуже умовним і наскрізь фальшивим є вираховання відсотків зростання валової продукції і видайности праці загалом »по всьому СРСР«, бо вся большевицька валова продукція вираховується в цінах 1955 року як звичайна сума окремих валових продукцій окремих підприємств. Така метода умож-

ливає зараховувати одну й ту саму кількість валової продукції одного підприємства два або й три рази. Наприклад: завод шкіри зараховує до власної валової продукції вичинену ним шкіру, бо це є готовий продукт. Але цю саму шкіру одержує взуттєва фабрика й теж зараховує її, як півфабрикат, до своєї валової продукції. Торговельні підприємства шкіряних виробів зараховують вартість взуття по роздрібних торговельних цінах (очевидно з шкірою) до товарообігу, отже, ціни 1955 року зарахуються в торговельній сітці вже третій раз, що й дає велику дорожнечу різного краму в СРСР.

Можна сміливо сказати, що в московсько-большевицькій імперії справжнє зростання продукції та видайности праці видно тільки в одному: в поширюванні брехні й обману.

III-й

Україніка в португальсько-бразильських енциклопедіях

Одним із головних завдань українців у вільному світі є обов'язок вести широку пропаганду нашої визвольної справи, познайомлювати чужинців з Україною та здобувати підтримку для українського народу в його боротьбі за волю. Українська політична еміграція не втрачає з очей цього великого завдання і може вже похвалитися численними успіхами. Доказом цього є факт, що на протязі минулих кільканадцяти років зросло серед чужинців зацікавлення Україною, появилася в колах видатних чужинецьких особистостей досить велика кількість приятелів України, які пишуть про наші змагання і цим допомагають нам наблизити день нашого визволення.

На жаль, ніде правди діти, що українці у вільному світі ще мало уваги приділяють в пропаганді української справи культурному чинникові. Що в цій ділянці ще мало зроблено, вказують чужинецькі енциклопедії й лексикони, в яких часто аж роїться від нісенітниць і фальшивих пояснень про Україну й наш народ. Прикладом цього можуть бути португальські й бразильські енциклопедії, оці настільні книги народів, що говорять португальською мовою.

Скільки мені відомо, досі ніхто з українців ще не звернув уваги на цю прогалину нашої пропаганди в бразильських і португальських «книгах знання». А ця справа для нас не маловажна, хоч би тому, що енциклопедії португальською мовою роблять опінію про нас не тільки в малій європейській Португалії, але й у найбільшій південно-американській державі, Бразилії, яка ве-

личиною території дорівнює майже Європі, має перед собою майбутність й може багато допомогти в пропаганді української справи.

Збираючи матеріал про Україну й українців, я переглянув дві великі португальські енциклопедії, одну давнішого й одну новішого видання. Перша це — “Encyclopedia e Dicionario Internacional,” що її видав, не подавши року видання, W. M. Jackson. Місце видання: Лісбона—Ріо-де-Жанейро—Сан Павло—Лондон—Париж—Нью-Йорк. Опрацювали її бразильські й португальські вчені. Друга енциклопедія це — “Grande Enciclopédia Portuguesa e Brasileira” випущена в світ видавництвом “Editorial Enciclopédia Limitada” в Лісбоні й Ріо-де-Жанейро. Ця велика енциклопедія, над якою теж працювали бразильці та португальці, нараховує досі 32 томи, доведена тільки до літери “Т”, отже, ще не закінчена, має вже тепер 15 тисяч ілюстрацій. Правда, до літери “У” вона ще не доведена, треба б сподіватися, що під тією літерою вона подасть багато матеріалу про Україну. Але вже з виданих досі томів, в яких є чимало згадок про українців і українську культуру, можемо сказати, що вона ніяк нас не вдоволить.

Зачнемо від першої енциклопедії. Вражає нас у ній вже саме окреслення української національності й мови. Знаходимо його під гаслом “Russo”, де читаємо, що є теж “pequeno russo” («малоросійська» мова), слов'янський діалект, який також називають: pequeno russo, russo vermelho, russiniano, russiniaco і ruthenio (в енциклопедії зазначено, що дві останні назви вживаються

в Галичині й Угорщині). Не зважаючи на цілу низку неточностей у дальшому тексті, все таки з приємністю стверджуємо, що енциклопедія відрізняє нашу мову від московської, бо пише ось що:

»Малоруська мова наближена до російської більше, ніж яканебудь інша слов'янська мова. Але не є вона звичайним наріччям російської і має свою власну літературу. Вона охоплює велику кількість відмін, серед яких можна відрізнити три групи: 1) малоруська мова Півдня або України (губернії харківська, полтавська, катеринославська й київська, східня Волинь і Поділля, південь Чернігова й Вороніж, південь Курська і східня Херсонщина над Озівським морем); 2) малоруська мова Півночі, на кордонах з Польщею (Седльце, південь Мінська і Гродна, частина Волині й Київщини, північно-західня Чернігівщина); 3) червоноруська або рутенська мова (в західній частині Поділля й Волині, в східній Галичині, в північно-західній частині Буковини і в північно-східній Угорщині)«.

Далі в енциклопедії подано деякі характеристичні риси української мови: »малоруська мова не м'ягшить усіх тих приголосних, що їх може м'ягшити російська мова, наприклад, губні п, б, в, м. Легше, ніж російська мова, малоруська мова м'ягшить к, г, ч, ж. Втратила вона дісприкметник теперішнього часу пасивної форми, який зберігається в російській мові. Уживає здрібненої неозначеної форми дієслова тощо«. Про перезвук »ікання«, може, найхарактеристичніше явище нашої мови, як теж про інші риси, куди важливіші від тих, що їх подала енциклопедія, немає згадки.

Під гаслом "Ruthenos" (назву вводить енциклопедія з лат. *rutheni*), де мова про український народ, енциклопедія називає нас також малоросами (*pequenos russos*, *pequenos russianos*). Але й тут автор

гасла пише так: »Слов'янський народ, який належить до російської групи, але різниться від москалів мовою й антропологічними рисами. В Росії "os ruthenos" поселилися на півдні й заході імперії, в губерніях полтавській, подільській, волинській, київській, херсонській, харківській, чернігівській і катеринославській, на Тавриді й над Чорним морем. В Австрії нараховують їх 3½ мільйона в Галичині, 300 тисяч на Буковині й понад 400 тисяч у північно-західній Угорщині«. В дальшому йде коротка, до речі дуже фальшива, історична довідка: »Руські (*ruthenos* ou *russos*) князівства, почавши з XIII ст., підлягали татарам, москалям і полякам. Політичні представники малоруського елементу, козаки, після служби для Польщі, перейшли в XVII ст. на службу Росії та скріпили її мілітарну силу. Російський уряд намагався насадити в країнах українців московський діалект«.

При гаслі »Україна« енциклопедія пояснює, що це »прикордонна країна«, частина південної Росії, яка охоплює губернії: київську, чернігівську й полтавську. Її найбільша ріка є Дніпро з притокою Прип'ять. Дніпро має славні пороги. Тут, в Україні, витворився в XVI ст. »народ козаків«. Українці — це мешканці України. Назва »козак« виведена з татарського слова й означає кочового розбійника. Це теж назва населення, яке створило спеціальну військову організацію »південно-російського народу«.

При гаслі "Galicia" сказано, що вона має 7½ мільйона населення — польського й українського (*ruthenos*). Перші живуть на заході, другі на сході, в басейні Дністра, і говорять малоруським діалектом«.

Для української історії й літератури та видатних українських людей відведено в енциклопедії дуже мало місця. Це кидається в вічі особливо тому, що в енциклопедії стрічаємо дуже багато прізвищ польських і московських, навіть

підрядного значення. Дуже багато місця присвячено московському ембріологові Ол. Ковалевському й математикові Софії Ковалевській, широко обговорено творчість Чехова, Чернишевського, Данилевського, Гоголя (про останнього пишуть, очевидно, як про москаля, не згадуючи, що він був українського роду й брав до своєї творчості сюжети з життя України). Знаходимо теж в енциклопедії широкі відомості не лише про Ол. Фредра, Міцкевича, Рея, Кохановського, Сенкевича, але навіть про Карпінського, Богуславського, Дантишка, Ст. Дзедушицького, Дзежковського, Кітовича, Макс. Фредра, Клячка, Козьмяна, Козебродського, юриста Даніловського, шевця-героя Кіліньського, ген. Князевича, Збігнева Олесницького й ін.

А що є з нашої історії та літератури? Дуже мало. Передовсім насторожує нас уже саме пояснення назви «князь». В енциклопедії сказано, що вживали її «всі володарі Росії», звана вона теж у чорногорців і румунів. Ні слова про те, що її знають теж українці. Чумак — це в «Малоросії селянин, який возить сіль і солену рибу». Іван — це «російське ім'я, виведене з грецького Johannes (! — І.Б.), а про ім'я Ігор, таке популярне в українців, каже енциклопедія помилково, що його взяли слов'яни «з грецького Georgios». Наша стародавня історія і наші князі зараховані до московської історії. Досить обширно й назагал вірно розказано про таких князів, як Ігор Рюрикович, Святослав Завойовник, Ольга (про неї сказано, що «російська Церква зарахувала її до святих»), Володимир Великий, Святополк Окаянний, Ярополк II, Ярослав Мудрий, Ігор Святославич (при ньому поміщено згадку про «Слово о полку», але помилково подано, як пам'ятник XIV ст.), Борис (є навіть згадка, що його пам'ять святкує Церква 5-го вересня) та ін. Одначе, вся історія княжої України зарахована до московської, а всі згадані вище

князі — це москалі. Цікавим є факт, що в енциклопедії не згадується наших галицько-волинських князів, навіть таких видатних, як Роман, Данило Романович і Лев I. Про половців каже енциклопедія, що таку назву дали російські літописці команам. При цьому ще й інша велика нісенітниця: половців, що залишилися в Росії, засимілювали в XIII ст. татари!

Подібна доля зустріла староукраїнську літературу. Вся вона зарахована до московського письменства. Про Остромирове Євангеліє сказано, що це твір «славного російського посадника з Новгороду Великого» та що це найдавніший пам'ятник написаний кирилицею і слов'янською мовою.

«Руська Правда» (в енциклопедії перекручений заголовок: Russkaia Pradda, з поясненням у дужках — «російський закон»), — це «збірка старих російських законів» з XI-XIII ст. Її знайшов Татищев у XVII ст. й опублікував низку коментарів, з яких найважливішим був Мрочка-Дроздовський, виданий у Москві 1885 року.

Дуже незадовільно з'ясована історія нашої середньої доби, зокрема козацької. Про князів Острозьких говорить енциклопедія, як про поляків, про гетьмана П. Дорошенка навіть не згадує. Досить широко подано про Мазепу, але про це я писав уже окремо в ч. 4/64 «Визвольного Шляху» за квітень 1959 року. Факт, що в енциклопедії збуто мовчанкою галицько-волинських князів та козацьких гетьманів, які воювали проти поляків, наводить нас на думку, що інформаторами бразильсько-португальської енциклопедії в українських справах були поляки, яким не вигідно було говорити про українську козацьку державу та Галичину, яка мала колись свою могутню державу й своїх князів.

З новішої української літератури відомості в згаданій енциклопедії дуже скупі. Не діждалися в ній

окремої сторінки навіть такі велетні нашої літератури, як Шевченко і Франко. Вирізнено окремими статтями тільки Драгоманова, Костомарова й Нечуя-Левицького, але тільки тому, що їх уважається «російськими письменниками». Наприклад, Костомаров для енциклопедії — це «російський поет і історик», народжений 1817 р. у воронізькій губернії. Він заснував у Києві таємне товариство «Кирило-Методіївське Братство» для звільнення кріпаків та опрацювання конституції. Був засланий на один рік до Петропавлівської кріпости, а опісля до Саратова. Амнестований після смерти царя Миколи I, був професором історії в петербурзькому університеті, але скоро його звільнено. Серед його творів, яким часто бракує критичизму (?! — І.Б.), можемо зацитувати: Бунт Стенки Разіна (1858), Республіки північної Росії (1865), Мазепа (1882).

Іван Левицький — це теж «російський письменник». Народився 1838 р. і відомий під псевдонімом Іван Нечуй. Написав рідною мовою (?! — І.Б.) повісті, які стали популярними, та багато історичних праць.

Про українських письменників та літературу енциклопедія говорить, але дуже загально, під гаслом "Ruthenos". Наводжу це місце дослівно: «Народна література дуже багата й охоплює особливо епічні пісні, звані думами, які оспівують велику частину козацьких подвигів. До XVIII ст. письменники Малоросії писали по-слов'янськи (себто церковно-слов'янською мовою — прим. І.Б.). В 1798 р. Котляревський видав свою перелицьовану Енеїду, яка була клясицистичним твором. В XIX ст. малоруська література видала головню поетів і повістярів, як Гулак-Артемовський, Квітка-Основ'яненко, Боровиковський, Шевченко і Маркович, більше відомий під псевдонімом Марко Вовчок. У Галичині

Вагилевич, Головацький, Наумович, Шашкевич, Огоновський і Драгоманів доказали, що малоруська мова є придатна до наукових і політичних творів».

Врешті згадано тут і Шевченка, ім'я якого перекинуто на Jarass Grigorievitch. «Це поет Малоросії, що народився в полтавській (так! — І.Б.) губернії 1814 р., а помер у Петербурзі 1861 р. Народжений у кріпацтві й погано трактований паном, як хлопець утік до Петербурга. В 1838 р. визволений поетом Жуковським, вписався до Академії Мистецтв. У 1840 р. видав під заголовком «Кобзар» (у дужках подано пояснення: О Menestrel) збірку поезій малоруською мовою, дух якої не подобався урядові й Шевченка заслано до Оренбурзького полку. Звільнений щойно 1857 р. царем Олександром II, повернувся до Петербурга. Його поезії навіяні глибокою любов'ю до батьківщини поета, Малоросії, а також до слов'янської раси. «Кобзар» був завжди популярний».

Стільки про генія України! А про Івана Франка немає ніякої згадки.

По-мачушиному потрактовано в енциклопедії теж інші ділянки нашої культури, як мітологія, мистецтво, танці тощо. Про Сварога читаємо, що це був бог, якого часто згадують стародавні російські тексти. Його назву пов'язує енциклопедія з грецьким Hephantos (перекручена назва Hefaios — бог вогню). Про танець «козак» є пояснення, що це рід танку, яким наслідують танці козаків. Він має 2/4-ий ритм. Це «російський танець», що його ще досі можна бачити по московських селах. Українські вареники енциклопедія записала на рахунок поляків, а під гаслом "Piroski" сказано, що це польська страва.

В той час, коли в енциклопедії відведено багато місця для мистецтва і мистців наших сусідів, то про українське мистецтво майже немає згадки. Всі наші топогра-

фічні назви міст, містечок і сіл зараховані до географії Росії.

При гаслі "Brasil", коли мова про європейську іміграцію, не згадано українських поселенців, хоч вони були в Бразилії вже 60 років тому; їх зараховано до поляків, москалів і австрійців.

*

З черги пригляньмося до найновішої бразильської і португальської енциклопедії "Grande Enciclopédia Portuguesa e Brasileira."

І ця енциклопедія, подібно, як давного видання, пише про українців під гаслом "Russo" та називає їх "pequenos russos", себто малоросами, зазначаючи: »Не треба змішувати політичних кордонів Росії з мовними кордонами з уваги на те, що малоруською мовою говорять у північній Угорщині, в Карпатах, на Буковині й у Галичині«. Українську мову вважає енциклопедія окремішньою від московської, але в загальному повторяє про неї згадані нами відомості, взяті з старого видання. Про українців говорить нова енциклопедія теж при гаслі "Ruthenos", пояснюючи, що це слов'янський народ, окрема галузь малоросів, до яких належать українці (os Ucraniános). Територія тих українців, що їх енциклопедія називає »рутенос«, іде вздовж Карпат і входить на територію політично румунську (Буковина), чехословацьку та польську (Галичина і Волинь), а на півночі сягає до »російської Волині«. Українці є середнього росту, від 1,63 до 1,66 метра, мають переважно широкі обличчя, прості носи, біляве волосся та ясні очі.

Якщо йде про географію України, то видно в енциклопедії зміни на краще, бо переважно міста зазначені, як українські, з заподанням їхньої історії (чудернацько перекрученої). І так про Полтаву читаємо: Місто і провінція в старій Україні, в південній частині європейської Росії, розташовані над берегами Дніпра. В глибокій ста-

рині була заселена слов'янськими кочовиками. В 1239 р. потерпіла країна від татарських наїздів. У 1331 р. Гедимін (помилково Gedemir), князь Литви, прилучив Полтавщину до Литви, але в 1476 р. вона перейшла до Польщі, від якої її забрали узбеки й татари з Києва (!). В 1654 р. вождь козаків Хмельницький (перекручено на Chemilski) заволодів Полтавщиною і вона стала незалежною, але в 1764 р. втратила цю незалежність і була прилучена до Росії. Столицею Полтавщини є місто Полтава, на правому березі Дніпра. В ній відбулися пам'ятні битви, наприклад, 27. VI. 1709 р., в якій Петро Великий побив Христіяна XII (?! — І.Б.) шведського. Під час 1-ої світової війни здобули Полтаву німці. В 1919 р. потерпіла Полтава від військ ген. Денікіна. Полтавщина була теж театром великих і жорстоких боїв між німцями й совєтами в II-ій світовій війні. Відбувана 1950 р., Полтава стала знову осередком сільсько-господарського й економічного життя.

Одна сторінка в енциклопедії присвячена слов'янам. Тут сказано, що вони є найчисельнішою і найважливішою етнічною групою в Європі. Ділиться вона на три підгрупи: східну, західну й південну. Перша охоплює великоросів, мова яких є урядовою мовою Росії, малоросів або українців і білоросів. "Os ruthenos" у східній Галичині, на Буковині і в північній частині угорських Карпат є малоросами. Козаки, що в половині XV ст. встигли створити особливу суспільну групу, були войовниками-хлібо-робами.

Під гаслом »панславизм« сказано, що татарська інвазія Росії в XIII ст. не тільки причинилася до розвитку російської культури, але довела теж безпосередньо до втрати лінії Дніпра, яка була осередком першої російської держави з осідком у Києві. Ця територія перейшла тоді під владу Литви, а від неї

через князя Ягайла попала в орбіту польської політики й адміністрації.

Як бачимо, отже, вся наша старовинна історія зарахована теж і в найновішій португальській енциклопедії до історії Росії. Це саме є і з староукраїнським письменством.

Козаки в найновішій бразильсько-португальській енциклопедії — це войовники й кіннотчики, що живуть над Доном у Росії. Взяли вони свій початок від мандрівних ватаг, які вже в XIV ст. волочилися по просторах Росії. Близьке сусідство татар виробило з них блискучих войовників, що в XVI ст. творили характеристичні групи, відомі під різними назвами, залежно від території, яку заселявали. В дальшому йде досить широка довідка про козаків донських, кавказьких, яїцьких, надволзьких і сибірських, але не згадується про козаків українських, якщо не брати до уваги оцієї замітки: «В Польщі також були козаки, які, гноблені польським урядом, перейшли в 1653 р. під владу Росії, а інші переселилися в Україну (! — І.Б.)». Гетьман для авторів енциклопедії — це синонім отамана, себто козацького вождя, і на їхню думку, цього титулу живили російські царі, які залюбки носили козацьку одягу.

В широкій довідці про епопею енциклопедія наводить різні чужі твори, але про наше «Слово о полку Ігоря» не згадує. Нема в ній, як і в старій енциклопедії, окремих розділів, присвячених Шевченкові, Франкові та іншим велетням української літератури. Підкреслимо це тому, що нова енциклопедія, як і її попередниця, віддала багато місця на своїх сторінках московським і польським письменникам, навіть підрядним і маловідомим. Багато місця відведено теософії Блавацькій, що народилася 1831 р. в Україні; кілька колонки присвячено музиці Стравін-

ському, одну колонку большевицькій дипломатці Коллонтай, дві — Распутінові.

Треба сподіватися, що наша найновіша література знайде в енциклопедії місце під літерою «У», при гаслах «Україна» й «українці», хоч теж з перекрученнями й помилками. Коли ж порівняти найновішу бразильсько-португальську енциклопедію з раніше виданою, бачимо, що вона ще гірше інформує світ про нас, збувши мовчанкою навіть величню постать гетьмана Мазепи, якому старша на пів століття енциклопедія присвятила все ж таки досить багато місця. Однак, є один період української історії, з яким нова енциклопедія досить добре ознайомлена, хоч теж пише великі нісенітниці. Це час визвольних змагань 1917-21 років. Центральною постаттю змагань є Головний Отаман Симон Петлюра. Це прізвище подано в енциклопедії у двох формах: Petliura, Petlura, а в дужках чомусь подано Ataman Jorge, себто «Отаман Юрій». З незначними змінами подаю все, що сказано про нього:

Український політик, народжений 1879 р. в Полтаві й убитий 25. V. 1926 р. у Парижі. Його сім'я походила з козацького роду. Першу науку відбув у Києві, пізніше студював на теологічному факультеті. Роки його молодости проходили під впливом письменників і учених, які займалися вивченням українського фольклору. Витворився цим способом серед учених Києва та інших міст південної Росії жвавий автономічний український рух (себто, рух для здобуття автономії України — І. Б.). Петлюра захопився цією ідеєю і став одним з найактивніших членів цього руху. В той час університети були під суворою контролею. Аспірації молодого студента, який дуже вивисся, стали відомі петербурзькому урядові й рішенням міністерства освіти його виключено з університету, не даючи

змоги закінчити богословські студії, які він так блискуче розпочав. Для прожитку він мусів працювати, як рахівник, не покидаючи своєї праці для «Нової України». На протязі кількох років він писав у московських часописах, бажаючи познайомити учених Великої Росії з змаганнями своєї батьківщини. Але він не міг довго вести своєї пропаганди в Петербурзі й мусів піти на еміграцію. У поворотній дорозі до Росії Петлюра зупинився на Кубані й Кавказі, де намагався зорганізувати всеукраїнський рух. Тому, що він уже здобув був собі великий авторитет і в І-й світовій війні був активним та впливовим членом «Союзу Земств», що його зорганізував князь Львов, Петлюра пробував організувати країну економічно (?! — І.Б.). Тому, що любов до рідної України була в нього більша ніж любов до російської батьківщини, він просив уряд дозволити, щоб усі військовики цієї провінції (себто, України — І.Б.) були об'єднані в одне військо; але йому відмовлено. Та незабаром прийшла для нього нагода здійснити свої ідеали. Сталося це після упадку царату, що був для всіх народів, поневолених великоросами, гаслом до боротьби за автономію. Як член соціалістичної партії України, Петлюра зорганізував незабаром український легіон і «Раду», що прокламувала 21. XI. 1917 р. незалежність України. Петлюра став міністром війни в новій державі. Разом він був головним комендантом і в останні тижні 1917 р. пробував організувати спротив України, коли німці, розбивши російський фронт, наступали з усіх боків. Але мир у Бересті Литовському закріпив впливи німців в Україні. «Раду» розв'язано й німці встановили диктатуру отамана Скоропадського. Петлюра відмовився визнати нову владу й його арештовано у квітні 1918 р. Та після розгрому німців Україна повстала проти Скоропадського. Повстанці

звільнили Петлюру й поставили його в листопаді 1918 р. на чолі уряду знову незалежної України. Дня 15-го грудня 1918 р. українську державу переорганізовано. Україна російська й Україна австрійська (в енциклопедії "Ucrânia ruthena"), що в листопаді 1917 р. розділилися, з'єдналися знову 3. 1. 1919 р. під владою Директорії, до якої ввійшли Петлюра й Винниченко. Перший, що прийняв титул отамана, став президентом і його визнали інші держави, як справжнього представника нової української держави. Петлюра розпрацював тоді великі плани й думав здійснити мрії своєї молодості — перевести в життя панукраїнізм. Українські делегати домагалися на мирній конференції в Парижі офіційного визнання української держави й водночас ревіндикувати всі провінції, які колись — на думку Петлюри — були територією українського народу, а саме: Гродно й Мінськ, Волинь, Східню Галичину, Басарабію, Буковину й ще одну частину Поділля. В грудні 1919 р. уряд Петлюри протестував проти прилучення Східньої Галичини до Польщі.

Але в той же час, коли Петлюра думав про поширення України, не вдалось йому втриматися в кордонах, визначених Берестейським миром, і загрожених з усіх боків анархією. Від 1919 р. Петлюра був заатакований рівночасно більшовиками та військом адмірала (?! — І.Б.) Денікіна, проти яких боровся з труднощами. Україна попала в анархію; кожна провінція і кожне село стали незалежними (?! — І.Б.). Тому Петлюра звернувся за допомогою до Польщі й, повертаючись з Варшави, переніс столицю України до Кам'янця Подільського, сподіваючись втриматися у країні з допомогою поляків і шукаючи підтримки в Католицькій Церкві, який обіцявав навести Україну на католицизм (?! — І.Б.). Для того, щоб затримати за собою за-

хідню частину країни — Київ і північ України були зайняті большевиками, а південний схід Денікіном — мусів Петлюра застосувати всі засоби, організуючи особливо «погроми» жидів (!? — І.Б.), що їх уважав союзниками, а принаймні симпатиками большевиків. Коли прийшло до війни Польщі з Росією, Петлюра, очевидно, став по боці першої, яка в квітні 1920 р. визнала український уряд і владу його голови. Але Петлюра мусів через наступ військ Врангля ще раз перенести свій уряд, тим разом до Ряшева (в енциклопедії Reshax) в Польщі.

Після розбиття Росії Петлюра вернувся в Україну й знову здобув Київ. Але підписаний в Ризі між Польщею і Росією договір віддав Україну Советському Союзові. Не маючи підтримки у поляків, Петлюра не міг встоятися в Україні. Він мусів утікати до Польщі, а звідсіля до Чехо-Словаччини, вкінці до Парижу, де його вбив російський жид Шварцбарт, що бачив у Петлюрі спрчинника масакри десятків тисяч своїх братів.

Нісенітниця й перекручення в енциклопедії вказують на те, що її автори користувалися ворожими українській справі джерелами або їх так фальшиво інформували їхні «дорадники», до яких вони могли звертатися, — поляки й москалі. Тому повторюю ще раз, що від нас самих залежить, як Португалія і Бразилія поставляться в майбутньому до визвольних змагань України. Не сміємо легковажити собі цього могутнього чинника, яким буде опінія тих двох країн про нашу Батьківщину. Інформуючи правильно країни, де панус португальська мова, про нашу культуру й політичні змагання, мусимо насамперед подбати про те, щоб Україна зайняла належне їй місце в енциклопедіях тих народів. Українські учені на еміграції мусять наполегливо попрацювати, щоб спростувати невірні дані про Україну в бразильсько-португальських енциклопедіях та домагатися ревізії тих фальшивих понять, що нашарувалися в них під впливом брехливої пропаганди наших ворогів.

Мігр. Іван Боднарук

БІБЛІОГРАФІЯ

М. Дмитренко: МИХАЙЛИК (Оповідання про юного розвідника УПА). Передрук з підпільного видання в Україні. В-во «Свшан-Зілля», Торонто, 1960. Вінєта і портрет авторки — мистця М. Левицького, ілюстрації в тексті — мистця В. Залуцького. Стор. 50.

Олег Лисяк: ЛЮДИ ТАКІ, ЯК МИ, повість. Накладом Видавництва

«Гомін України», Торонто, Канада. Бібліотека В-ва «Гомін України» ч. 15, мовно-літературний редактор В. Давиденко, обгортка роботи мистця М. Левицького, портрет автора виконав мистець П. Андрусів, післяслово — Зенон Тарнавський. Стор. 345.

Alexander Baran: METROPOLIA KIOVIENSIS ET EPARCHIA MUKACOVENSIS. "Analecta OSBM," Series II, Section I., Romae 1960. Pag. 112.

UKRAINE, The Achilles Heel of the Soviet Russian Empire, by Anatole B. ABU. Published by the Ukrainian Congress Committee, America, Maryland Branch, 1959.

ВІД РЕДАКЦІЇ

У попередньому числі нашого журналу (за липень 1960 р.) трапився на 710 сторінці (останній рядок знизу) коректорський недогляд. Замість «ними свого ж таки чекіста», повинно бути: «своїми ж таки чекістами».